

Карпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

ДИПЛОМНА РОБОТА

другого (магістерського) рівня вищої освіти

на тему:

«Використання кейс-методу для розвитку критичного мислення здобувачів освіти під час вивчення політичного режиму Віктора Януковича»

Студентки 2 курсу, групи СОІ-2 м
спеціальності 014 «Середня освіта»
(за предметними спеціальностями)
предметної спеціальності
014.03 «Середня освіта (Історія
та громадянська освіта)»
Кирсти Ірини Сергіївни

Керівник:
доцентка кафедри Історії України
і методики викладання історії,
кандидат історичних наук
Дрогомирецька Людмила Романівна

Рецензент:
асистент кафедри історії України
і методики викладання історії,
кандидат історичних наук
Савчук Богдан Романович

Анотація

Кирста І. С. «Використання кейс-методу для розвитку критичного мислення здобувачів освіти під час вивчення політичного режиму Віктора Януковича» Івано-Франківськ, 2025. 153 с.

Дипломна робота присвячена актуальній проблемі формування критичного мислення здобувачів освіти засобами кейс-методу в процесі вивчення новітньої історії України, зокрема періоду президентства Віктора Януковича (2010–2014 рр.). У роботі теоретично обґрунтовано доцільність та з'ясовано сутність кейс-методу, розроблено та апробовано практичні рекомендації щодо його використання як ефективного засобу розвитку критичного мислення здобувачів освіти в процесі вивчення політичного режиму Віктора Януковича (2010–2014 рр.).

У першому розділі встановлено, що методичний аналіз сучасної історико-методичної літератури та джерельна база наукового дослідження є досить різноманітною та цікавою, а отже, допомагає висвітлити якнайкраще тему нашого дослідження.

Другий розділ доводить, що застосування кейс-методу на уроках історії сприяє діяльнісному підходу до вивчення історії, ефективному засвоєнню історичних понять та їх застосуванню на уроках історії та в позаурочний час. Кейс-метод має не лише навчальну, а й соціокультурну та виховну функції, забезпечуючи осмислення історії як живого процесу, у якому учень відчуває власну участь і відповідальність.

У третьому розділі аналізується внутрішня та зовнішня політика України періоду 2010–2014 рр. та причини падіння режиму В. Януковича. З'ясовано, що консолідація влади розчалася одразу після обрання В. Януковича президентом у лютому 2010 р. Доведено, що період характеризувався зростанням авторитарних тенденцій, проявом централізації влади та обмеженням політичної конкуренції. Встановлено, що однією з ключових особливостей режиму В. Януковича був геополітичний вибір, що безпосередньо впливав на внутрішньополітичну ситуацію.

Четвертий розділ зосереджений на кейс-методі у навчанні історії, який покликаний забезпечити активну інтелектуальну діяльність учнів, спрямовану на аналіз, оцінку та інтерпретацію конкретних історичних подій. Прослідковано, що розробка кейс-завдань для теми «Політичний режим В. Януковича» доводить, що використання методу навчальних ситуацій у старшій школі є ефективним засобом розвитку критичного мислення, громадянської компетентності та історичної свідомості.

Ключові слова: Політичний режим, В. Янукович, внутрішня політика, зовнішня політика, політичні репресії, сучасна історична освіта, кейс-метод, кейс-завдання, критичне мислення, навчальний процес, уроки історії, здобувач освіти, педагогічні технології, медіаграмотність, історична свідомість, патріотичне виховання, активні методи навчання.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Стан наукового вивчення проблеми та джерельна база	7
1.1 Теоретичні засади та стан наукового вивчення методичних особливостей застосування кейс-методу у навчанні історії у ЗЗСО.....	7
1.2 Історіографічний огляд та характеристика джерельної бази дослідження політичного режиму В. Януковича (2010–2014 рр.).....	13
РОЗДІЛ 2. Теоретичні основи та методологічні засади застосування кейс-методу у навчанні історії України в 11 класі	27
2.1 Критичне мислення як ключова компетентність учнів 11 класу: теоретична сутність та особливості розвитку на уроках історії	27
2.2 Методологічний потенціал кейс-методу: сутність, класифікація та дидактичні функції в процесі навчання історії	42
РОЗДІЛ 3. Встановлення, функціонування та крах авторитарного політичного режиму Віктора Януковича (2010–2014 рр.)	55
3.1 Консолідація влади та внутрішня політика режиму (2010–2013 рр.)	55
3.2 Геополітичний вибір, криза та падіння режиму В. Януковича	66
РОЗДІЛ 4. Практичне застосування кейс-методу для формування критичного мислення при вивченні режиму В. Януковича	83
4.1. Розробка та обґрунтування змісту кейс-завдань для аналізу політичного режиму В. Януковича	83
4.2. Ефективність кейс-методу у розвитку критичного мислення здобувачів освіти	93
ВИСНОВКИ	103
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	109
ДОДАТКИ	125

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сучасна система освіти України перебуває в процесі глибоких трансформацій, спрямованих на формування компетентної, критично мислячої, здатної до самостійного прийняття рішень особистості. Відповідно до концепції «Нової української школи», одним із ключових завдань сучасного освітнього процесу є розвиток критичного мислення здобувачів освіти, що виступає основою формування громадянської свідомості та відповідальності. Особливого значення це набуває у процесі вивчення історії, адже саме цей предмет формує в учнів уміння аналізувати події, співвідносити факти, відрізняти правду від маніпуляцій, осмислювати складні суспільно-політичні процеси.

В умовах інформаційного суспільства, де мас-медіа та соціальні мережі часто виступають засобами пропаганди, маніпуляції й викривлення історичних фактів, учень має не лише знати історичні події, а й уміти критично їх оцінювати. Одним із ефективних інструментів розвитку таких умінь є кейс-метод – інтерактивна технологія навчання, що базується на аналізі реальних або змодельованих ситуацій, у яких необхідно ухвалити рішення на основі історичних фактів, документів та альтернативних точок зору.

Особливо актуальним застосування кейс-методу є під час вивчення новітнього періоду історії України, зокрема політичного режиму Віктора Януковича (2010–2014 рр.). Цей період відзначається суперечливими процесами – централізацією влади, звуженням демократичних свобод, корупційними практиками, а також драматичним завершенням у подіях Революції Гідності. Викладання цієї теми потребує особливої педагогічної чутливості, об'єктивності та виваженого підходу, адже вона має безпосередній вплив на формування громадянської позиції молоді.

Без сумніву період правління В. Януковича протягом 2010–2014 рр. є одним з переломних моментів в історії сучасної України. У суспільній

свідомості він став персоналізацією системи, втіленої у життя більшістю пострадянських країн: антидемократичної, корупційної, сфокусованої виключно на захисті інтересів владної еліти. Внутрішні суперечності створеного В. Януковичем режиму наприкінці його правління стали настільки гострими, що цілком закономірно призвели до його краху після Революції Гідності. А російська агресія в Криму та на Сході України, яка переросла в повномасштабне вторгнення РФ після 24 лютого 2022 р. відкрила нову сторінку історії нашої країни, тому дослідження про витоки, становлення, механізми влади та долю режиму В. Януковича є конче актуальним та затребуваним у сучасній науковій та суспільній думці. 2010–2014 рр. стали кульмінацією існування в Україні гібридного режиму, що постав на руїнах радянської економічної, соціальної, політичної та духовної систем внаслідок незавершеної революції 1991 р.

Використання кейс-методу під час вивчення зазначеного історичного періоду сприяє формуванню в здобувачів освіти уміння аналізувати політичні події, виявляти причинно-наслідкові зв'язки, робити обґрунтовані висновки та аргументовано висловлювати власну позицію. Це дає можливість не лише засвоїти історичний матеріал, а й виховати активну, мислячу, морально зрілу особистість, здатну до самостійного судження.

Таким чином, обрана тема має як наукову, так і практичну значущість: вона поєднує історичний, педагогічний та методичний аспекти, відповідає сучасним освітнім запитам і сприяє підвищенню ефективності навчання історії у школі та закладах вищої освіти.

Об'єктом дослідження є процес розвитку критичного мислення здобувачів освіти на уроках історії України.

Предметом дослідження є використання кейс-методу як засобу розвитку критичного мислення здобувачів освіти під час вивчення теми «Політичний режим Віктора Януковича».

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати доцільність та з'ясувати сутність кейс-методу, розробити та апробувати практичні рекомендації щодо

його використання як ефективного засобу розвитку критичного мислення здобувачів освіти в процесі вивчення політичного режиму Віктора Януковича (2010–2014 рр.).

Для реалізації поставленої мети необхідно виконати такі **дослідницькі завдання**:

- проаналізувати науково-теоретичні основи кейс-методу та розвитку критичного мислення;
- з’ясувати стан дослідження політичного режиму В. Януковича в українській та зарубіжній науковій думці;
- розкрити історичні особливості політичного режиму В. Януковича;
- визначити дидактичні можливості кейс-методу у процесі вивчення новітньої історії України;
- розробити й апробувати методику використання кейсів на тему «Політичний режим Віктора Януковича»;
- провести експериментальну перевірку результативності методики та узагальнити її ефективність.

Методи дослідження. У роботі застосовано комплекс взаємодоповнюючих наукових методів, необхідних для реалізації поставлених завдань, серед яких: теоретичні – аналіз, синтез, порівняння, систематизація та узагальнення педагогічної, історичної та психологічної літератури; емпіричні – педагогічне спостереження, анкетування, тестування, аналіз учнівських робіт; експериментальні – педагогічний експеримент для визначення ефективності запропонованої методики; статистичні – кількісна та якісна обробка результатів експерименту.

Наукова новизна наукової роботи. Теоретично обґрунтовано модель застосування кейс-методу для формування та розвитку критичного мислення здобувачів освіти під час вивчення суспільно-політичних процесів новітньої історії України. Удосконалено методичний інструментарій викладання історії шляхом розробки комплексу навчальних кейсів, спрямованих на розвиток аналітичного, оцінювального та рефлексивного мислення учнів. Набуло

подальшого розвитку положення щодо дидактичного потенціалу кейс-методу як засобу підвищення пізнавальної активності й самостійності здобувачів освіти. Експериментально доведено ефективність застосування розробленої методики у навчальному процесі.

Практичне значення. Розроблені комплекс навчальних кейсів та методичні рекомендації можуть бути безпосередньо впроваджені у закладах загальної середньої освіти під час викладання курсу історії України. Матеріали роботи можуть бути використані в закладах вищої освіти у процесі професійної підготовки майбутніх учителів історії (в рамках спецкурсів та навчальних дисциплін з методики викладання історії). Результати дослідження можуть бути застосовані в системі підвищення кваліфікації педагогічних кадрів для освоєння інноваційних методів навчання.

Апробація дослідження здійснена на Всеукраїнській науковій конференції «П'яті Грабовецькі історичні читання» на вшанування пам'яті українського науковця, історика-краєзнавця та громадського діяча Володимира Васильовича Грабовецького, яка відбулася 4 грудня 2025 р. в Карпатському національному університеті імені Василя Стефаника. Тема доповіді: Кейс-метод як засіб розвитку критичного мислення здобувачів освіти 11 класу при вивченні теми «Політичний режим Віктора Януковича».

Структура та обсяг дослідження зумовлені його метою та завданнями. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, які поділяються на вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (152 найменувань) і одинадцяти додатків. Загальний обсяг магістерської роботи становить 153 сторінки, з них основного тексту – 108 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ І ДЖЕРЕЛА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Теоретичні засади та стан наукового вивчення методичних особливостей застосування кейс-методу у навчанні історії у ЗЗСО

Проблематика використання кейс-методу в історичній освіті та розвитку критичного мислення учнів активно досліджується у вітчизняній і зарубіжній педагогічній науці.

Перші спроби осмислення сутності кейс-методу у світовій педагогіці з'явилися у XX ст. у працях К. Крістенсена [137] та Дж. Ерскіна [128] (Гарвардська школа бізнесу), які розглядали його як метод навчання на основі реальних ситуацій. У педагогічній практиці цей метод поступово трансформувався з вузько професійного в універсальний освітній інструмент. У контексті історичної освіти його адаптацію описали М. Метьюз, Б. Ламб, С. Маккормік [93], підкресливши потенціал методу для формування аналітичного мислення, уміння порівнювати та інтерпретувати історичні події.

Аналіз сучасної української методичної літератури свідчить про стійку тенденцію переходу шкільної історичної освіти від знаннєвої до компетентнісної моделі. У межах цієї моделі ключовими завданнями є розвиток критичного мислення та формування аналітичних умінь. Однією з найбільш ефективних інтерактивних технологій, що сприяє реалізації цих завдань, визнано кейс-метод (Case Study).

Кейс-метод в українській педагогічній науці розглядається як інтерактивна технологія проблемного навчання, що стимулює пізнавальну активність учнів. Його важливість підкреслюється як засіб розвитку критичного мислення через моделювання проблемних ситуацій, пошук рішень, аналіз наслідків і моральних дилем.

Сучасне українське дослідження методики навчання історії не може існувати поза рамками національного освітнього законодавства, яке визначає стратегічні пріоритети та вимоги до освітнього процесу. Фундаментом для даної роботи слугують ключові нормативно-правові акти, що регламентують

перехід до компетентнісної моделі навчання та закладають необхідність розвитку критичного мислення.

Базовим документом є Закон України «Про освіту» (2017 р.) [22], який визначив принципи державної освітньої політики, задекларувавши відмову від знаннєвої парадигми на користь формування компетентностей. Його конкретизує Закон України «Про повну загальну середню освіту» (2020 р.) [20], що встановлює правові засади функціонування закладів загальної середньої освіти (ЗЗСО) та структуру шкільної освіти. Ці закони забезпечують правову основу для впровадження інноваційних технологій, таких як кейс-метод.

Ключовим документом для реформування змісту освіти є Державний стандарт базової середньої освіти (2020 р.) [21]. Цей Стандарт, розроблений у межах Концепції «Нова українська школа» (НУШ) [24], визначає не лише структуру та зміст, але й обов'язкові результати навчання, які мають бути досягнуті через компетентнісний підхід. Саме Концепція НУШ прямо закладає критичне мислення як одну з ключових компетентностей учня, необхідну для успішної самореалізації у сучасному світі.

Ці вимоги деталізовано у «Концепції розвитку громадянської освіти в Україні» [25], схваленій у 2018 році. Документ визначає, що формування громадянських компетентностей має відбуватися через інтеграцію у зміст навчання демократичних цінностей, прав людини та активної громадянської позиції. З огляду на це, вивчення суперечливих тем новітньої історії України, зокрема періоду 2010–2014 рр., вимагає застосування таких методів, які б стимулювали учнів до аргументованого судження та усвідомленого вибору, що повністю відповідає суті кейс-методу.

Навчальні програми, зокрема Типові освітні програми для 10–11 класів [28; 31] та спеціалізовані навчальні програми з історії України (О. Пометун, Т. Баханов, С. Терно та ін.), окреслюють оновлений зміст та методичні підходи, орієнтовані на опрацювання складних історичних проблем. У цьому контексті кейс-метод виступає як інтерактивна технологія проблемного навчання, що є прямим інструментом реалізації вимог НУШ.

Таким чином, нормативно-правові документи та концептуальні засади реформування освіти в Україні створюють міцну легітимну та методологічну базу для використання кейс-методу як сучасного та ефективного засобу розвитку критичного мислення при вивченні історії України в закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО).

Значний внесок у теоретичне та методичне обґрунтування застосування кейс-методу в навчанні історії в ЗЗСО зробили такі українські вчені: О. Пометун та Н. Гупан [143], О. Пометун та Л. Пироженко [145], І. Леонтьєва [131], І. Мельничук [136], Т. Ковбасюк [122], П. Мороз [137], Г. Фрейман [152], Г. Товканець [149].

Зокрема, О. Пометун, Н. Гупан у праці «Методика розвитку критичного мислення учнів на уроках історії» [143] теоретично обґрунтували використання кейсів як засобу навчання історичного аналізу, формування умінь аргументувати, оцінювати джерела й приймати рішення на основі історичних даних [143, с. 137].

У дослідженні І. Леонтьєвої «Кейс-метод як технологія формування критичного мислення учнів у процесі навчання історії» [131] доведено ефективність цього методу у формуванні здатності до аргументованого судження, аналізу джерел, порівняння історичних фактів і встановлення причинно-наслідкових зв'язків [131, с. 19].

Водночас І. Мельничук у своїй статті «Кейс-метод у системі компетентнісного навчання історії» [136] аналізує потенціал кейс-методу як важливого інструмента компетентнісного підходу у шкільній історичній освіті. Автор доводить, що кейс-технологія сприяє розвитку критичного мислення, уміння працювати з джерелами, пояснювати причинно-наслідкові зв'язки та формувати власну аргументовану позицію. Підкреслюється необхідність використання реальних історичних ситуацій, інтеграції різних типів джерел і проблемного навчання для формування історичної та громадянської компетентності учнів [136, с. 95].

Г. Товканець у своїй науковій статті «Особливості застосування кейс-методу у процесі професійної підготовки майбутнього фахівця» звертає увагу на те, що використання кейс-методу у професійній підготовці майбутнього фахівця дозволяє підвищити пізнавальний інтерес до дисциплін, що вивчаються, поліпшити розуміння суспільних законів, сприяє розвитку дослідницьких, комунікативних та творчих навичок прийняття рішень. Основна ж функція кейс-методу – вчити здобувачів освіти вирішувати складні неструктуровані проблеми, які неможливо вирішити аналітичним способом. Кейс активізує здобувачів освіти, формує самостійність мислення та цілеспрямованість особистості, що в умовах європейської та світової інтеграції забезпечить реалізацію професійного та інтелектуального потенціалу [149, с. 149].

П. Мороз у своїй праці «Проблемне навчання та дослідницькі методи на уроках історії» досліджує проблемне навчання, наголошуючи на важливості виділення проблемних питань та розвитку навичок формулювання гіпотез і самостійного розв'язання історичних завдань, що перетворює учнів на активних дослідників історії [137].

Г. Фрейман розглядає концептуальні основи формування життєвих компетентностей, вказуючи на те, як уроки історії можуть сприяти розвитку ключових життєвих умінь, а не лише засвоєнню фактажу.

Основна функція кейс-методу — формувати самостійність мислення та цілеспрямованість [152].

Впровадження кейс-методу тісно пов'язане з проблемою розвитку критичного мислення, яке є складовою історичної та громадянської компетентностей учнів.

Теоретичне підґрунтя критичного мислення ґрунтується на ідеях Дж. Дьюї [127], М. Батерсбі [39; 125], Л. Ліпмана [85], А. Кроуфорда [134; 135] і визначенні критичного мислення як «розумного, відображеного мислення, спрямованого на прийняття рішень».

Проблема розвитку критичного мислення в освітньому процесі розкривається також у працях українських науковців, таких як: Г. Маринченко та С. Моцак [87], Н. Ларіонова та О. Ларіонова [82], Л. Гуцало [46], О. Пометун і Л. Пироженко [148]. Українські методисти розглядають критичне мислення як складову історичної компетентності учнів, що забезпечує глибоке розуміння суспільних процесів і здатність до рефлексії.

О. Пометун вважає критичне мислення процесом осмислення інформації через її аналіз, порівняння та оцінку, наголошуючи на активних методах навчання [147].

С. Терно розробив концепцію навчання історії на основі проблемного підходу, що стимулює критичну діяльність учнів через аналіз історичних фактів і дискусії [123; 150; 151].

О. Пометун та Л. Пироженко [148] розглядають критичне мислення як складову історичної компетентності, що забезпечує глибоке розуміння суспільних процесів і здатність до рефлексії.

Незважаючи на значну кількість праць, українські дослідники, зазначають О. Пометун та Н. Гупан, ще не розглядають системні зміни в організації активного навчання учнів у сукупності інструментів і засобів, без яких розвиток їх критичного мислення є неможливим [143, с. 24].

Аналіз сучасних підручників з історії України для 11 класу демонструє активне впровадження компетентнісного підходу та елементів кейс-методу, як інноваційної педагогічної технології, в їхній методичний апарат.

Структура підручника «Історія України. 11 клас (рівень стандарту)» В. Власова, С. Кульчицького та О. Панаріна реалізує компетентнісний підхід через систему запитань, завдань і вправ, спрямованих на аналіз джерел, формування власної позиції, уміння порівнювати історичні інтерпретації. Автори наголошують, що навчальний матеріал має сприяти розвитку самостійності та критичного мислення учнів. Хоча кейс-метод не згадується безпосередньо, його елементи простежуються у завданнях, що моделюють історичні ситуації й вимагають прийняття рішень на основі аналізу фактів [129].

Для підручника підручнику «Історія України. 11 клас (профільний рівень)» О. Гісема, О. Мартинюка, О. Сирцової та А. Галімова [133] характерною є інтеграція у шкільний курс історії України ситуаційних завдань, дослідницьких проєктів, дискусійних питань та міні-кейсів. Принципи кейс-методу реалізуються через рубрики «Поміркуйте», «Дискутуємо», «Зробіть висновок», коли учням пропонується розв'язати історичну проблему на основі аналізу кількох джерел або протилежних точок зору. Таким чином формуються навички аргументованого мислення, оцінки історичних рішень, усвідомлення альтернативності історичного процесу, розв'язання історичної проблеми на основі аналізу джерел/протилежних точок зору.

Виразну кейсову структуру, що вимагає осмислення ситуації з позиції учасника подій мають завдання типу «Як би ви діяли на місці історичного діяча?» або «Яке рішення було б найдоцільнішим?», які пропонують автори підручника «Історія України. 11 клас (профільний рівень)» В. Власов, С. Кульчицький та О. Панарін [130]. Для цього підручника характерним є впровадження інтерактивних методів навчання, зокрема аналізу документів, візуальних джерел.

Аналіз історико-методичної літератури підтверджує, що в сучасній українській освіті кейс-метод визнано потужним інструментом для розвитку критичного мислення та історичної компетентності. Проте, більшість наявних праць зосереджується або на теоретичному обґрунтуванні педагогічних технологій, або на висвітленні історико-політичних аспектів окремих подій.

Комплексних праць, які б інтегрували історико-політичний і дидактичний напрями та пропонували готову методичну модель використання кейс-методу для осмислення складних політичних процесів сучасної історії України, практично немає. Саме цю наукову нішу має заповнити дане магістерське дослідження, пропонуючи конкретну методику застосування кейс-методу.

1.2 Історіографічний огляд та характеристика джерельної бази дослідження політичного режиму В. Януковича (2010–2014 рр.).

Джерельна база вивчення політичного режиму Віктора Януковича є комплексною та охоплює декілька груп матеріалів періоду правління Віктора Януковича (2010–2014 рр.), серед них: Укази Президента України, стенограми засідань Верховної Ради, рішення Конституційного Суду України (зокрема рішення від 30 вересня 2010 року щодо відновлення дії Конституції 1996 року), урядові постанови та офіційні звернення. Ці джерела дозволяють простежити процеси концентрації влади, трансформації державних інститутів і формування авторитарних рис політичного режиму [7; 11].

До складу джерельної бази дослідження входять нормативні документи, що визначали правове поле формування та функціонування органів державної влади України за режиму В. Януковича. Йдеться насамперед про закони, прийняті Верховною Радою України протягом 2010–2014 рр., що впливали на баланс інститутів у владній вертикалі. Найбільш важливими є законодавчі акти, за допомогою яких реалізовано конституційний переворот 2010–2011 рр. і повернення президенту повноважень за Конституцією 1996 р. Вони були оприлюднені в офіційному виданні «Відомості Верховної Ради України» [22; 30].

Також до цього комплексу належать актові, діловодні, дипломатичні джерела, сформовані в процесі діяльності вищих органів влади України: постанови Верховної Ради України, укази і розпорядження Президента України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, рішення і висновки Конституційного Суду України, зареєстровані в Мін'юсті нормативно-правові акти міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, а також міжнародні договори України, які набрали чинності. Їхні повні тексти опубліковані в інформаційному бюлетені «Офіційний вісник України», що виходить за сприяння Міністерства юстиції України, бюлетені «Офіційний вісник Президента України», газеті Кабінету Міністрів України «Урядовий кур'єр» [5; 7; 10; 11; 14].

Для з'ясування векторів міжнародної політики офіційного Києва в означений період проаналізовано розміщені в інформаційному бюлетені «Офіційний вісник Президента України» тексти міжнародних угод, договорів, що уклалися від імені України з іншими міжнародними партнерами. Окрім того, проаналізовані укази і розпорядження Президента України, оприлюднені в цьому виданні [6; 12; 16].

Для відновлення та аналізу найголовніших подій у політичному, економічному, громадському, культурному житті України та світу були використані матеріали, що публікувалися на сторінках газети «Урядовий кур'єр». Окрім того, у цій газеті друкують постанови та розпорядження Кабінету Міністрів, нормативні документи міністерств і відомств та коментарі до них, що дозволяють глибше проаналізувати діяльність двох Урядів (2010–2012 рр. і 2012–2014 рр.) на чолі із М. Азаровим [13; 15; 18].

Окрім друкованих видань ми залучили матеріали з офіційного сайту Верховної Ради України. Інформація сайту дозволила визначити склад та біографічні дані депутатів ВРУ, а також ознайомитися із повними текстами стенограм та реконструювати механізми встановлення контролю за цим органом влади з боку представників «донецького клану».

Кульмінаційним для режиму В. Януковича стали революційні події Майдану. Процеси зародження та еволюції Євромайдану доволі детально зафіксовані і безпосередніми учасниками, і представниками ЗМІ, які вели прямі трансляції з місця подій. Наявність такої кількості джерел дала змогу детально охарактеризувати причини, перебіг та результати тих подій.

Для надання авторської оцінки трансформації політичного режиму В. Януковича, що активізувалася після ухвалення Верховною Радою України 16 січня 2014 року пакету так званих «Диктаторських законів», які підрвали легітимність режиму, виникла необхідність звернутися до змісту цих законів.

Суттєве значення мають також матеріали міжнародних організацій, які оцінювали стан демократії в Україні у 2010–2014 рр.: щорічні звіти Freedom House, Amnesty International, Transparency International та Human Rights Watch.

Вони є індикатором погіршення стану політичних прав, свобод і рівня корупції, що свідчить про поступове згорання демократичних інститутів.

Аналітичні публікації ЗМІ (зокрема видань Дзеркало тижня, Українська правда, BBC Україна) допомагають відтворити суспільно-політичний контекст епохи, а також відображають реакцію громадськості на ключові події: прийняття «харківських угод», переслідування опозиції, протести на Євромайдані, розгін мітингів і подальше втечу В. Януковича з країни.

Не можна оминати увагою публікації, які видавалися під авторством лідера «донецького клану» В. Януковича. Це, зокрема, його виступи, програмні статті та агітаційний матеріал (програма кандидата в Президенти України): «Год в оппозиции. В политике не бывает окончательных побед и поражений», «Правительство Украины: первые 100 дней», «...І рік при владі: від кризи – до економічного зростання», «Україна для людей» [92]. Ці матеріали цікаві насамперед тим, що передають публічний образ, який намагалися сконструювати для В. Януковича – «харизматичного лідера» і «талановитого управлінця». Вважати їх відображенням власних поглядів представників донецького клану на стратегію розвитку України навряд чи можна. Також ці матеріали можуть слугувати основою для аналізу стратегій піару, лобізму і підходів до оформлення виборчих кампаній.

Українськими інформативними для дослідження виявилися наративні джерела. До цієї групи ми віднесли інтерв'ю з ключовими акторами «донецького клану». Цей вид джерел є одним із найбільш суб'єктивних порівняно зі згаданими. Вони є віддзеркаленням суб'єктивних оцінок, інтерпретацій та несуть відбиток життєвого досвіду їхніх авторів.

Неможливо недооцінити інтерв'ю та спогади очевидців режиму. Найбільш інформативними з них стали тексти власне В. Януковича, М. Азарова, А. Ключова, С. Львочкина, Сю Курченка тощо. Усі ці автори були ключовими гравцями неформальної групи, а тому їхні свідчення про інших осіб і «внутрішню кухню» призначень, вироблення спільної стратегії дій, розподілу повноважень і т. ін., закритої для зовнішнього спостерігача інформації, є вкрай

інформативними для пояснення логіки і специфіки функціонування «донецького клану», Партії регіонів та «Сім'ї В. Януковича».

Безумовно, кожне інтерв'ю має на меті не стільки надати об'єктивну характеристику владної вертикалі 2010–2014 рр., як переконати читача в позитивних якостях опитуваного та його заслугах перед державою та нацією. Особливо це помітно під час порівняння інтерв'ю, записаних до Революції Гідності та після неї. До 2014 р. для більшості спогадів представників владної верхівки є характерним підкреслення власної ролі в приході до влади В. Януковича.

Непересічним джерелом для аналізу подій Революції Гідності стали спогади учасників протестних акцій, що відбувалися в Україні з 21 листопада 2013 р. до 22 лютого 2014 р. У своєму дослідженні ми звертаємося до інтерв'ю, які були зібрані та опубліковані Українським інститутом національної пам'яті в межах проєкту «Майдан: усна історія» [72].

Історіографія є важливою складовою дипломної роботи. Вона на основі наукового аналізу досягнень попередніх науковців дає змогу визначити стан вивчення або опрацювання досліджуваної проблеми. Зокрема, допомагає досягнути рівень повноти чи відсутності узагальнення проблеми, сукупність яких містить предмет дослідження. Без ознайомлення з історіографічними джерелами не можливе вмотивоване обґрунтування доцільності вибору теми, визначення мети і завдань та новизни отриманих результатів дипломної роботи. За підсумками опрацьованих матеріалів нами виокремлено дві основні групи історіографічних джерел: сучасна українська історіографія та зарубіжна історична думка.

Абсолютно очевидно, що перші наукові дослідження функціонування влади під час президенства В. Януковича 2010–2014 рр. належать представникам політичної науки. Невдовзі після перемоги В. Януковича на виборах президента у 2010 р. з'являється стаття Миколи Михальченка «Кланово-олігархічний режим: негативи і позитиви функціонування» [75, с. 83–94.]. На основі наявних відомостей про соціальну природу та ментальність нової

владної верхівки автор здійснив спробу спрогнозувати режим, який вона спробує побудувати в Україні. Цілком обґрунтовано він підкреслив, що вітчизняний варіант олігархії не є зацікавленим у побудові повноцінного авторитарного режиму на зразок російського та є тісно інтегрованим у західну економіку. Отже, прогнозувалося в статті, Україну очікувала «напівдемократична олігархія», придатна для трансформації і в повноцінну демократію, і в авторитаризм.

Завідувачка відділу соціально-політичної історії Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України М. Кармазіна очолювала дослідницький проєкт про партійні структури України 2010-х рр. Його наслідком стала публікація детального довідника українських політичних партій та низка аналітичних висновків про їхню роль у системі влади 2010–2013 рр. Варті уваги спроби автора дослідити приклади «партійного бізнесу» – продажу та оренди осередків політичних об'єднань їхніми лідерами, а також картельні змови між крупними силами задля збереження власних позицій у владі. Зазначені факти дали підстави стверджувати про роль сучасних українських політичних партій як агентів антидемократичних змін. Безумовно, це значно полегшило формування режиму особистої влади В. Януковича. Увага дослідниці сфокусувалася на проблемах політичних ідентичностей та їх регіональних проявах. У 2016 р. світ побачила монографія «Політичні ідентичності в сучасній Україні: міська громада Донецька» [61], де М. Кармазіна намагалася виявити чинники формування специфічної політичної свідомості на Донбасі. Ключову роль, за авторкою, відіграли місцеві еліти, які підтримували ідеї регіоналізму, «слов'янського братства», соціалістичну риторіку. Таку модель представники донецького клану намагалися відтворити у всеукраїнському масштабі. Однак, на нашу думку, питання про їхні політичні ідентичності є відкритим і не настільки однозначним. Чи була орієнтація на Росію дійсно властивою донецьким елітам або ж лише слугувала для маніпулювання населенням регіону і дистанціювання від Києва? Яким було

національне, соціальне, культурне підґрунтя їхньої політичної свідомості? На жаль, монографія не дає вичерпної відповіді на ці запитання.

Важливе місце у нашому дослідженні зайняли праці С. Кульчицького «Новітня історія України (1953–2023)» [127] та «Суспільно-політичне й соціально-економічне становище України в 2010 – першій половині 2015 рр.» [63], в яких автор проаналізував складний процес трансформації олігархічної України на демократичну державу. Як свідчать події в незалежній Україні, ця трансформація ґрунтувалася на багатовікових історичних традиціях українського народу, але істотно підсилювалася спочатку прихованим, а потім відкритим, зокрема і воєнним, протистоянням із путінською Росією. Значну увагу С. Кульчицький приділив подіям періоду президенства В. Януковича, стверджуючи, що «диктатура повернулася в Росію, і диктатуру починав установлювати в Україні також В. Янукович, ставши московською маріонеткою» [127, с. 439].

Найбільший внесок у вивчення режиму В. Януковича серед вітчизняних політологів зробив Юрій Мацієвський – керівник Центру політичних досліджень Національного університету «Острозька академія». У 2016 р. вийшла друком монографія, де підсумовувалися дослідження щодо еволюції політичного режиму в Україні від проголошення незалежності до Євромайдану [73]. Два останні розділи автор присвятив аналізу режиму влади 2010–2014 рр. Сильними сторонами його праці стало широке використання здобутків англomовної політичної науки та оригінальні методики визначення стабільності режиму, рівня клієнтелізму та неформальних контактів. За спостереженнями Ю. Мацієвського, українська система влади від початку правління Л. Кучми підпадає під поняття «гібридний режим» – перехідну форму управління з потенціалом розвитку до авторитаризму або до демократії. Із середини 1990-х рр. Україна потрапила до так званої «інституційної пастки», за якої гібридні практики стають системними і не дають змоги змінити статус-кво. З огляду на це стають зрозумілими і невдала спроба В. Ющенка демократизувати політичну систему, і неспроможність В. Януковича

сформувати повноцінний авторитарний режим. Четвертий український президент зумів найбільше централізувати владу і водночас припустився стратегічних помилок, які вартували йому посади (порушення балансів у сферах впливу, провокування масових протестів різкою відмовою від Угоди про Асоціацію з ЄС та застосування насильства для придушення незадоволення).

Визначення режиму 2010–2014 рр. як «гібридного» неодноразово фігурує в працях вітчизняних політологів. Зі схожою аргументацією його вживають Лещенко С. [71], Томахів В. [90], Дзюбенко Ю. [100], Кадук Н. [101]. Це дає підстави говорити про неформальний консенсус серед представників політичної науки в описі функціонування системи влади за В. Януковича. Водночас на тлі теоретичної гармонії дивує відсутність запитань та більш детального аналізу українського варіанта «гібридизації». Очевидно, це є перспективною нішею для подальших досліджень.

Окремі аспекти формування та діяльності режиму В. Януковича відображені в працях Забелі М. [59], Валецького О. [39], Стражного О. [88].

Внесок у тему формування та діяльності владної вертикалі В. Януковича зробили й українські історики. Попри поширену тезу, що для успішного історичного аналізу повинно минути кілька десятиліть після досліджуваної події, невдовзі після 2010 р. з'являються ґрунтовні наукові праці про цей період. Головка В. – старший науковий співробітник Інституту історії України НАНУ – досліджував донецькі фінансово-промислові групи кінця XX – початку XXI ст. Із його точки зору, станом на 2010 р. у донецькому клані існувало 5 основних груп впливу: В. Янукович, Р. Ахметов, брати Ключєви, С. Львовчкін та Ю. Бойко [42].

Після початку російсько-української війни виходить друком велика кількість історичних публікацій з історії Півдня та Сходу України, зокрема і про події 2010–2014 рр. В. Смолій, С. Кульчицький та Л. Якубова підготували низку досліджень про історію становлення та сучасний стан Донбасу. Серед ключових тез їхніх студій – наприкінці XX ст. у регіоні розгорнулася

економічна та соціальна архаїзація, що позначилося на ментальності населення та олігархічних кланів [87].

Помітною віхою в узагальненні напрацювань українських істориків стала колективна монографія «25 років незалежності: нариси історії творення нації та держави» [99], де система влади за президенства В. Януковича розглядається крізь призму Революції Гідності. Насамперед, авторський колектив виділив чинники, що призвели до масових протестів. В умовах обмеженого обсягу видання такий підхід є реалістичним, але, на нашу думку, картина політичних, соціально-економічних та культурних обставин 2010–2014 рр. була дещо складнішою. Очевидно, що для з'ясування всієї палітри суспільних явищ, які впливали на функціонування режиму В. Януковича, необхідні окремі дослідження.

Спробою узагальнити багаторічні журналістські розслідування «Української правди» стала книжка Лещенка С. «Межигірський синдром» 2014 р. [71]. Автор детально описав історію передачі в приватну власність Межигірського маєтку, намагаючись на цьому прикладі показати взаємовідносини всередині владної верхівки напередодні 2010 р. У праці використано знайдені після втечі В. Януковича документи про корупційні витрати. Дослідження С. Лещенка, безумовно, є значним кроком у розкритті механізмів влади. Водночас автор не ставив собі за мету всебічно проаналізувати режим 2010–2014 рр. У фокусі його уваги опинилися найбільш яскраві промовисті факти зловживання владою та корупції серед політичних еліт.

Варта уваги, праця Лазаровича М. «Історія державотворення та культури України» [129]. Високий науковий рівень видання поєднується з доступним викладом фактичного матеріалу та оригінальною формою його подання. Автор зазначає, що порушення демократичних норм, а також надмірна концентрація влади в руках президента В. Януковича та його «сім'ї», створення системи управління за принципом особистої відданості були одними з основних причин

масових протестів восени 2013 – на початку 2014 р., названих Революцією гідності [129, с. 241].

Загалом можна говорити про значну увагу до режиму особистої влади В. Януковича серед українських науковців. Найбільший внесок у його опис та спроби логічного пояснення зробили Ю. Мацієвський, М. Михальченко М. Кармазіна, С. Кульчицький. Вертикаль влади 2010–2014 рр. побіжно висвітлювалася також у соціологічних, історичних та філософських працях. Однак коло питань, сформульованих українськими вченими, є обмеженим. На тлі красивих теоретичних побудов відчувається дефіцит предметних досліджень реального змісту та механізмів влади 2010–2014 рр., зокрема їх витоків, функціонування та подальшої долі після Революції Гідності.

Не залишилися осторонь у вивченні проблеми режиму В. Януковича зарубіжні вчені. Серед західних істориків піонером у вивченні природи політичного режиму, який народжувався на території Донбасу, стала співробітниця Інституту соціології Марбурзького університету Керстін Ціммер. На початку 2000-х рр. вона провела тривалий час у м. Донецьку та м. Артемівську (тепер м. Бахмут), збираючи матеріали для своєї дисертації про еліти індустріального регіону в умовах посткомуністичної трансформації. У 2006 р. світ побачила її монографія «Владні еліти на українському Донбасі» [93]. К. Ціммер детально проаналізувала умови виникнення неопатриномінальних режимів у незалежній Україні, розкрила історичне минуле Донбасу, показала основні політичні фігури в регіоні. Про ґрунтовний підхід німецької вченої свідчила її увага не лише до впливових персоналій Донецької області, а й спроба окреслити сфери повноважень місцевих владних еліт у відносинах з масами та центральною верхівкою. Постать В. Януковича зайняла досить скромне місце в роботі. Значно більше уваги було приділено «старим донецьким», а також Р. Ахметову та Б. Колеснікову як представникам нової генерації донецького клану.

Того ж року опублікований окремий, «український», номер часопису «Східна Європа», до якого було включено низку публікацій зарубіжних

дослідників вітчизняного політикуму. Зокрема, німецька політологиня Хайке Дьоренбехер зробила акцент на високому градусі протистояння різних груп українських еліт на виборах 2010 р. [52]. Значну увагу вона приділила інтелектуальному та культурному рівню донецької еліти, зокрема В. Януковичу та М. Азарову. Професор Бременського університету Хайко Плайнес зупинився на ролі олігархів у політичному житті України протягом 2000-х років [85].

Відлунням президентської кампанії 2010 р. стало дослідження співробітника Університету Західної Вірджинії Еріка Герона під назвою «Як Янукович переміг». Автор детально проаналізував два домінуючі наративи під час виборів Президента України та їх вплив на суспільну свідомість. Як стверджується у статті, перший наратив стосувався визнання більшістю українців перемоги В. Януковича законною, другий – критичної ролі Центральної України у виборчих перегонах [45]. Зауважимо, що окремі висновки автора не збігаються з оцінками українських та зарубіжних дослідників щодо електоральної бази Партії регіонів та її лідера.

У наступні роки в західній науці простежується науковий штиль у питанні режиму четвертого українського президента. Своєрідним винятком із загального правила стала низка публікацій Тараса Кузьо – британського та канадського політолога українського походження. Основний інтерес автора полягав у розкритті природи системи влади, яка склалася в Україні протягом 1990-х–2000-х рр. і була адаптована під власні потреби В. Януковичем. Автор оцінив таку систему як «гібридну державу» та «змагальний авторитаризм», у яких демократичні форми поєднуються з патрон-клієнтарним змістом [70, р. 432]. Цю тезу підтверджують події 2010–2014 рр. Намагаючись знайти витоки такої незвичної для західного світогляду політичної поведінки, він проаналізував формування донецьких еліт протягом 1990-х рр. Екстремальні умови посткомуністичного транзиту та кримінальне середовище, як виявив автор, сприяли формуванню політичних принципів навколо ідей боротьби за виживання, чіткого поділу на «своїх» та «чужих», виокремлення сфер впливу. Донецьке «ядро» стало одним із центрів поширення таких цінностей серед

українських еліт. Останні розвідки Т. Кузьо мали на меті систематизувати ключові риси влади 2010–2014 рр.

Новий підхід до розуміння природи режиму 2010–2014 рр. запропоновано в публікації «Дім, який побудував Янукович» дослідника з Бейлорського університету (США) Сергія Куделі [69]. Відійшовши від усталеної тенденції описувати режим керівництва експрезидента винятково як «авторитарний поворот», учений виявив суперечності, які постали в процесі консолідації влади. Це слабка соціальна база поза Донбасом, відсутність переконливої ідеологічної платформи, розгалужена опозиція, а також зростаючі корупційні апетити оточення президента. Отже, В. Янукович постає не як диктатор, для якого самоціллю є влада та її збереження, а швидше як аморальний керівник, що зробив вибір на користь корупційних зв'язків та особистого збагачення.

Прагнучи до всебічного аналізу режиму 2010–2014 рр., окремі західні дослідники звертали увагу також на спроби реформ на початку правління нового президента. Славомір Матушак та Аркадіуш Сарна – співробітники Центру східних досліджень (м. Варшава, Польща) – звернули увагу, що консолідація влади протягом 2010–2011 рр. відкривала великі можливості для реформування економіки. Однак їх змарнували на користь придушення опозиції та особисте збагачення [77]. Як наслідок, сприятливі обставини початку 2010-х рр. не були використані для поліпшення бізнес-клімату в країні. Олег Гаврилишин з Університету Торонто (Канада) порівняв такий підхід до реформ із жонглюванням. Авторитарний контроль, макростабілізація економіки, підтримка олігархів – усе це перебувало в начебто стабільному стані, аж доки режим не зробив невелику, на перший погляд, помилку. Як наслідок, усі предмети «жонглера» вийшли з-під контролю і почали падати йому на голову [44]. Спроби ж відновити баланс силою, як відзначили Томас Амброзіо [36] та Стівен Холл [43], дали зворотний результат.

Значний блок досліджень західних учених присвячений зовнішньополітичним чинникам у політиці четвертого українського президента. Науковці з Бірмінгему – Рілка Драгнєва та Катаріна Волчук –

грунтовно проаналізували дипломатичні коливання керівництва України у 2010–2013 рр. Згідно з цим, європейська та євразійська інтеграція були для В. Януковича вторинними питаннями на тлі контролю фінансових потоків та політичних процесів у країні. Зовнішньополітичний вектор розглядався ним як засіб обміну на грошові преференції, а не як напрям розвитку країни [51]. До схожих висновків дійшла співробітниця Тартуського університету (Естонія) Олена Кропачова [67]. Пауль Кубічек спробував висвітлити візію представників ЄС під час переговорів про асоціацію з Євросоюзом [68]. Спільним знаменником студій щодо дипломатичних «кульбів» режиму В. Януковича є детальне висвітлення процесу провалу переговорів про Асоціацію з ЄС, його наслідків і водночас відсутність розуміння причин такого вибору. На нашу думку, відмова від європейського вектора була зумовлена, насамперед, внутрішньою природою режиму. Масштабне реформування країни згідно з Угодою про асоціацію ставило під загрозу фундаментальні інтереси донецького клану: паразитування на державних структурах, вибіркоче судочинство, адміністративний ресурс. Ось чому асоціація з ЄС у версії В. Януковича від початку була приреченою на загибель проектом.

Окремо в західному науковому дискурсі проблеми стоїть праця австрійського лінгвіста Міхаеля Мозера «Мовна політика та дискурс про мови в Україні під час президента Віктора Януковича». У ній розкрито спроби інструменталізації мовного питання з боку проросійського крила Партії регіонів: від 2010 р. до відомого закону «Ківалова-Колесніченка» [78].

Загалом зарубіжна історіографія досить ґрунтовно розглянула ключові питання функціонування режиму В. Януковича. Дослідники успішно залучають потужні теоретичні напрацювання світової політичної та соціологічної науки. Однак, більшість західних досліджень мають істотний недолік: вони користуються обмеженим колом джерел (офіційними документами, публікаціями у ЗМІ, інколи – інтерв'ю). Це часто призводить до так званого ефекту «прожектора», коли дослідник добирає факти, які підтверджують уже

обрану ним теорію, ігноруючи ті, що здатні її спростувати. Уникнення цієї проблеми стало одним із пріоритетів даної роботи.

Статті, опубліковані на сторінках періодичних видань 2000–2010-х років, становлять окрему та надзвичайно важливу групу праць для дослідження періоду правління В. Януковича. Вони дозволяють відтворити багатогранну картину епохи, оскільки представляли як точки зору противників режиму, так і його прихильників, відображаючи суспільно-політичний діалог та інформаційні війни того часу.

До ключових видань, залучених до роботи, належать: «Українська правда», «Дзеркало тижня», «LB.ua», «УНІАН», «Zaxid.net», «Цензор.нет», «BBC», «Сегодня» та ін. [33; 34; 37; 41; 46; 54; 55; 56; 57; 58; 96; 97].

Кожне із перерахованих видань містить різні типи публікацій, що умовно були поділені на інформаційні та аналітичні.

Більшу частину аналітичних матеріалів було виявлено у виданнях: «Дзеркало тижня», «Лівий берег (LB.ua)», «Українська правда», «Радіо Свобода» та «День». Вони слугували для глибокого розуміння механізмів влади.

Інформаційні матеріали «BBC News», «УНІАН», «Укрінформ», «Цензор.нет», «РБК-Україна» слугували джерелом «сухої» фактологічної інформації.

При аналізі інформації, використаної для нашої роботи, була проведена критична верифікація каналів інформації. Уся інформація цих видань проходила критичний аналіз і, зокрема, були враховані чинники, які могли вплинути на аналітичний зміст розміщених у виданнях публікацій. Зокрема це такі чинники: хто засновник і власник? Чи підтримувало видання своїми публікаціями режим В. Януковича чи, навпаки, всіляко критикувало? Якою була специфіка та тип інформації цих видань у період розквіту режиму та після його краху?

Цілеспрямоване звернення до видань з різною політичною позицією дозволило отримати багатовимірну картину подій:

«Українська правда» (засновник Георгій Гонгадзе, головний редактор Севгіль Мусаєва-Боровик) використовується найчастіше як ключове джерело критичних суспільно-політичних матеріалів.

«Дзеркало тижня» (спільний проєкт родини Мостових і Юрія Орлікова) виступає джерелом глибокої аналітики. Більшість авторів займали помірковані позиції, висвітлюючи механізми влади та внутрішні суперечності.

Газета «Сегодня» (власник Рінат Ахметов) є типовим прикладом видання з прорегіоналістською позицією. Вона публікувала переважно компліментарні матеріали, намагаючись сформувати образ В. Януковича як «міцного господарника». Це джерело цінне для вивчення пропагандистських наративів режиму, хоча серед її матеріалів також можна знайти ексклюзивні факти про діяльність оточення четвертого Президента України.

Аналіз джерельної бази та історіографічного доробку, присвяченого політичному режиму В. Януковича (2010–2014 рр.), дозволяє стверджувати, що історична наука зробила значний внесок у теоретичне осмислення режиму В. Януковича (походження, ключові актори, зовнішній чинник).

Хоча педагогічна наука ґрунтовно дослідила кейс-метод та технології розвитку критичного мислення (О. Пометун, С. Терно, І. Леонтьєва), більшість праць зосереджується на теоретичному обґрунтуванні методів. Кейс-метод та технології розвитку критичного мислення ґрунтовно досліджені у педагогічній науці, однак виявлено прогалину – практично відсутні комплексні праці, які б інтегрували історико-політичний і дидактичний аспекти, пропонуючи готову методичну модель застосування інноваційних технологій (як-от кейс-метод) для осмислення сучасної політичної історії України.

Це визначає наукову новизну і практичну значущість даної магістерської роботи, яка заповнює цю наукову нішу, пропонуючи методичну модель використання кейс-методу для осмислення складних політичних процесів сучасної історії України.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЗАСТОСУВАННЯ KEYС-МЕТОДУ У НАВЧАННІ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В 11 КЛАСІ

2.1 Критичне мислення як ключова компетентність учнів 11 класу: теоретична сутність та особливості розвитку на уроках історії

Інформаційне суспільство все більше зосереджує увагу людства на критичному мисленні як важливому елементі успіху в житті. Критичне мислення, вміння ставити ефективні запитання та формулювати оригінальні рішення, не може вважатись додатковою або неважливою здатністю людини у XXI ст. Для розв'язання серйозних проблем сучасності (глобальне потепління, економічні кризи, дефіцит їжі і води, пандемій та ін.) потрібні значні інноваційні зрушення, а отже – розвинене незалежне мислення людей. Швидкий розвиток технологій також вимагає, щоб учні, студенти не лише опановували нові складові знань і умінь/навичок, а й постійно оцінювали результати й наслідки власних дій та поведінки [143, с. 9].

Це обумовлює необхідність включення критичного мислення до переліку основних результатів освіти, зокрема шкільної. Традиційна оцінка результатів навчання лише за набором стандартизованих базових знань і умінь/навичок, хоча й залишається важливою, проте не може сьогодні бути головним критерієм, за яким ми оцінюємо академічну успішність чи невдачу наших учнів. Добре навчені учні мають не лише знати і розуміти наукові ідеї та концепції, а й бути мотивованими мислити критично, використовувати те, що вони знають для покращення власного життя, а також особистого внеску в життя країни та світу. Потенціал критичного мислення людини стає основою для забезпечення якості її життя, її життєвого успіху. На це вказують і державні документи останнього часу щодо освіти в Україні [29]. Тому сьогодні питання теорії і практики розвитку критичного мислення потребують досліджень насамперед у дидактичній площині задля розроблення реальних педагогічних моделей, які

можуть бути негайно запроваджені у навчально-виховний процес школи та вишу [143, с. 9–10].

Ідеї критичного мислення були започатковані філософом, психологом, реформатором освіти Джоном Дьюї в США на початку XX ст. Згідно його концепції освіти, основна мета її здобуття – це формувати вміння, які допоможуть пристосуватися до дійсності. Роль вчителя при таких підходах – скеровувати самодіяльність дітей та пробуджувати їхню допитливість [112, с. 3]. Фундатором Інституту критичного мислення (1987–1997) був філософ Метью Ліпман [132, с. 7].

В умовах збройної навали Російської Федерації та анексії українських територій, путінський режим особливу роль приділяє фальсифікації історії та пропаганді нав'язування «руського мира». Під час теперішньої важкої війни, за умов протистояння агресивній антиукраїнській пропаганді, особливе значення має збереження та розвиток української історичної освіти та подальше формування в української учнівської молоді критичного мислення, патріотизму, усвідомлення загальнолюдських цінностей [32]. Вчителі історії сьогодні відповідальні за розвиток в учнів критичного та системного мислення, медіаграмотності.

Сучасна освіта орієнтується не лише на передачу знань, а насамперед на формування компетентностей, що забезпечують здатність особистості діяти ефективно у складному, мінливому світі. Однією з найважливіших компетентностей, визначених Концепцією «Нової української школи» (2016), є критичне мислення – уміння аналізувати інформацію, оцінювати її достовірність, робити аргументовані висновки і приймати виважені рішення [24].

У науковій літературі існує багато визначень поняття «критичне мислення». Так, за твердженням американських дослідників Р. Еннісса та Д. Хелперна, критичне мислення – це «розумний, цілеспрямований процес ухвалення рішень, спрямований на визначення того, у що варто вірити і що робити». Українська дослідниця О. Пометун трактує критичне мислення як

«здатність особистості самостійно осмислювати інформацію, виявляти причинно-наслідкові зв'язки, перевіряти факти, формулювати власні судження та обґрунтовувати їх» [140, с. 90].

Уміння критично мислити – важливий кейс особистісного розвитку у сучасному світі. Саме тому формування критичного мислення у здобувачів/здобувачок середньої освіти є важливим завданням Нової української школи [24]. Процес формування навичок і вмінь критичного мислення відбувається постійно, але дуже важливим є період, коли людина перебуває на етапі становлення особистості, отримання знань, формування життєвої позиції.

Тому одним із найсприятливіших етапів розвитку критичного мислення є час навчання у школі. У процесі навчання учнів історії здатність до критичного мислення відіграє одну з ключових ролей, оскільки повноцінне її засвоєння передбачає здатність здобувача освіти робити самостійні висновки, формулювати своє ставлення до історичних подій та їхніх учасників, давати оцінку тощо.

Згідно Концепції розвитку громадянської освіти в Україні завданнями громадянської освіти є формування і розвиток критичного мислення, а здатність критично аналізувати інформацію, розглядати питання з різних позицій, приймати обґрунтовані рішення входить до переліку основних громадянських компетенцій [25].

Законом України «Про освіту» від 5 вересня 2017 р. критичне та системне мислення визначено як уміння, що є спільним для всіх ключових компетентностей, необхідних кожній сучасній людині для успішної життєдіяльності [22].

У Навчальних програмах для закладів загальної середньої освіти «Історія України. Всесвітня історія. 6–11 класи» серед пріоритетних завдань, які конкретизують мету шкільної історичної освіти є «розвиток історичного, критичного та творчого мислення, здатності розуміти загальний хід історичного процесу, проблеми, що стоять перед країною та світом» [28, с. 3].

Тому актуальності набуває питання про потребу розвитку критичного мислення учнів засобами історії. Виходячи з вимог Програми, вважаємо за доцільне застосування прийомів критичного мислення в навчальному процесі.

Проблема розвитку критичного мислення в українській науково-методичній літературі активно розробляється з початку ХХІ ст., коли з'явився інтерес до технології критичного мислення як освітньої інновації. Сьогодні можна узагальнити, що дослідниками робиться акцент на важливості розвитку даної характеристики мислення на протязі усього інтелектуального становлення людини – від закладів дошкільної освіти до вищих навчальних закладів, а також у процесі самоосвіти та саморозвитку. Фахівець з критичного мислення в українській вищій школі О. Тягло зазначає, що в Україні сьогодні «Критичне мислення» – розкручений бренд [150, с. 240].

Розвиток критичного мислення здобувачів освіти гармонізує потреби сучасної людини та інтереси суспільства й світу в цілому [152, с. 10]. Швидка зміна суспільно-економічних та соціально-політичних умов вимагає від сучасної людини вміння пристосовуватися, адаптовуватися в мінливій дійсності, вміння знаходити шляхи розв'язання проблем, що виникають в практичній, пізнавальній, комунікативній та інших видах діяльності. Прогресивний розвиток суспільства, у свою чергу, можливий за умови, коли діяльність людини має усвідомлюваний характер і спрямована на досягнення поставленої мети, яка визначається усвідомленою потребою.

Існує багато дефініцій поняття «критичне мислення». М. Баттерсбі розуміє цей вид мислення як ретельну перевірку проблеми заради досягнення резонного судження [38]. На думку М. Ліпмана, критичне мислення є «майстерним, відповідальним мисленням, яке сприяє доброму судженню, оскільки воно: а) ґрунтується на критеріях, б) є таким, що самокоригується, в) є чутливим до контексту» [132, с. 18].

Р. Поль приписував критичному мисленню здатність людини контролювати хід власного розумового процесу. Т. Гарріс та Р. Ходжес порівнювали критичне мислення з критичною оцінкою цінності або впливу

тексту в процесі вивчення і аналізу його якості. Професор Гарвардського університету М. Скрівен, запропонував визначення критичного мислення, яке найбільш точно відповідає сучасним реаліям: «Здатність вміло інтерпретувати і оцінювати спостереження, зв'язок, інформацію і висувати чіткі аргументи, що мають відношення до подальших думок і дій» [102, с. 10].

Також під критичним мисленням розуміють здатність людини чітко виділити проблему, яку необхідно розв'язати, самостійно знайти, обробити і проаналізувати інформацію, логічно побудувати свої думки, навести переконливу аргументацію, здатність мислити мобільно, обирати єдино вірне розв'язання проблем, бути відкритим для сприйняття думок інших, і одночасно принциповим у відстоюванні своєї позиції [142, с. 46].

Критичне мислення є складним утворенням, компонентами якого виступають інтелектуальні вміння, практичні навички, знання, психологічні характеристики тощо. Визначити, яка з цих складових є вирішальною в здатності особистості критично мислити, неможливо, бо сукупність та ієрархія компонентів, які становлять основу для реалізації цієї здатності, глибоко індивідуальна.

Критичне мислення є «рефлексивним» мисленням, яке уможливорює об'єктивне розмірковування, логічне мислення, оцінювання різних поглядів та явищ, абстрагування від власних упереджень, пропонуючи нові шляхи розв'язання проблем [104, с. 7].

З впевненістю, можна вважати, що «основоположниками» розробки методики формування критичного мислення в Україні при вивченні історії вважаються О. Пометун та С. Терно. Докторка педагогічних наук О. Пометун сформулювала визначення критичного мислення як окремого типу мислення, який характеризується активністю, цілеспрямованістю, самостійністю, дисциплінованістю та рефлексивністю та передбачає розвиток у процесі навчання здатності людини: визначати проблеми, аналізувати, синтезувати, оцінювати інформацію з будь-яких джерел, висувати альтернативи й оцінювати їх, обирати спосіб розв'язання проблеми чи власну позицію щодо неї й

обґрунтовувати свої погляди, робити свідомий вибір і діяти [140, с. 94]. Головна його ознака – здатність «думати про своє мислення», рефлексувати та свідомо покращувати його [140, с. 92]. При цьому авторка зауважує, що найкращим способом формування компонентів критичного мислення є його використання у зв'язку з конкретною сферою знань, для прикладу, математикою або історією. Цей процес має бути постійним, а не фрагментарним, оскільки невикористання на практиці цих умінь/навичок призводить до їх атрофії та зникнення.

Доктор педагогічних наук С. Терно зауважує, що критичне мислення використовується для вирішення складних ситуацій вибору, для розв'язання нетривіальних практичних проблем, тому воно є усвідомленим, самостійним, рефлексивним, цілеспрямованим, обґрунтованим, контрольованим та самоорганізованим. Відповідно до його концепції основними складовими критичного мислення виступають:

- 1) загальнометодологічні принципи: самокорекція методу дослідження, відстеження процедури дослідження; врахування інших думок; критичність та самокритичність);
- 2) загальні стратегії розділення проблеми на складники; поступове розв'язання простих проблем; використання графічних організаторів інформації; вивчення окремих аспектів проблеми; аналіз засобів та цілей;
- 3) процедури: усвідомлення проблеми; встановлення контраргументів; врахування суперечливих фактів; обґрунтування; оцінювання; спростування; узагальнення; побудова гіпотез; формулювання висновків [148, с. 15].

Варто зауважити, що в авторській моделі С. Терно виокремлено десять критеріїв правильного критичного мислення:

- 1) усвідомлення діалектичного зв'язку між твердженнями;
- 2) наявність висновку (тези);
- 3) наявність посилок (аргументів);
- 4) прийнятність та несуперечливість посилок;
- 5) відповідність посилок висновку (чи наявний зв'язок між аргументами та висновками);

- 6) наявність контраргументів;
- 7) усвідомлення наявності фактів, що суперечать висновку;
- 8) уникнення тверджень, що не підкріплені жодними доказами;
- 9) усвідомлення обмежень, які накладаються на висновок (істинність висновку за певних умов);
- 10) наявність спроби спростувати протилежну думку [148, с. 16–17].

Наприклад, якщо вчитель історії дійсно прагне розвинути критичне мислення учнів, він має частіше давати їм можливість замислюватись та міркувати. Найкращим шляхом заохочення відкритості і творчості мислення школярів є вільне обговорення та дискусія на уроці. Обов'язковою умовою є також навчання учнів ставити запитання високого рівня (на аналіз, синтез і оцінку) та розпізнавати зв'язки. Нарешті важливою частиною критичного мислення на уроках історії є також оцінка інформації, її інтерпретації та джерел, з яких вони надходять [143, с. 24].

Ефективним засобом розвитку критичного мислення учнів 11 класу є метод проєктів, який являє собою сукупність дослідницьких, пошукових, проблемних методів та прийомів, що базуються на творчій активності виконавців. До головних ознак навчальних проєктів дослідники відносять:

- наявність конкретної мети і завдань;
- спільне планування діяльності учителя та учнів;
- різноманіття засобів досягнення мети проєкту;
- самостійність учнів;
- презентабельний результат у вигляді виступу, постера, дебатів, есе;
- робота над помилками [110, с. 157].

Виконання проєктного завдання включає низку послідовних дій: написання плану роботи; підбір, аналіз літератури; створення декількох презентацій в Power Point; обговорення презентацій в групах та вибір найкращої. Обов'язковим є використання загальнонаукових методів, таких, як аналіз, синтез, порівняння, хронологічний, системний.

Для прикладу, під час вивчення історії України в 11 класі учням пропонується підготувати проєкти за такими темами:

- «Президенство та владна вертикаль В. Януковича 2010–2014 рр.»;
- «Зовнішньополітичні вектори та падіння режиму В. Януковича».

Практичний досвід використання методу проєктів підтверджує, що він, як засіб активного навчання, сприяє розвитку у учнів навичок комунікації, соціальної взаємодії, індивідуальної та колективної роботи, самоконтролю, вміння щодо планування діяльності, формулювання власної точки зору, вміння відстоювати її з використанням раціональних аргументів та об'єктивних доказів, розуміти та аналізувати позицію іншої людини, схожу чи відмінну від власної.

У сучасних соціально-політичних умовах важливо використовувати різні прийоми формування критичного мислення здобувачів освіти не лише в умовах очного навчання, але й під час дистанційного, зокрема добре адаптуються такі форми, як «Відкритий мікрофон», «Мозковий штурм», «Крісло автора» та ін. за допомогою сервісу Google-Docs.

Так, наприклад, прийоми критичного мислення «Відкритий мікрофон», «Мозковий штурм» сприяють налаштуванню учнівської аудиторії до спілкування, залученню до обговорення теми, дають змогу швидко висловлювати власні думки та з'ясувати ступінь підготовки учнів.

При використанні прийому «крісло автора» учням можна запропонувати написати есе, а потім, зайнявши «крісло автора», озвучити його і надати відповіді на питання, які отримає авторка/автор [120, с. 54–55]. Зазначимо, що при застосуванні цього прийому, покращується стиль спілкування між учасниками навчального процесу.

Також можна використати прийоми та методики навчальної дискусії, зокрема й дистанційному форматі, з метою спільного обговорення і розв'язання малою групою, класом проблемного питання, під час якого відбувається обговорення спірних наукових тез. Такий вид роботи передбачає використання додаткових джерел з вивчення матеріалу, окрім підручника, тим самим

розвиваючи когнітивні навички учнів [130, с. 40]. Різновидами дискусії, які можуть бути застосовані під час уроків історії, є круглий стіл, диспут, дебати, робота в експертних групах, форум, судове засідання, панельна дискусія.

Так, дебати використовуються для обговорення тем, щодо яких існують протилежні погляди вчених-істориків. Круглий стіл передбачає дискусію невеликої групи учнів з обговоренням певного питання. Кожен учасник має право на висловлювання власної думки з обов'язковою аргументацією: «Причини та наслідки падіння режиму В. Януковича»; «Які були плюси та мінуси політики В. Януковича щодо інтеграції з Росією (наприклад, Митний союз) порівняно з європейською інтеграцією?»; «Як саме політика уряду та особисто Президента призвели до розпаду суспільного конфлікту, що вилився у протести?»; «Як події президентства В. Януковича вплинули на сучасні українські реалії?». Правильно чи помилково так вважати?» тощо.

Панельна дискусія – це обговорення дискусійного питання маленькою групою, яка обирає спікера чи лідера для презентації чи виступу з висновками. Панельна дискусія відбувається у два етапи: опрацювання теми всіма учасниками групи та презентація результатів роботи групи. Наприклад, «Наскільки обґрунтованим було усунення В. Януковича від влади Верховною Радою після його втечі з Києва?» тощо.

Під час форуму окремі групи учасників відпрацьовують ту чи іншу проблему та готують своє бачення вирішення питання, яке потім обговорюється з усіма. Якщо порівнювати з панельною дискусією, то форум не потребує довготривалої підготовки, а під час проведення передбачає активну участь не тільки спікера, але й всіх членів групи. Наприклад, до проблем, які можна обговорювати на форумі, відносяться наступні: «Чи можна було запобігти насильству та трагічним наслідкам Революції Гідності?».

Технологія розвитку критичного мислення є інтерактивною, тому її застосування забезпечує взаємодію суб'єктів освітнього процесу в різних режимах: учитель-учень, учень-підручник, учень-учень та ін. [104, с. 11].

Зазначимо, що особливість цієї технології – це спеціальна структура уроку, що є обов'язковою. Основними етапами уроку за умови використання цих технологій є вступна, основна та підсумкова частини. Розглянемо їх детальніше.

Вступна частина уроку (зазвичай перші 5-7 хвилин), яку в технології розвитку критичного мислення називають викликом, є етапом актуалізації та мотивації навчання. Під час цього етапу, як і протягом усього уроку, важливо, щоб учитель говорив якомога менше, а надавав слово учням. Роль учителя полягає в тому, щоб виступати провідником, стимулюючи учнів до роздумів, уважно вислуховуючи їхні міркування. У цей час учні мають опанувати (вдосконалити) декілька важливих способів пізнавальної діяльності (умінь). Оскільки учні залучаються до процесу активного згадування того, що вони знають з опрацьовуваної теми, це змушує їх аналізувати власні знання та уявлення. Через цю первинну діяльність вони визначають рівень власних знань і уявлень, до яких можуть бути долучені нові [120, с. 56].

Отже, отримані раніше знання виводимо на рівень усвідомлення. Тепер вони можуть стати підвалиною для засвоєння нових знань. Це дуже важливо з психологічної точки зору, оскільки знання стають міцнішими та більш осмисленими, якщо вони отримуються в контексті того, що людина вже знає та розуміє. І навпаки, інформацію буде швидко втрачено, якщо вона запропонована учневі без контексту або без зв'язку з тими знаннями, які в нього вже були. Крім того, таке звернення до вже засвоєного матеріалу підвищує увагу учнів до теми, проблеми, будить їх зацікавленість, тобто виконує мотиваційну функцію.

Далі вчитель оголошує тему уроку і його передбачувані результати, прагнучи, щоб школярі усвідомили свої власні цілі навчання. Після такого початку уроку учитель організовує активну діяльність учнів з дослідження, осмислення матеріалу, пошуку відповідей на раніше поставлені питання, постановки нових запитань і пошуку відповідей на них, що складає основну частину уроку (до 27-35 хвилин з 45-хвилинного уроку) [144, с. 35].

На етапі осмислення, коли учень долучається до нової інформації або ідей у процесі читання тексту, перегляду фільму, прослуховування лекції, він вчиться відстежувати своє розуміння нового й не ігнорувати прогалини в ньому, записуючи у вигляді запитань те, що не зрозумів, аби з'ясувати в майбутньому. Учням варто час від часу пропонувати висловлюватися про те, як вони розуміють ті чи інші значення слів, що їм зрозуміло, а що – ні. Слід поступово навчити дітей такого самоаналізу. Подальше відпрацювання й закріплення учнями нових знань і способів діяльності на цьому етапі уроку відбувається за допомогою різноманітних методів і прийомів організації їх активної самостійної роботи. Обов'язковими є два елементи – індивідуальний пошук учнів і обмін ідеями в групах чи загальному колі, причому особистий пошук мусить неодмінно передувати обміну думками [145, с. 116].

До кінця уроку, коли учні зрозуміли ідеї уроку й виконали вправи для формування вмінь, слід перейти до підсумкової частини уроку, якою є рефлексія. Цей третій етап уроку – найважливіша фаза для розвитку критичного мислення, що є рефлексивним за своєю природою. Важливою складовою критичного мислення є мотивація учнів до навчання. Рефлексія після заняття стимулює виникнення в школярів мотивації вищого рівня – внутрішньої мотивації – на відміну від початку уроку, коли вона є зовнішньою, такою, що ініційована вчителем. Адже ситуація, що виникає на занятті, допомагає школярам усвідомити власні успіхи й недопрацювання. Внутрішня мотивація сильніша за мотивацію зовнішню, бо це усвідомлене прагнення до успіху, бажання виправити помилки, пошук адекватних методів і прийомів. Рівень рефлексії завжди впливає на рівень мотивації [144, с. 126].

Якщо розглянути три описані вище етапи з точки зору традиційного уроку, то стає очевидним, що вони не є винятково новими для вчителя. Вони майже завжди властиві традиційному уроку. Утім, глибинна сутність етапів уроку за технологією розвитку критичного мислення та традиційного уроку є іншою. Основними елементами новизни містяться в методах і прийомах, орієнтованих на цю сутність [151, с. 118].

Варто вкотре наголосити, що критичне мислення на уроках історії формує предметні та соціальні компетентності, розвиває творчі здібності, вчить аналізувати інформацію, формувати власну точку зору.

Одним із завдань вчителя інтегрувати в уроки історії навчання учнів 11 класу критичного читання, тобто формувати у них усвідомлених спеціальних стратегій читання – складних алгоритмізованих навичок, що читачі використовують у процесі осмисленого читання. Такі стратегії дозволяють учневі у процесі читання:

- встановлювати зв'язки. Критичні читачі актуалізують та використовують у процесі читання попередні знання та досвід, зв'язок між написаним словом та власним життям;

- ставити запитання, учні мають ставити різні типи запитань до, під час та після читання. Вони піддають сумніву думки автора, факти, проблеми та ідеї в тексті. Постановка запитань – це стрижень осмисленого читання:

- візуалізувати прочитане. Вчитель має стимулювати уміння учнів створювати візуальні образи у своїх думках на основі слів, прочитаних у тексті, бо створені ними картинки, схеми чи графіка покращують їхнє розуміння прочитаного;

- підсумовувати прочитане. Учні мають вміти поєднувати факти чи ідеї тексту з попередніми знаннями та власними запитаннями, щоб зробити висновок щодо основної теми чи ідеї в тексті або передбачення тенденцій розвитку та ін.;

- синтезувати інформацію тексту, поєднуючи нову інформацію з наявними знаннями, щоб сформулювати оригінальну ідею або інтерпретацію;

- визначати важливість, значення. Учні мають вміти відбирати саме ті частини тексту, які дозволяють визначити значення події чи ідеї автора документу;

- уточнювати, корегувати власні думки на основі інформації тексту, які необхідні для її осмислення та оцінки [121, с. 113].

Отже, критичне мислення передбачає активну позицію суб'єкта в процесі пізнання, усвідомлення цілей і мотивів власної діяльності, готовність до діалогу та переосмислення власних поглядів. Воно не є синонімом критиканства чи заперечення, а означає здатність бачити проблему з різних точок зору, зіставляти позиції, аргументовано доводити власну. Критичне читання й критичне мислення є основою професійного навчання та особистісного розвитку. Адже Україна опинилася на передовій лінії фронту боротьби за європейські людські цінності. Важливу роль у цій боротьбі має освіта взагалі та особливо історична, якій належить особлива роль у формуванні учнівства як свідомих громадян України.

У психологічному аспекті критичне мислення є вищим рівнем когнітивної діяльності, що включає аналіз, синтез, оцінювання та рефлексію. Водночас воно має і ціннісний вимір, оскільки формує культуру мислення, толерантність до іншої думки, відповідальність за власні судження.

Більшість дослідників виділяють у структурі критичного мислення такі основні компоненти:

- когнітивний компонент – сукупність знань, понять, логічних операцій (аналіз, порівняння, узагальнення, доведення).
- емоційно-ціннісний компонент – ставлення до інформації, готовність перевіряти її достовірність, усвідомлення морально-етичних наслідків рішень.
- діяльнісно-поведінковий компонент – уміння застосовувати здобуті знання в конкретних ситуаціях, вести аргументовану дискусію, приймати рішення.
- рефлексивний компонент – усвідомлення процесу власного мислення, здатність аналізувати власні помилки й судження [130, с. 39].

Для учнів 11 класу розвиток критичного мислення є особливо важливим, адже саме в цьому віці завершується становлення світогляду, формується громадянська позиція, самостійність і відповідальність за власні рішення. Учень старшої школи здатний осмислювати складні історичні явища не лише

як послідовність фактів, а як результат взаємодії політичних, економічних, моральних і культурних чинників [134, с. 466].

У процесі навчання історії критичне мислення виконує подвійну роль – когнітивну (засвоєння фактів, понять, причинно-наслідкових зв'язків) і ціннісну (усвідомлення історичного досвіду, моральних уроків минулого). Історія як навчальний предмет ґрунтується на аналізі джерел, свідчень, точок зору, тому її викладання природно пов'язане з розвитком критичного мислення. Учні мають навчитися ставити запитання:

- Хто створив це джерело і з якою метою?
- Які факти наведено, а які – опущено?
- Чи можна довіряти цим даним?
- Які альтернативні пояснення подій існують?

Як зазначає О. Богданова, навчання історії без розвитку критичного мислення призводить до «пасивного засвоєння знань і формування однобокого бачення минулого». Навпаки, використання інтерактивних методів (дискусії, дебати, аналіз документів, кейс-метод) сприяє глибшому розумінню історичних процесів і виховує громадянську свідомість [104, с. 11].

Таким чином, критичне мислення є основою історичної компетентності, адже воно формує здатність аналізувати інформацію, робити висновки на основі доказів і протистояти маніпуляціям з історичними фактами.

Ефективність розвитку критичного мислення на уроках історії залежить від створення відповідних психолого-педагогічних умов, серед яких провідне місце посідають:

- проблемність навчання – постановка відкритих запитань, що мають кілька можливих відповідей.
- активна участь учнів у пізнавальному процесі – дискусії, робота в групах, рольові ігри, дослідження джерел.
- безпечне навчальне середовище, у якому цінується думка кожного, заохочується аргументована критика, повага до іншої точки зору.

- рефлексія – осмислення власних суджень, визначення помилок і причин їх виникнення.

Використання сучасних методик, зокрема кейс-методу, дебатів, технології «Шість капелюхів мислення» (Е. де Боно), «ПРЕС-методу», методів критичного читання історичних джерел. Педагог має виступати не джерелом готових знань, а модератором пізнавальної діяльності, який допомагає учням формувати гіпотези, робити висновки, співвідносити факти та оцінки. Такий підхід відповідає концепції компетентнісного навчання, у межах якого знання розглядаються не як самоціль, а як засіб розвитку особистості [140, с. 95].

На основі узагальнення наукових джерел і педагогічного досвіду можна виокремити три етапи формування критичного мислення у старшокласників під час вивчення історії:

- Етап сприйняття та осмислення інформації (учні отримують новий матеріал, аналізують джерела, виявляють факти, визначають проблему);
- Етап аналізу й оцінювання (учні зіставляють різні точки зору, шукають аргументи, формують власні висновки);
- Етап рефлексії (учні оцінюють власні думки, визначають, як змінилися їхні уявлення, які висновки вони можуть зробити для сучасності).

Таку модель ефективно реалізовувати через кейс-метод, який поєднує аналітичну роботу з реальними історичними ситуаціями, сприяє обговоренню альтернатив, формуванню аргументованої позиції.

Підсумовуючи, зазначимо, що технологія проведення уроку з історії з розвитку критичного мислення залежить від предметного наповнення та дидактичних завдань, від типу уроку. Під час уроку з розвитку критичного мислення учитель мають стимулювати учнів до активного висловлювання, формувати власне ставлення до теми, ставити питання, робити висновки щодо змісту матеріалу, пов'язувати зміст уроку з особистим досвідом тощо.

Але для того, щоб навчити учнів критично мислити, вчитель повинен вміти це робити. Від того, як останній зможе показати на уроках історії переваги критичного мислення, забезпечити сприймання, запам'ятовування, розуміння,

осмислення залежить не лише продуктивність діяльності учнів, а й ефективність навчального процесу [135, с. 89].

Критичне мислення є однією з ключових компетентностей сучасного учня, без якої неможливе усвідомлене засвоєння історичного матеріалу. Його розвиток вимагає зміни ролі вчителя – від передавача знань до організатора пізнавальної діяльності. Для учнів 11 класу критичне мислення має особливе значення, адже воно сприяє становленню громадянської, політичної та моральної зрілості, формує здатність робити самостійні висновки й оцінки на основі фактів. Розвиток критичного мислення на уроках історії можливий за умов використання інтерактивних методів навчання, створення ситуацій морального вибору, дискусій, аналізу історичних джерел. Особливо ефективним є застосування кейс-методу, який дозволяє поєднати теоретичні знання з аналізом реальних історичних ситуацій, що й буде розкрито в наступному підрозділі.

2.2 Методологічний потенціал кейс-методу: сутність, класифікація та дидактичні функції в процесі навчання історії

Розвиток освіти України сьогодні, коли відбувається орієнтація програм і педагогічних технологій на компетентнісний підхід, також характеризується активним впровадженням компетентнісного підходу до навчання. Тому основне завдання викладачів та науковців знайти сучасний підхід до навчального процесу, створювати та впроваджувати інноваційні методи та технології навчання. Процес освіти у вищих навчальних закладах має бути не лише пояснення, яке запам'ятовується або записується студентом, – це повинна бути і мислетворча, активна робота на заняттях та зацікавленість даним матеріалом. Все це обумовлює пошук і застосування інноваційних методів викладання, одним з яких є використання кейс-методів.

Найважливішими завданнями зміни освіти в Україні є підготовка освіченої, творчої особистості. Вирішення цієї проблеми передбачає психолого-педагогічне обґрунтування змісту й методів навчально-виховного процесу, так

як сьогодні вищі навчальні заклади готові впроваджувати сучасні педагогічні технології [136, с. 92].

Термін «інтерактивний» (з англійської *inter* – взаємний, *akt* – діяти) означає здатний до взаємних дій, діалогу. Інтерактивне навчання (за О. Пометун) – це спеціальна форма організації пізнавальної діяльності учнів, що має на меті створення комфортних умов навчання, за яких кожний учень відчуває свою успішність, інтелектуальну спроможність, де і учень, і вчитель є рівноправними, рівнозначними [145, с. 103]. Однією з інтерактивних методик, що набула популярності у Великій Британії, США, Німеччині, Данії та інших країнах, стала *Case study* (кейс-метод, метод аналізу ситуацій) [128, р. 367].

Кейс-метод (від англ. *case study* – «вивчення випадку») є однією з провідних технологій активного навчання, яка передбачає аналіз конкретної ситуації з метою вироблення самостійного рішення або формування певної позиції. Уперше метод з'явився на початку ХХ ст. у Гарвардській школі бізнесу, де використовувався для підготовки управлінців, здатних мислити аналітично та приймати рішення у складних умовах. Згодом кейс-технології набули поширення у педагогіці, медицині, праві, журналістиці, а нині – в історичній освіті. Суть даного методу полягає у використанні конкретних випадків, так званих «кейсом» для спільного аналізу, обговорення або вироблення рішень студентами з певного розділу навчання дисципліни, а також вдало поєднує навчальну, аналітичну і виховну діяльність, що безумовно є діяльним і ефективним в реалізації сучасних завдань системи освіти [122, с. 15].

Таким чином, можна стверджувати, що кейс-метод є однією з найбільш ефективних інтерактивних технологій навчання, що передбачає аналіз конкретних ситуацій з метою розвитку в учнів уміння критично мислити, приймати обґрунтовані рішення та аргументувати власну позицію. У навчанні історії цей метод виступає засобом активного пізнання, який дозволяє не лише засвоїти історичні факти, а й глибше усвідомити їхній контекст, суперечності та наслідки.

Сутність кейс-методу полягає у створенні навчальної ситуації, що моделює реальні історичні події або соціально-політичні процеси, і вимагає від здобувачів освіти аналізу проблеми, порівняння точок зору, висування гіпотез та формулювання власних висновків. Як зазначає О. Пометун, використання кейсів у шкільній історичній освіті є одним із найефективніших способів формування історичного мислення, адже учень «не просто відтворює інформацію, а входить у ситуацію минулого як її дослідник» [141, с. 54].

Методологічні основи кейс-методу сягають ідей прагматичної педагогіки (Д. Дьюї), соціального конструктивізму (Л. Виготський, Дж. Брунер), а також педагогіки співробітництва. Відповідно до цих концепцій, знання набувають цінності лише у процесі активної діяльності, у ході якої учень сам конструює нове розуміння явищ, співвідносячи власні уявлення з історичними фактами. З методологічного погляду кейс-метод ґрунтується на ідеях прагматизму (Дж. Дьюї), конструктивізму (Д. Джонассен), досвідного навчання (Д. Колб), які передбачають активну взаємодію суб'єкта навчання з проблемним контекстом. Як зазначає Дж. Дьюї, «навчання стає змістовним тоді, коли воно набуває характеру досвіду, що спонукає мислити та діяти» [112, с. 47]. Саме цей принцип лежить в основі кейс-методу, де навчальна ситуація виступає засобом розвитку рефлексії, аналізу причинно-наслідкових зв'язків і формування умінь робити аргументовані висновки. Таким чином, кейс-метод поєднує когнітивний, ціннісний та діяльнісний підходи до навчання історії.

У вітчизняній педагогічній практиці теоретичні засади кейс-методу розроблялися у працях О. Пометун, І. Леонтьєва, І. Мельничук, С. Терно, які підкреслюють його роль як методу проблемного та діалогічного навчання. На думку О. Пометун, «кейс-метод забезпечує створення умов для моделювання історичної реальності, у межах якої учень може діяти як дослідник, аналітик і критик» [141, с. 79]. Таким чином, сутність кейс-методу полягає не лише у розв'язанні конкретної проблемної ситуації, а й у створенні навчального простору, де учень має можливість осмислювати історичні події крізь призму морального вибору, цінностей, альтернативних інтерпретацій.

У науково-методичній літературі представлено різні підходи до класифікації кейсів. У контексті історичної освіти їх доцільно поділяти за кількома критеріями:

За джерелом походження:

- реальні кейси – ґрунтуються на документальних матеріалах, архівних джерелах, спогадах очевидців;
- моделювані кейси – створені педагогом для навчальних цілей на основі історичних подій;
- гіпотетичні кейси – побудовані за принципом альтернативної історії («що було б, якби...»).

За дидактичною метою:

- аналітичні кейси – спрямовані на дослідження причинно-наслідкових зв'язків подій;
- оцінювальні – орієнтовані на формування навичок історичної оцінки;
- проблемно-ситуативні – ставлять учнів перед моральним або політичним вибором;
- дослідницькі – стимулюють самостійний пошук, роботу з історичними джерелами.

За формою подання:

- текстові кейси (опис ситуації, уривки з документів, публікацій);
- мультимедійні кейси (відео-, фото-, аудіоматеріали, цифрові джерела);
- інтерактивні кейси (веб-кейси, рольові симуляції, онлайн-проекти).

За рівнем складності:

- базові кейси – містять одну проблему або ситуацію;
- комплексні кейси – охоплюють кілька взаємопов'язаних аспектів історичного процесу.

Як зазначає І. Мельничук, саме проблемно-ситуативні кейси мають найбільший дидактичний потенціал у навчанні історії, адже вони стимулюють

емоційно-ціннісне ставлення учнів до минулого й формують здатність робити морально обґрунтовані висновки [136, с. 93].

Кейс-метод у навчанні історії виконує низку взаємопов'язаних дидактичних функцій, що зумовлюють його високу педагогічну ефективність:

- Пізнавальна функція забезпечує активне засвоєння історичних знань шляхом аналізу фактів, джерел, документів, стимулює інтерес до історичних досліджень.
- Розвивальна функція сприяє формуванню критичного, історичного та логічного мислення, вмінню співвідносити події минулого й сучасності.
- Виховна функція формує ціннісні орієнтири, громадянську позицію, повагу до історичної правди та культурної спадщини.
- Комунікативна функція розвиває навички участі в дискусії, аргументації, командної роботи.
- Мотиваційна функція пробуджує зацікавлення історією через активну інтелектуальну взаємодію [138].

Практична функція – формує здатність застосовувати історичні знання для осмислення сучасних політичних, соціальних та культурних процесів.

Кейс-метод, на думку В. Кременя, дозволяє реалізувати в історичній освіті компетентнісний підхід, оскільки забезпечує інтеграцію знань, умінь і цінностей у процесі діяльності [124, с. 12].

На думку українських педагогів О. Пометун і Л. Пироженко, кейс-метод у навчанні історії є «засобом створення навчальних ситуацій, що наближені до реального історичного або суспільного контексту, у межах яких учні аналізують проблему, співвідносять різні точки зору та формулюють власні висновки» [145, с. 73].

Метод кейсів (метод конкретних ситуацій, метод ситуаційного аналізу) – це техніка навчання, що використовує опис реальних економічних, соціальних і бізнесситуацій. Ті, що навчаються повинні досліджувати ситуацію, розібратися в суті проблем, запропонувати можливі рішення і вибрати найкраще з них. Мета кейс-методу – поставити учнів у таку ситуацію, коли їм

необхідно буде прийняти рішення, тому кейси ґрунтуються на реальному фактичному матеріалі або ж наближено [138].

Основними елементами кейсу є: анатомія кейсу; середовище: де відбуваються події в кейсі; тема: про що йде мова у кейсі; питання: які піднімаються питання у кейсі; дані: яка інформація подається у кейсі; розв'язок кейса: який вимагається стиль мислення (дедуктивний – застосування теорії, індуктивний – створення теорії, конвергентний -аналітичний, дивергентний – творчий); аналіз кейса: результат, який необхідно досягнути (закритий кейс єдина відповідь, відкритий – кілька можливих відповідей); час, необхідний для обговорення (мало часу, багато часу) [146, с. 67].

Існують наступні типи кейсів: кейс-випадок, кейс-вправа і кейс-ситуація.

- Кейс-випадок – це короткий, швидкочитаючий кейс, що розповідає про окремий випадок та який можна використовувати під час лекції без підготовки.
- Кейс-вправа – надає студенту можливість застосувати на практиці здобуті навички для кількісного аналізу.
- Кейс-ситуація – класичний кейс, що вимагає від студента аналізу ситуації, потрібна підготовка дома.

Схема роботи над кейсом-ситуацією :

- аналіз – пошук причин появи симптомів;
- виявлення справжньої причини;
- пошук варіантів рішення;
- вибір оптимального рішення;
- реалізація;
- контроль [149, с. 108].

Ефективність використання даної технології, а саме кейс – методу полягає в стимулюванні індивідуальної активності учня, перетворенню знань на особистий досвід учня та максимальне використання натхнення і здібності учнів, що забезпечить високий рівень розвитку майбутніх фахівців.

За своєю формою кейс – це єдиний інформаційний комплекс і зазвичай він складається з трьох частин: допоміжної інформації, необхідної для аналізу кейсу; опису конкретної ситуації; завдання до кейсу.

Джерелами кейсу можуть бути різні сфери життя суспільства: історія, культура, економіка, наука, освіта, політика тощо. Вони можуть бути представлені, як:

- друкований кейс (тексти, документи, ілюстрації, таблиці, діаграми;
- мультимедіа-кейс (презентації, окремі слайди тощо);
- відео кейс (уривки художніх, телевізійних та документальних фільмів, аудіо та відео матеріали) [131, с. 16].

На думку О. Пометун кейс-метод має низку особливостей, а саме:

- краще підходить не для опанування знаннями з точних наук, а передбачає варіативність відповідей, певну кількість поглядів щодо розв'язання представлених проблем, наприклад, в історії;
- основний акцент переноситься не на оволодіння готовими знаннями, а на сам процес його формування та на спільну діяльність учителя та учнів;
- результатом застосування кейс-методу є не лише знання, але й формування навичок навчальної діяльності;
- технологія методу полягає в тому, що за певними правилами розробляється модель аналізу конкретного історичного факту (ситуації) та відображає комплекс теоретичних знань і практичних навичок, які учням потрібно отримати. Запропонована модель може бути навчальним текстом обсягом від декількох абзаців до декількох сторінок, які й називаються «кейсом». Школярі під контролем учителя заздалегідь опрацьовують текстовий матеріал кейсу, знайомляться з ілюстраціями пов'язаними з темою кейсу, додатковими матеріалами (фрагментами документальних фільмів, уривками тематичних телепередач, аудіо матеріалами тощо). У процесі опрацювання матеріалів кейсу відбувається докладне обговорення змісту. Учитель історії

може виконувати різні ролі – генератора запитань, фіксатора відповідей, підтримувача діалогу, генератора ідей тощо;

– величезною перевагою кейс-методу є не тільки здобуття знань та формування предметних практичних умінь, але й розвиток системи цінностей, життєвих установок та інше [141, с. 132].

Особливе значення в навчанні учнів приділяється відео-кейсам. Відео-кейс являє собою сучасну технологію навчання, при якій учні активно взаємодіють, беруть активну участь у модельованій ситуації. Методичні матеріали з супроводу відео-кейсу в навчальному процесі включають:

- опис змісту сюжетів відео-кейсу та питань до них за темами уроку;
- опис прийомів роботи за питаннями відео-кейсів. Опис змісту сюжетів відео-кейсу за темами уроку може бути представлений у вигляді короткого текстового викладу відеосюжету, з методичними рекомендаціями щодо їх опрацювання.

Опис прийомів роботи за питаннями відео-кейсів містить уявлення про певну ситуацію, яка описана у відео-кейсі, уявну участь у ній тощо.

Цінним прийомом роботи за питаннями відео-кейсу є розбиття змісту на смислові частини. Застосування цього прийому забезпечує розуміння школярами з інтелектуальними порушеннями змісту завдання та його запам'ятовування.

Важливим прийомом роботи за питаннями відео-кейсу є моделювання ситуації, описаної в завданні, за допомогою: реальних предметів, про які йдеться у завданнях кейсу (монети, документи, книги, предмети побуту, інвентар минулих століть тощо), умовних об'ємних посібників (муляжі, моделі, макети, опудала), малюнків, таблиць та інше [144, с. 243].

Схожі погляди щодо застосування кейс-методу в закладах загальної середньої освіти знаходимо І. Мельничук. Дослідниця наголошувала на тому, що кейс-метод сприяє:

- проєкції емоційних переживань на школярів того, що відчували учасники важливих суспільно-історичних подій. Це сприяє формуванню ціннісних установок у здобувачів освіти;
- підведенню школярів до висновку, що не існує безвихідних ситуацій, необхідно лише проаналізувати (за допомогою учителя) відповідні чинники, фактори від яких залежить варіант розв'язання проблеми. Це забезпечує формування відповідальності дітей за власний вибір;
- розвитку предметних компетентностей учнів;
- формуванню елементів критичного мислення у школярів [136, с. 95].

Позитивною стороною кейс-методу є його універсальність. Він легко інтегрується з іншими дидактичними методами. Для прикладу на уроках історії з метою активізації словникової роботи в учнів доречно його поєднувати з описом, проблемним методом, бесідою, дидактичними іграми тощо (табл. 1).

Перед початком кейс-уроку необхідно ознайомити учнів із алгоритмом роботи. Він може виглядати приблизно так:

- записати мету, над якою належить працювати групі школярів;
- виписати питання, сформульовані на цю тему;
- з кожного питання коротко висловити думки, а комусь із учасників їх записувати (це також може робити вчитель);
- сформулювати узагальнену групову думку, яка буде варіантом вирішення поставленої мети;
- подати результати роботи. Це може бути текст, малюнок, таблиця, визначення поняття, виступ тощо.

На сучасному етапі викладання історії школярам необхідно активно використовувати відеоматеріали. Роботу з відео-кейсом пропонуємо організувати в декілька етапів:

- введення в ситуацію;
- демонстрація відео-сюжету;
- основний (аналітичний) етап;

- короткий виклад учням матеріалів із відео-кейсу, їх обговорення, виявлення проблемних моментів, вирішення відео-кейсу;
- заключний етап, який складається з результатів роботи школярів над проблемним моментом [131, с. 19].

Методологічна сутність кейс-методу полягає у поєднанні аналітичного, дослідницького та рефлексивного підходів до пізнання історичного матеріалу. Учень не просто відтворює факти, а діє як дослідник історичної ситуації, зважає аргументи, оцінює позиції, приймає рішення, усвідомлюючи його наслідки.

С. Терно вважає, що розв'язання проблемних моментів відео-кейсів дозволяє збагатити та розширити діяльнісний підхід у навчанні історії. Використання мультимедійних технологій надасть учителю об'єднати багатокомпонентне інформаційне середовище та спростити переробку інформації [148, с. 58].

У навчанні історії кейс-метод вирізняється високою інтегрованістю, оскільки поєднує фактичний історичний матеріал із політичними, соціальними, культурними та економічними контекстами. Аналізуючи історичні ситуації, учні застосовують міжпредметні знання (право, географія, громадянська освіта, економіка), що сприяє цілісному розумінню історичного процесу й формуванню комплексних компетентностей (Див. Додаток А).

З позицій дидактики, кейс-метод відповідає вимогам компетентнісного навчання, оскільки формує вміння: аналізувати складну інформацію з кількох джерел; відрізняти факти від інтерпретацій; робити логічні висновки; аргументовано відстоювати власну позицію; співпрацювати в групі [138].

Таким чином, у навчанні історії кейс-метод є засобом розвитку критичного мислення, громадянської свідомості та аналітичної культури учнів.

Кейс-методи можна класифікувати за кількома критеріями – змістовим, дидактичним, структурним і рівнем проблемності. Найбільш поширеними є такі типи кейсів:

- За змістом: історичні кейси (ґрунтуються на подіях минулого – напр., «Причини розпаду СРСР»); соціально-політичні кейси (аналіз сучасних явищ

крізь історичну призму – напр., «Євромайдан як історичний вибір»); ціннісно-моральні кейси (пов'язані з моральними дилемами – «Вчинок як прояв громадянської позиції»).

– За формою представлення матеріалу: текстові (опис ситуації, документ, лист, стаття); візуальні (фотографії, плакати, карти, інфографіка); мультимедійні (відео, інтерактивні ресурси).

– За структурою: закриті кейси – мають чітку проблему й обмежений набір фактів; відкриті кейси – передбачають вільний пошук інформації, декілька можливих рішень.

– За рівнем складності: репродуктивні – для формування базових знань (аналіз конкретного факту або події); аналітичні – потребують співставлення джерел, визначення причинно-наслідкових зв'язків; проблемно-дослідницькі – створюють умови для самостійного відкриття або формулювання історичних узагальнень [133, с. 97].

У шкільній практиці доцільно використовувати змішані кейси, які поєднують документальні матеріали, статистику, цитати, фотографії, що допомагає створити максимально об'єктивне уявлення про історичну подію.

Кейс-метод має багатофункціональний дидактичний потенціал, який реалізується через різні етапи навчального процесу. Основними функціями є:

У контексті історичної освіти ці функції спрямовані на реалізацію трьох головних цілей:

- розвиток історичного мислення (розуміння закономірностей і контекстів);
- формування громадянської компетентності (усвідомлення відповідальності за вибір і позицію);
- виховання ціннісних орієнтирів, поваги до демократичних принципів, прав людини та свободи слова [110, с. 157].

Методологічна сила кейс-методу полягає у його діалогічності та проблемності. Замість пасивного сприйняття інформації учні залучаються до

обговорення реальних історичних ситуацій, вчать мислити як історики: аналізують факти, виявляють суб'єктивність джерел, формують гіпотези.

Серед головних переваг кейс-методу: поєднання навчальної та виховної функцій; розвиток навичок аналізу, синтезу, оцінювання; формування вміння працювати з різними типами історичних джерел; створення умов для навчальної співпраці й самостійного пошуку істини; забезпечення зв'язку між минулим і сучасністю [138].

Як зазначає І. Ткаченко, «кейс-метод у навчанні історії дозволяє не лише реконструювати минуле, а й осмислити його моральні уроки, побачити вплив історії на сучасність і власне життя». Саме тому кейс-технологія поєднує методологічний, пізнавальний і виховний потенціали, роблячи історичну освіту глибшою й більш осмисленою.

Методологічний потенціал кейс-методу полягає у його здатності інтегрувати теорію та практику історичного пізнання, розвивати у здобувачів освіти науковий стиль мислення. Він забезпечує перехід від репродуктивного засвоєння знань до їхнього критичного осмислення, сприяє формуванню дослідницьких і рефлексивних умінь. Важливою особливістю кейс-методу є його інтердисциплінарність – поєднання історії з політологією, соціологією, правознавством, психологією. Кейс виступає своєрідним «мостом» між академічним знанням і реальними соціально-політичними процесами [149, с. 150].

Отже, кейс-метод (або Case Study) є однією з найбільш ефективних інтерактивних технологій активного навчання, що відповідає вимогам компетентнісного підходу в сучасній українській освіті. Його впровадження в процес навчання історії є стратегічно важливим для підготовки освіченої, творчої особистості, здатної до критичного мислення та прийняття обґрунтованих рішень.

Сутність кейс-методу полягає у моделюванні реальних історичних подій або соціально-політичних процесів (кейсів) та висуванні перед учнями проблемної ситуації, що вимагає аналізу, порівняння точок зору та вироблення

власного аргументованого рішення. Кейс-метод забезпечує активну пізнавальну діяльність учнів, стимулює розвиток критичного мислення, комунікативних та рефлексивних умінь. Його методологічний потенціал полягає у можливості: формувати аналітичну культуру та здатність оцінювати інформацію; створювати навчальні ситуації, що відображають складність історичного процесу; інтегрувати знання з історії, громадянської освіти, етики, медіаграмотності; виховувати активну громадянську позицію учнів.

Методологічна сила методу полягає у його інтердисциплінарності – поєднанні історії з політологією, соціологією та правом, що сприяє цілісному розумінню історичного процесу та реалізації діяльнісного підходу. Таким чином, застосування кейс-методу на уроках історії перетворює учня з пасивного споживача інформації на активного дослідника, аналітика й критика, забезпечуючи перехід від репродуктивного засвоєння знань до їхнього критичного осмислення і формування цілісної аналітичної культури.

РОЗДІЛ 3

ВСТАНОВЛЕННЯ, ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА КРАХ АВТОРИТАРНОГО ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ ВІКТОРА ЯНУКОВИЧА (2010–2014 рр.)

3.1 Консолідація влади та внутрішня політика режиму (2010–2013 рр.)

Дослідження періоду правління четвертого Президента сучасної України є критично важливим для розуміння еволюції української політичної системи протягом 1991–2013 рр., а також для аналізу причинно-наслідкових зв'язків, що призвели до Революції Гідності. Режим особистої влади, встановлений В. Януковичем, став апогеєм формування в Україні гібридного політичного ладу: такого, що зберігав зовнішні атрибути демократії, але був внутрішньо підпорядкований інтересам олігархічних груп. Таким чином, владна вертикаль 2010–2014 рр. не була новою якістю, а являла собою інституціоналізацію та радикалізацію тих політичних практик та підходів, які існували в українських реаліях протягом попередніх десятиліть.

Наслідки діяльності «помаранчевої» команди та міжособні конфлікти її лідерів справили на українське суспільство неоднозначне враження. Демократичні сили були деморалізовані й розколоті. Відповідно результати президентських виборів 2010 р. певною мірою були прогнозованими. За підсумками голосування, з 18 претендентів на посаду глави держави до другого туру виборів вийшли прем'єр-міністр України Ю. Тимошенко та лідер парламентської опозиції В. Янукович. Значний вплив на наслідки виборів зробив діючий президент В. Ющенко, який закликав своїх прихильників проголосувати «проти всіх». Таким чином, він позбавив Ю. Тимошенко необхідних для перемоги голосів. 14 лютого 2010 р. ЦВК оголосила офіційні результати виборів Президента України, згідно з якими переміг В. Янукович: йому віддали свої голоси 48,95% виборців, тоді як Ю. Тимошенко – 45,47%. Не підтримали жодного кандидата 4,36%. Активність виборців становила 69,15% [129, с. 339–340].

Перемога В. Януковича на президентських виборах у лютому 2010 р. відбулася не в останню чергу внаслідок «своєрідної “втоми” суспільства й політичної еліти від перманентного протистояння між ключовими інститутами державної влади». Відповідно, обрання В. Януковича Президентом України стало своєрідним суспільним і елітним компромісом [99, с. 547]. Інавгурація нового президента відбулася 25 лютого 2010 р. всупереч усталеній традиції передачі влади, коли попередні президенти були присутні на церемонії, ні Л. Кравчук, ні В. Ющенко не з'явилися. Прийшов лише Л. Кучма [127, с. 408].

Із приходом до влади В. Януковича протистояння між гілками влади припинилося, але лише за перший рік його президентства в Україні була сформована надцентралізована вертикаль виконавчої влади, відбулося сумнівне, з правового погляду, повернення до президентсько-парламентської форми правління, а на виборах до місцевих органів влади президентська Партія регіонів отримала очікувану, однак не бездоганну перевагу над іншими політичними силами. Таким чином, суспільство разом із припиненням нерегульованого політичного суперництва, характерного для президентства В. Ющенка, отримало нову загрозу у вигляді домінування однієї політичної сили у виконавчій, законодавчій і в більшості місцевих органів влади. Концентрація влади супроводжувалася погіршенням демократії, що було зазначено міжнародними організаціями. Вже на початку другого року президентства В. Януковича Україна, за оцінками Freedom House, випала з категорії «вільних» країн, а до кінця року, за оцінками аналітичного відділу журналу «The Economist», покинула групу «неповноцінних демократій». В Україні та за кордоном заговорили про повернення авторитаризму [73, с. 309–310].

Початок президентства В. Януковича був позначений широкою кампанією про намір здійснити масштабні реформи у 21 галузі [101]. Але вже через півроку стало зрозуміло, що тема реформ перетворилася на домінанту інформаційних приводів, але не рішень. Причина полягала в тому, що Президенту, з його командою, була потрібна суспільна підтримка. Без неї

набагато важче було б завершити будівництво надцентралізованої вертикалі влади, яке він почав відразу після виборів. Підживлення інформаційного простору повідомленнями про плани проведення спортивних заходів (Євро-2012 та ідеєю проведення зимової олімпіади) мали на меті створити імідж реформаторів і забезпечити легітимність [73, с. 310].

Головні зусилля команди В. Януковича одразу після перемоги на президентських виборах 2010 р. були спрямовані на отримання контролю над парламентом. На той момент продовжував працювати склад Верховної Ради шостого скликання, обраний на позачергових виборах 2007 р. Найбільшими фракціями були представники Партії регіонів (175 місць з 450, 34,37% голосів виборців), Блок Юлії Тимошенко (156 місць, 30,72%), «Наша Україна – Народна самооборона» (72 місця, 14,16%), Комуністична партія України (27 місць, 5,39%), Блок Литвина (20 місць, 3,97%). Формально існувала коаліція «національного розвитку, стабільності та порядку», створена БЮТ, НУНС та Блоком Литвина 17 грудня 2008 р., яка на початку 2010 р. існувала радше на папері, аніж у реальному житті [52, с. 123]. Уже 26 лютого 2010 р. (наступного дня після інавгурації В. Януковича) він дав розлоге інтерв'ю телеканалу «Рада», у якому заявив, що оголосить про припинення існування існуючої коаліції БЮТ, НУНС та Блок Литвина, якщо не буде подано 226 підписів народних депутатів на її підтримку [59, с. 35].

Перетворившись на президенську партію, регіонали взялися до вже звичної для них справи – скуповувати народних депутатів. Вже 11 березня 2010 р. у Верховній Раді була сформована нова коаліція під назвою «Стабільність та реформи». До її складу увійшли 172 народні депутати від фракції Партії регіонів, 27 комуністів, 20 представників Блоку Литвина, 7 депутатів від БЮТ, 5 – від НУНС та 4 позафракційні (І. Богословська, В. Кисельов, І. Рибаків, Т. Чорновіл). Загальна чисельність нової коаліції склала 235 народних обранців. У квітні 2010 р. Конституційний Суд узаконив це рішення, незважаючи на суперечності зі своїм роз'ясненням від 17.09.2008 р., де він чітко заявив, що коаліція формується лише парламентськими фракціями.

Це рішення призвело до розпаду «Помаранчевої коаліції» і переходу депутатів, названих «тушками», в пропрезидентську коаліцію. Із поновленням первинної редакції Конституції України 1996 р. поняття коаліції взагалі зникло. Парламент повернувся до моделі парламентської більшості – опозиції і став підконтрольний Президентові [73, с. 343].

Новостворена коаліція в перші години свого існування радикально змінила виконавчу владу в країні. Уряд Ю. Тимошенко дістав відставку. Новим прем'єр-міністром став Микола Азаров, який представив власний Кабінет Міністрів. Варто зауважити, що новий Кабінет Міністрів уособлював компроміс між різними групами впливу всередині донецького клану та їхніми партнерами по коаліції. Легалізувати схему з коаліцією «тушок» мало звернення до Конституційного суду групи з 68 народних депутатів із фракції Партії регіонів. У поданні вони просили дати оцінку «щодо офіційного тлумачення положень частини шостої статті 83 Конституції України, частини четвертої статті 59 Регламенту Верховної Ради України стосовно можливості окремих народних депутатів України брати безпосередню участь у формуванні коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України». 6 квітня 2010 р. Конституційний Суд визнав новий порядок формування коаліції відповідним Конституції України [47, с. 132].

Не менше уваги нова влада приділила захопленню керівництва в силових структурах та правоохоронній сфері. Звичними методами регіонали здобували контроль і над Конституційним Судом. 30 вересня 2010 р. той наважився одним рішенням скасував зміни до Конституції від 8 грудня 2004 р. і повернув у дію Конституцію 1996 р., чим не тільки перевищив свої повноваження, але й зруйнував залишки власної легітимності. Правники відзначали порушення процедури зміни Основного Закону. Так, М. Коцюбра, суддя Конституційного Суду в першому його складі, вказував, що у двох випадках, затвердження змін у 2004 р. та їх скасування у 2010 р., спостерігалось порушення механізму правового захисту Основного Закону держави. Нову редакцію Конституції Верховна Рада ухвалила без отримання висновку Конституційного Суду щодо

їх конституційності, а Суд прийняв рішення про повернення до старого зразка Конституції без наступного його схвалення законодавчим органом влади [73, с. 344].

Конституційний переворот, як його кваліфікували експерти, дозволив В. Януковичу спочатку повернути, а потім розширити свої повноваження. Ухвалення нової редакції закону про Кабінет Міністрів від 7 жовтня 2010 р., що також відбулося з порушенням процедури, закріпило домінуючий статус Президента в системі органів державної влади і майже повну залежність Кабінету Міністрів від Глави держави. Так, Кабінет Міністрів, хоча і визнаний вищим органом у системі органів виконавчої влади, знову звітував перед Президентом України та був підконтрольний і підзвітний Верховній Раді. Президент повернув собі право призначати прем'єр-міністра (за згодою більшості Верховної Ради) і за його поданням членів уряду, а також відправляти уряд у відставку. Разом з цим законом Верховна Рада внесла зміни ще до 32 законів, що були відповідними до рішень Конституційного Суду про скасування політреформи 2004 р. Сам факт прийняття такого рішення свідчить про залежне становище цього органу судової влади від Адміністрації Президента [127, с. 408]. Вищезгадані факти засвідчують, що Україна знову перетворилася з парламентсько-президентської на президентсько-парламентську республіку.

Президент, через реформу судової системи, встановив контроль над судовою гілкою влади, зокрема над Конституційним Судом, а також домігся звільнення з посади глави Верховного суду Василя Онопенка, який прийшов на цю посаду з фракції БЮТ. Крім того, спеціально створена Вища рада юстиції, головою якої був давній соратник В. Януковича регіонал С. Ківалов, контролювала призначення і звільнення суддів нижчих інстанцій [73, с. 346]. Як наслідок, судова система України опинилася під контролем оточення В. Януковича. Від її відносної незалежності часів Віктора Ющенка залишилися лише формальні процедури та формулювання, тоді як вирішальний вплив на неї отримала Адміністрація Президента України.

Клієнтелізм та непотизм стали визначальними принципами призначення на політичні й адміністративні посади. Зі зміною влади В. Янукович особисто курував формування виконавчої вертикалі влади починаючи з міністрів і закінчуючи головами районних і міських адміністрацій. Мета у Президента тут була та сама, що й в усіх його попередників – створити якомога ширшу клієнтелістську мережу, де б «клієнти» перебували у прямій чи опосередкованій залежності від «патрона» [74, с. 26].

У перші два з половиною роки своєї президентської каденції В. Янукович намагався спиратися на різні елітні групи. Так, посади в уряді, інших органах виконавчої влади у перші два з половиною роки каденції В. Януковича обіймали представники не лише Партії регіонів, а й інших політичних сил, зокрема, умовного «помаранчевого табору» в українській політиці 2004–2010 рр. Також не зазнали істотної ревізії більшість базових елементів державної політики України, які здебільшого залишалися незмінними за всіх президентів України, починаючи від президентства Л. Кравчука. Одним із таких базових елементів був курс на європейську інтеграцію (в ідеалі – входження до складу Європейського Союзу). Власне це підтвердив і перший програмний документ В. Януковича – «Послання Президента України Віктора Януковича до Українського народу», оприлюднений 3 червня 2010 р. [9]. Зокрема, як одне із завдань декларувалося: «реалізувати європейський вибір – такою я бачу інтегральну національну мету, що здатна об'єднати усіх моїх співвітчизників» [9]. У цьому ж посланні зазначалося: «Чи не найбільш важливе сьогодні питання у відносинах між Україною та ЄС – це укладення Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, включаючи створення “поглибленої і всеохоплюючої” зони вільної торгівлі, а також введення безвізового режиму» [9]. Розуміючи певну декларативність таких документів, як послання глави Української держави до парламенту, в цілому вони відбивають уявлення щодо орієнтирів першої особи держави та його політичної команди. А в цьому випадку, це, на наш погляд, було черговим підтвердженням неформального проєвропейського консенсусу вітчизняної еліти, який склався

ще в перші роки після відновлення державності України в 1991 р. Тези про безальтернативність європейського вибору, до речі, були присутні в політичних деклараціях В. Януковича аж до кінця 2013 р., вже після початку Євромайдану [44, р. 155].

Першим указом В. Януковича на посаді Президента України стало скорочення робочого штату і витрат на утримання Секретаріату Президента на 20 %. Цим же указом він повернув Секретаріату Президента його попередню назву – Адміністрація Президента України. Незважаючи на таке скорочення штату видатки на Держуправління справами при Президенті в 2011 р. зросли на 400 млн грн., а сам В. Янукович потрапив на третє місце в світі за витратами на президента країни [40, с. 131].

Узурпація державної влади режимом В. Януковича супроводжувалася репресіями, спрямованими на залякування і придушення опозиції. Ще у квітні 2010 р. М. Азаров заявив у парламенті, що «дії уряду Тимошенко завдали державі збитків на 100 млрд. грн., у зв'язку із чим Тимошенко і посадові особи мають бути притягнуті до кримінальної відповідальності» [45, р. 53]. Отож, можемо констатувати, що важливим чинником, котрий впливав на політичну ситуацію в Україні після президентських виборів 2010 р., стали політичні переслідування лідерів опозиції – колишнього прем'єр-міністра України Ю. Тимошенко, міністра внутрішніх справ Ю. Луценка та інших. Після звинувачень у перевищенні посадових повноважень та нанесенні збитків державі, їх у 2011 р. було ув'язнено. Лідерку БЮТ засуджено до семи, а лідера Народної самооборони – до чотирьох років ув'язнення. Незалежні спостерігачі та експерти кваліфікували ці дії влади однозначно: за всяку ціну не допустити лідерів опозиції до участі в парламентських виборах 2012 р. і президентських виборах 2015 р. [123, с. 143].

Зазначимо, що важливим аспектом зміни політичного ландшафту України були парламентські вибори 2012 р., до яких нова влада ретельно підготувалася. Зокрема, 17 листопада 2011 р. з ініціативи фракції Партії регіонів ухвалено оновлений Закон України про вибори народних депутатів, котрим

відновлено змішану мажоритарно-пропорційну систему виборів, ліквідовано інститут партійних блоків і підвищено виборчий бар'єр з 3% до 5%. Завдяки новаціям, насамперед заміні пропорційної виборчої системи змішаною, опозиційні партії, згідно з підрахунками експертів, втратили 64 депутатських мандати. Ще одним вдалим піар-ходом владних сил був Закон України про засади державної мовної політики, внесений одіозними депутатами від фракції ПР С. Ківаловим і О. Колесніченком. Розширюючи сферу застосування російської мови, він мав активізувати російськомовні регіони напередодні парламентських виборів. Разом із тим, суперечливий закон, прийнятий Верховною Радою України 3 липня 2012 р. з порушенням Конституції України, Європейської хартії регіональних мов і мов меншин, норм регламенту й процедури розгляду, призвів до зростання протистояння у суспільстві, викликав масові акції протесту в м. Києві та інших містах України.

Окреслені заходи влади разом із використанням нею адміністративного ресурсу, її маніпуляціями під час формування виборчих комісій і фальсифікацією результатів виборів у процесі підрахунку голосів, підкупом виборців, роз'єднаністю опозиційних сил, що не змогли узгодити єдиних кандидатів в одномандатних виборчих округах, призвели до невтішних наслідків. Так, оцінюючи вибори в Україні, місії спостерігачів ПАРЄ, ОБСЄ та США розкритикували їх, зокрема наголосивши, що підрахунок голосів був непрозорим [129, с. 340–341].

Парламентські вибори за новими правилами відбулися у жовтні 2012 р. На першому місці опинилася Партія регіонів (30% голосів), далі йшли «Батьківщина» на чолі з Ю.Тимошенко (25,5%), «Удар» В.Кличка (14%), Компартія України (13,3%) і «Свобода» (10,4%). Маючи у сумі 49,9% голосів, три опозиційних політсили («Батьківщина», «Удар», «Свобода») одержували в парламенті більшість за рахунок голосів, поданих за партії, які не подолали встановленого прохідного бар'єру. Але більша частина депутатів-мажоритарників, чиї бізнесові інтереси залежали від влади, примкнули до провладної коаліції. Використання адміністративного ресурсу допомогло

Партії регіонів сформувати пропрезидентську більшість і в обласних (за винятком трьох областей). Отже за перші три роки своїх повноважень В. Янукович здобув величезну владу [63, с. 155–156].

За правління В. Януковича та існування пропрезидентських парламентської більшості й уряду в Україні фактично було встановлено владу одного кримінально-олігархічного корпоративного угруповання – «сім'ї» В. Януковича, тобто його найближчого оточення. Виявлялись повальна корупція, масові порушення прав людини, утиски свободи слова, свавілля правоохоронних органів, політичні переслідування опозиції. За вказівкою В. Януковича було засуджено його головних опонентів – Ю. Тимошенко та Ю. Луценка. Як підсумок, за час правління нової влади Україна в міжнародному рейтингу демократії серед 167 держав світу, що його щорічно оприлюднює англomовний часопис «Економіст», перемістилася з 53-го місця («неповна демократія») до 79-го («гібридний режим»), за Індексом свободи слова, патронованому міжнародною організацією «Репортери без кордонів», – з 89-ї до 126-ї позиції серед 179 держав світу, в рейтингу свободи преси за версією міжнародної правозахисної неурядової організації «Freedom House» перейшла з категорії «вільних» до переліку «частково вільних» країн. Поновлення авторитаризму в Україні викликало занепокоєння серед західних держав, лідери яких у 2012 р. бойкотували не лише проведення в Україні Чемпіонату Європи з футболу, а й щорічний саміт «Україна – ЄС». Тоді ж канцлер Федеративної Республіки Німеччини (ФРН) А. Меркель відверто заявила, що українці «...досі страждають від диктатури та репресій». У грудні того самого року Європарламент ухвалив резолюцію, в якій висловив невдоволення станом демократії та правосуддя в Україні, а також недостатніми темпами проведення реформ [129, с. 478–479].

Узурпація влади та корумповане правління призвели до того, що Україна за індексом сприйняття корупції перебазувалася зі 134-го місця в 2010 р. на 152-ге місце в 2011 р. За різними оцінюваннями експертів і правоохоронних органів, режимом В. Януковича за неповні чотири роки було виведено з країни і

вкрадено з державного бюджету від 20 до 30 млрд дол. Таке системне пограбування владою як державних активів, так і приватного бізнесу загострило соціально-економічну ситуацію в Україні. Не допомагали навіть масові позики, яких за роки президентства В. Януковича приватні кредитори видали Україні 40 млрд дол. Згідно з даними Світового банку, українська економіка перебувала в стагнації практично з нульовим економічним приростом. За перших три роки правління режиму В. Януковича державний і гарантований державою борг зріс на 63% – з 316,9 млрд грн за станом на 31 грудня 2009 р. до 516,4 млрд грн на 31 грудня 2012 р. Зменшувалися золотовалютні резерви НБУ. Лише впродовж 2012 р. це зменшення становило 22,8% – до 24,5 млрд дол. Уповільнювався приплив прямих іноземних інвестицій. Так, за січень-жовтень 2013 р. цей показник порівняно з аналогічним періодом попереднього року зменшився майже вдвічі та становив 1,27 млрд дол. Масового характеру набули затримки виплат зарплат працівникам бюджетної сфери. У цей період В. Янукович потрапив на 3-тє місце в світі за витратами на президента країни, поступившись лише лідерам Московії та США. Офіційні витрати на день роботи Президента України становили близько 229 тис. дол., тобто стільки, скільки за місяць одержували 675 українців із середньою зарплатою [129, с. 343].

«Мовні зобов'язання» В. Януковича перед його виборцями були певною мірою виконані дещо пізніше, у 2012 р., шляхом ухвалення Закону України «Про засади державної мовної політики» [51, р. 58]. Два зазначених рішення В. Януковича створили певний потенціал напруги і сприяли руйнуванню неформального суспільного консенсусу навколо президента.

Іще одним чинником зростання суспільного невдоволення президентством В. Януковича стала діяльність правоохоронних органів (насамперед, органів внутрішніх справ і прокуратури). Ці структури спільно з органами судової влади стали інструментом розв'язання політичних конфліктів, силового тиску на політичних опонентів. Де-факто вони були виведені за межі будь-якого суспільного контролю за їхньої діяльністю, що

створило широкий простір для зловживань їхніх представників. Протягом 2010–2013 рр. широкого суспільного резонансу набула низка інцидентів за участі працівників правоохоронних органів (наприклад: смерть київського студента Ігоря Індила у Шевченківському РУВС м. Києва у травні 2010 р.; «справа Віталія Запорожця» – вбивство начальника місцевого відділу міліції у Броварському районі, який за багатьма свідченнями тероризував місцеве населення) [61, с. 144]. У результаті згаданої вище смерті І. Індила у 2010 р. виникла громадська акція «“Ні!” поліцейській державі», у межах якої було проведено низку протестних заходів проти наявних, на думку учасників акції, випадків порушення працівниками правоохоронних органів законів України. Вагомим чинником посилення негативного ставлення суспільства до силових структур стала практика залучення ними для протидії суспільним протестам квазікримінальних угруповань (феномен «тітушків» – узагальнена назва учасників парамілітарних угруповань, які організовують силову протидію учасникам суспільних протестів, назва дана за прізвищем Вадима Тітушко – учасника нападу на працівників ЗМІ під час демонстрації в рамках акції «Вставай, Україно» 18 травня у м. Києві). Своєрідною кульмінацією «антиміліцейських» протестів (лапки означають певну умовність назви) стали події у райцентрі Врадіївка Миколаївської області наприкінці червня – початку липня 2013 р. У райцентрі сталося зґвалтування і замах на вбивство жінки, скоєне двома місцевими офіцерами міліції, одного з яких прокуратура не стала затримувати. Як наслідок, почалися стихійні протести місцевих жителів і навіть штурм місцевого райвідділку міліції. Події мали широкий резонанс, акції протесту проти дій МВС пройшли в різних регіонах України. Події у Врадіївці вже після Революції гідності стали називати «прологом Майдану» [99, с. 549–550].

Підсумовуючи вищезгадані події, наголосимо, що на нашу думку в Україні було встановлено авторитарну владу кримінально-олігархічного угруповання сім'ї В. Януковича та його найближчого оточення. Країну охопили повальна корупція, масові порушення прав людини, утиски свободи слова,

переслідування опозиції. Правоохоронна система поєдналася з криміналом. Її головною метою став захист інтересів можновладців. Люди без влади та великих грошей не мали ніяких можливостей домогтися правосуддя. Економіка залишалася залежною від експорту сировини (металургія, хімічна промисловість). Була спроба балансувати між МВФ та Росією, але відсутність системних реформ лише погіршила ситуацію. У 2013 р. Україна була на межі дефолту. У листопаді 2013 р. В. Янукович раптово відмовився підписувати Угоду про асоціацію з ЄС. Це викликало масові протести – Євромайдан, що згодом переріс у Революцію Гідності.

Таким чином, можемо зробити висновок, що напруязі лютого-вересня 2010 р. В. Янукович та його команда зуміли захопити контроль над законодавчою, виконавчою та судовою владою. За допомогою маніпуляцій з регламентом Верховної Ради їм вдалося досить швидко створити нову коаліцію «Стабільність та реформи» із залученням депутатів-«перебіжчиків». Як наслідок, новосформовано більшість відправила у відставку Ю. Тимошенко та затвердила уряд М. Азарова. Аналіз призначень показує, що нова вертикаль формувалася за квотним принципом і була по суті розподілом сфер впливу між головними групами всередині «регіоналів». Також важливу роль у формуванні нової системи управління відіграла судова реформа 2010 р., яка зруйнувала баланс між гілками влади та створила передумови для авторитарного повороту.

Отже, внутрішня політика В. Януковича у 2010–2013 рр. характеризувалася авторитарними тенденціями, корупцією, придушенням опозиції та нехтуванням демократичними цінностями. Ці дії призвели до глибокої політичної кризи, втрати довіри громадян і зрештою – до революції та втечі президента з країни.

3.2 Геополітичний вибір, криза та падіння режиму В. Януковича

Істотних змін зазнав зовнішньополітичний курс України. Незважаючи на проєвропейську риторику керівництва держави, він ставав більш проросійським. Відносини України з РФ у 2010–2014 рр. зводяться до кількох моментів: по-перше, це глибинний примітивізм команди В. Януковича, яка

широ вважала, що росіянам треба віддати те, що вони хочуть (базу Чорноморського флоту в Севастополі), і росіяни не будуть висувати Україні якісь додаткові політичні вимоги; по-друге, це бажання росіян отримати контроль над ключовими галузями української економіки через кредити, видані російськими банками в Україні; по-третє, це газ як головний важіль впливу на Україну. І, нарешті, по-четверте, це масова експансія «руського мира» в гуманітарній галузі.

Після свого обрання В. Янукович вважав, що зможе побудувати власну багатовекторну зовнішню політику в трикутнику Росія-ЄС-Китай, взагалі не розуміючи природи мислення РФ, не винісши жодного уроку з російсько-грузинської війни і взагалі, не розуміючи, яким бачить світ В. Путін. Нагадаємо, що часи правління В. Ющенка виявилися на той момент найгіршими в стосунках Україна-РФ і практично, на дипломатичному рівні, були заморожені. Водночас прихід проросійського президента автоматично означав, що стосунки мають потеплішати. Хоча головною проблемою цих відносин, як показав час, стало те, що росіяни мали чіткі й зрозумілі цілі щодо України, тоді як у В. Януковича просто не розуміли, як поводитися з росіянами [47, с. 417]. На жаль, в адміністрації президента ніхто не читав подібних досліджень про «шантаж дружбою», який став основою всієї зовнішньої політики РФ щодо України надалі.

Першу велику дипломатичну перемогу росіяни здобули 21 квітня 2010 р., коли були підписані так звані «Харківські угоди», які давали Україні знижку на газ 100 доларів, а натомість Україна продовжила термін перебування російського флоту в Севастополі до 2042 р. [18].

27 квітня 2010 р. Верховна Рада України ратифікувала угоду, яку президент уклав без будь-яких консультацій із громадськістю. Ратифікація цієї угоди супроводжувалася блокуванням трибуни Верховної Ради опозицією і навіть укиданням до сесійної зали димових шашок, але контрольований президентом парламент виконав завдання. Оцінюючи через п'ять років «Харківські угоди», Л. Кравчук зауважив: «Я думаю, що Харківські угоди

відіграли свою негативну роль у плані окупації Криму й України. Але план окупації України або розчленування України і її знищення як держави та поновлення імперії не в межах колишнього Радянського Союзу, а в межах царської Росії, цей план у Путіна і його команди був виписаний дуже давно. Всі ці питання, які потім вирішували в Україні, – це був лакмусовий папірець. Путін перевіряв, наскільки Україна буде чинити супротив, чи вона буде легко все віддавати. Тузла, Харківські угоди, торгові війни, перекриття газової труби, підвищення ціни на газ – все це один ланцюг» [127, с. 438].

Узагалі, 2011 р. завершився повним крахом українсько-російських відносин, адже жодних вагомих зрушень по жодному з больових напрямів не відбулося. Натомість, росіяни чітко накреслили свої червоні лінії, після яких вони були готові йти на якісь поступки. 2012 р. став ще гіршим для України. Офіційний Київ «зав'яз» у темі Ю. Тимошенко, не зміг вирішити питання ціни на газ і почав публічно огризатися, не роблячи нічого для того, щоб вирватися із газового зашморгу. До того ж, ціна на газ для України стала чи не найвищою в Європі. Ціна природного газу у другому кварталі 2012 р. зросла на 2,2% – до \$425 за тис. м³ із \$416 у першому кварталі. І це тоді, як в ЄС ціни були мінімум на 100 доларів нижчими [34].

Після цього, новий-старий Президент РФ В. Путін уже навіть не робив вигляд, що відносини Україна-РФ є рівноправними. 12 липня 2012 р. відбулося засідання російсько-української міжурядової комісії в м. Ялті, на яку В. Путін заїздився на чотири години. Результатом цієї комісії стало підписання документа про делімітацію морського кордону та шельфу. Простіше кажучи, був підписаний протокольний документ про наміри. Україні потрібно було показати хоч якийсь прорив у відносинах з Росією, і росіяни погодилися підписати документ, який ні до чого їх не зобов'язував [47, с. 432].

Проводячи підсумки 2012 р., можна стверджувати не тільки про те, що росіяни поставили відносини з Україною на паузу, чекаючи, коли В. Янукович нарешті сам прийде до них з проханням щодо Митного союзу. РФ нікуди не поспішала, розуміючи, що В. Янукович остаточно заплутається у своїй метушні

і пошуках, куди вести Україну. При цьому В. Путін все більше демонстрував абсолютну зверхність до В. Януковича.

25 жовтня 2013 р. відбувся саміт СНД у м. Мінську, але в межах саміту В. Янукович не зміг зустрітися з В. Путіним. У перекладі на людську мову, це означає, що В. Путін просто не захотів зустрічатися з В. Януковичем, поки той не дасть йому конкретних обіцянок, а саме відмовитися від асоціації з ЄС. Далі, перед Вільнюським самітом (29 листопада 2013 р.), на якому мало відбутися підписання угоди про асоціацію з ЄС, було, щонайменше, дві зустрічі з В. Путіним. Одна відбулася через два дні після саміту СНД. 27 жовтня 2013 р. В. Янукович зустрівся з В. Путіним у м. Сочі [47, с. 435].

Тоді ж у м. Києві з'явилися чутки про зміну політичного вектору України із Заходу на Схід. 9 листопада 2013 р. В. Янукович ще раз відвідав В. Путіна. За заявою Д. Пєскова предметом розмови стали торгово-економічні стосунки між Україною та Росією в комплексі [69, р. 27].

Судячи з усього, саме на цих зустрічах обговорювалися деталі того, як В. Янукович відмовиться від Асоціації з ЄС, отримавши натомість кредит від Російської Федерації в обсязі 15 млрд доларів. Як відомо, В. Янукович відмовився підписувати асоціацію у м. Вільнюсі, мотивуючи це тим, що для України євроінтеграція буде коштувати надто дорого – 20 млрд дол. на рік. Важливо зазначити, що В. Путін домогся свого: В. Янукович відмовився від євроасоціації за місяць до того, як отримав обіцяний перший транш російського кредиту. Іншими словами, перед європейцями В. Путін був чесним і чистим: він нібито не купував В. Януковича, а давав кредит уже після того, як той офіційно відмовився від курсу на ЄС [47, с. 436].

Таким чином, те, чого В. Путін домагався три роки, сталося. В. Янукович здався на його ласку і втратив будь-які варіанти для маневрів. Для ЄС і США він перетворився на ворога, Китай вирішив подивитися збоку, як будуть розвиватися події, особливо зважаючи на те, що в Пекіні добре пам'ятали, як у 2004 р. вони завчасно привітали В. Януковича з перемогою на президентських виборах. До того ж, ми можемо чітко сказати, що саме після Вільнюського

саміту В. Янукович де-факто починає віддавати частину управління державою росіянам.

За часи В. Януковича змінилося всього два очільника МЗС: 1. Костянтин Грищенко – 11 березня 2009 р. по 24 грудня 2012 р.; 2. Леонід Кожара – 24 грудня 2012 р. по 23 лютого 2014 р. Першим закордонним робочим візитом В. Януковича була поїздка до м. Брюсселю в березні 2010 р., де він зустрівся з президентом ЄС Германом ван Ромпеем. Під час зустрічі зокрема обговорювали курс України на Європу, про пріоритети зовнішньої політики першої, про встановлення безвізового режиму. Проте не можна не відмітити про продовження курсу В. Януковичем започаткованим ще першим президентом Л. Кравчуком, на необхідність покращення та зближення відносин з РФ, тобто продовження дуальності зовнішніх напрямків [60, с. 177].

У 2010–2013 рр. українсько-американські відносини пережили один із найбільш складних періодів за понад тридцятилітню історію. На початковому етапі обидві сторони прагнули до вибудовування відносин на практичній основі з акцентом на енергетичні та економічні питання, деполітизації порядку денного, підтримуючи риторику стратегічного партнерства. Більш того, адміністрація В. Януковича одразу на старті за рахунок вчасного жесту у вигляді відмови від запасів високозбагаченого урану змогла створити сприятливу політичну атмосферу для двостороннього діалогу. Водночас підхід адміністрації Б. Обама до відносин з Україною у цей період підпорядковувався її політиці перезавантаження відносин із росією, яка передбачала зменшення інтенсивності політичного діалогу з Києвом та увагу до пострадянського простору, зняття з порядку денного питання вступу України до НАТО при збереженні взаємовигідної співпраці. Як результат, Вашингтон демонстрував на українському напрямку інертність і пасивність, делегувавши такі питання як регіональна безпека та європейська інтеграція України європейцям. Разом із тим, з середини 2011 р. українсько-американські відносини почали розвиватися по низхідній, що було пов'язано із відходом адміністрації В. Януковича від демократії та переслідуванням політичних опонентів. Поворотним моментом у

цьому контексті стало засудження до семи років ув'язнення лідера опозиційної партії «Батьківщина» Ю. Тимошенко у жовтні 2011 р. З цього моменту відносини України та США поступово погіршувалися, супроводжуючись критикою Вашингтону дій української влади у внутрішній політиці: були скорочені двосторонні контакти на високому рівні, зменшувалися обсяги американської допомоги, припинена програма співпраці України з МВФ і дія загальної системи преференцій США (GSP) щодо України. Разом із тим, Сполучені Штати утримувалися від будь-яких силових дій, обмежуючись критичними заявами. У 2012–2013 рр. Україна фактично із поля зовнішньополітичної уваги Вашингтону. Цією ситуацією вирішила скористатися Москва, яка влітку-восени 2013 р. різко активізувала політичний і економічний тиск на адміністрацію В. Януковича з метою примушення України до приєднання до власного інтеграційного утворення, Митного Союзу, та відмови від підписання угоди про асоціацію з ЄС [80, с. 136–137].

У 2010 р., у перший рік перебування на посаді президента В. Януковича, здавалося, що ЄС і В. Янукович знайшли спільну мову. Правда, кожен це розумів по-своєму. В. Янукович вважав, що прості і примітивні кроки дозволять йому всидіти одразу на двох стільцях (і з ЄС дружити, і з Росією бути в найближчих стосунках). Європейці вважали, що перед ними дуже прагматичний партнер, який нібито тримає слово і розуміє лише мову цифр. Насправді, В. Янукович і його найближче оточення в цей період до кінця не розуміли, навіщо їм потрібен ЄС, і зі всього пакета домовленостей обрали за мету лише один пункт: безвізовий режим, бо саме цей пункт давав великі електоральні перспективи. Решта домовленостей з ЄС були для В. Януковича швидше необхідним, але непринциповим додатком. І вже наприкінці першого року правління В. Януковича стало зрозуміло, що ні він, ні його команда не усвідомлюють, а що ж вони насправді роблять на європейському напрямі. Грати в довгу гру, пробираючися крізь лабіринти євробюрократії, ніхто з оточення В. Януковича не хотів. Принцип коротких примітивних ходів уже на кінець 2010 р. було майже вичерпано і сторони, попри дуже привітні і позитивні публічні

відгуки, почали часом не розуміти один одного. Хоча зовні, все мало досить оптимістичний вигляд [47, с. 459].

Варто зауважити, що свій перший закордонний візит у статусі Президента України в. Янукович здійснив 1 березня 2010 р. – на четвертий день після інавгурації. Він вирушив до столиці Бельгії – м. Брюсселя. Під час візиту В. Янукович зустрівся з керівництвом ЄС: президентом Європейської Комісії Жозе Мануелем Баррозу, президентом Європейської Ради Германом Ван Ромпеем, президентом Європейського парламенту Єжи Бузеком та верховним представником ЄС із закордонних справ і політики безпеки, першим віцепрезидентом Єврокомісії Кетрін Ештон. Під час зустрічей узгоджувалися питання щодо скасування візового режиму для громадян України, а також підготовки Угоди про асоціацію України з ЄС [47, с. 461].

Загалом підсумки візиту В. Януковича до м. Брюсселя викликали оптимізм і навіть ентузіазм в обох сторін. 11 березня В. Янукович під час представлення нового міністра закордонних справ України К. Грищенка заявив, що євроінтеграція займає в Україні найвище місце. «Безумовно, трикутник Росія – ЄС – США ми завжди будемо тримати в полі зору. Серед основних завдань: європейська інтеграція, яка займатиме у нас найвище місце, відновлення відносин з Росією і побудова стратегічних відносин із США», – наголосив В. Янукович [81, с. 23].

11 листопада 2011 року в м. Брюсселі відбувся завершальний 21-й раунд переговорів щодо укладення Угоди про асоціацію, під час якого було узгоджено всі положення тексту Угоди. Тобто відтоді Угода вже була повністю готовою до парафування. 15 грудня, відбулася зустріч послів країн ЄС у м. Брюсселі, на якій, як повідомила Польська інформаційна агенція, не було досягнуто домовленості про парафування Угоди про асоціацію на саміті Україна – ЄС в м. Києві 19 грудня. За інформацією агенції, проти парафування виступили деякі західні столиці, передусім Берлін, стурбований розвитком ситуації в Україні у зв'язку з вироками Ю. Тимошенко та іншим представникам колишньої влади. 19 грудня 2012 р. в м. Києві відбувся 15-й саміт Україна – ЄС, але Угоду про

асоціацію там парафовано не було. Під час саміту Г. Ван Ромпей оголосив: «Сьогодні ми можемо публічно заявити про те, що перемовини щодо Угоди про асоціацію завершено». Також він зазначив, що європейська сторона хотіла б підписати Угоду «якомога швидше», однак це залежатиме від внутрішніх політичних подій в Україні [78, р. 315].

Невдовзі отримав вирок Ю. Луценко. 27 лютого 2012 р. Печерський райсуд м. Києва засудив його до чотирьох років позбавлення волі з конфіскацією майна. Ці події разом із загальною тенденцією до згортання демократії в Україні фактично поставили на паузу взаємини Києва та Брюсселя. ЄС, зі свого боку, чітко дав зрозуміти, що пауза триватиме щонайменше до початку роботи нового складу Верховної Ради, і що вирішальним чинником для відновлення взаємин Києва та Брюсселя стануть парламентські вибори, призначені на 28 жовтня 2012 р. Перебіг виборчої кампанії та особливо процес підрахунку голосів викликали критику європейських спостерігачів. Усі ці події справили на керівництво ЄС гнітюче враження й остаточно знищили шанси на підписання Угоди про асоціацію на черговому саміті Україна – ЄС. 29 листопада 2012 р. єврокомісар Штефан Фюле запевнив, що Угода про асоціацію може бути підписана в листопаді 2013 р. на саміті Східного партнерства у м. Вільнюсі. Але до Вільнюського саміту Східного партнерства залишалось ще 11 місяців. І від України залежало, чи буде використано цей час для того, щоб потенційну можливість підписання Угоди втілити в реальну дійсність. Таким чином, стосунки України і ЄС пройшли за час президентства В. Януковича чотири фази: прискорене зближення, гальмування, тупцювання на місці і рух назад. Зрештою, вся зовнішня політика В. Януковича базувалася на одному принципі: я роблю все для посилення своєї влади в країні, а зовнішня політика або підпорядковується цьому принципу, або я її ігнорую. Саме цей примітивістичний підхід і став одним із наріжних каменів краху режиму: В. Янукович занадто багато говорив про Європу, і потім, коли він «кинув» європейців, українське суспільство просто було не готове до цього [67, р. 17].

Підкреслимо, що асоціація з ЄС переводила проблему відносин України з ЄС на новий рівень: від партнерства і співпраці до політичної асоціації та економічної інтеграції. Угода не згадувала про перспективу входження України в Євросоюз, але й не заперечувала такої перспективи. Для українських громадян підписання угоди про асоціацію на Вільнюському саміті 28–29 листопада 2013 р. означало тільки одне: відкриття європейської перспективи, шлях у Європу. За тиждень до підписання, 21 листопада 2013 р., на сайті Кабінету Міністрів за підписом М. Азарова з'явилося Розпорядження №905-р про призупинення підготовки до підписання Угоди про асоціацію між ЄС та Україною. Увечері через соціальні інтернет-мережі відбулася мобілізація всіх тих, кого ця несподівана новина прикро вразила. Журналіст Мустафа Насм запропонував на своїй сторінці фейсбука зібратися о 22.30 під Стелою незалежності на київському Майдані. Цього вечора в соціальних мережах народилося нове поняття – Євромайдан. В цей час В. Янукович перебував у Відні, де попросив Ш. Фюле відкласти підписання Угоди про асоціацію на рік, оскільки вона обернеться для України втратою 160 млрд доларів. У другій половині жовтня і першій половині листопада 2013 р. В. Янукович щонайменше тричі зустрічався з В. Путіним. Про що говорили обидва президенти, відомо тільки їм. Однак саме після цих зустрічей В. Янукович озвучив Ш. Фюле пропозицію: «відкласти на рік» [127, с. 441–442].

Відмова від Асоціації сприйнялася багатьма українцями як смертельна загроза незалежності України, що виявила крайню міру залежності В.Януковича від Росії. Прем'єр-міністр М. Азаров заявив, що Україна отримає безвізовий режим з ЄС лише «якщо Росія схвалить». Російський президент В. Путін заявив, що Україна і Росія координуватимуть зовнішню політику у стратегічних питаннях [130, с. 574]. Саміт у м. Вільнюсі проходив 28–29 листопада 2013 р. В. Янукович, прибувши туди, заявив, що підписання Україною угоди не на часі. Тоді протестувальники в Києві вирішили залишитися на Майдані Незалежності та почали вимагати від парламентської опозиції розпочати процедуру імпічменту президента. У ніч на 30 листопада

площу оточили співробітники міліції. Тоді в наметах перебувало до 400 протестувальників, переважно студентів. При розгоні акції жорстоких побоїв зазнали всі, хто потрапив під руку «правоохоронців». Зафіксовані на мобільні телефони шокуючі кадри розправи обійшли весь світ [139, с. 463].

Окрім російського ультиматуму, ми маємо також наголосити на іншому, не менш важливому чиннику: асоціація з ЄС закривала йому шлях до побудови автократичного режиму, він це зрозумів ще у 2013 р., але зайшов занадто далеко, а тому сам себе перегравав. Поки В. Янукович вважав, що йому вдасться водночас посилювати автократичний режим і рухатися шляхом євроінтеграції, – він діяв в обох напрямках. Коли ж виявилось, що поєднувати їх стало неможливо і потрібно обрати щось одне, він пожертвував євроінтеграцією. Бо вона була йому ні до чого, якщо через неї він ризикував втратити президентство у 2015 р. [47, с. 641–642].

В. Янукович прорахувався у тому, що недооцінив Євромайдан. Намагання приборкати його спричинили масовість і затятість у боротьбі. Але Янукович прорахувався також і в тому, що він недооцінив Євросоюз. Намагання обдурити його спричинили недовіру й бажання покарати. Коли після трагічних подій 18–20 лютого 2014 р. режим В. Януковича почав руйнуватися, певну роль у цьому відіграло й рішення ЄС у терміновому порядку запровадити цільові санкції, включаючи замороження активів та заборону на видачу віз, проти українських посадовців, які несуть відповідальність за порушення прав людини, насилля та надмірне використання сили. Відтоді ЄС почав ставитися до режиму В. Януковича як до злочинного. І це було одним із чинників, які змусили впливових «регіоналів», безпосередньо не причетних до спроб силового придушення Євромайдану, дистанціюватися від В. Януковича [47, с. 642].

Відбувалися спроби дипломатичного діалогу, хоча подальші телефонні розмови лідерів ЄС з В. Януковичем здебільшого зводилися до закликів шукати мирне вирішення і не застосовувати силу. А особисті контакти представників ЄС з В. Януковичем під час візитів до м. Києва мали на меті передусім

посередницьку місію. Утім, сенс цих візитів полягав не лише в переговорах: як свідки подій вони хотіли застерегти В. Януковича від придушення акції.

Зокрема, у неділю, 8 грудня, коли в Києві зібралися на «Марш мільйона» багато десятків тисяч українців, президент Єврокомісії Жозе Мануел Баррозу в телефонній розмові з В. Януковичем повторив необхідність політичного рішення напруженої ситуації шляхом діалогу з опозицією та громадянським суспільством [47, с. 645].

8 грудня відбувся один із найчисельніших мітингів за всю історію України. Ось як ці події описує інформажентство «Укрінформ»: «8 грудня 2013 року, у Києві відбувся Марш мільйонів – один з найвселюдніших мітингів Революції Гідності. На заздалегідь оголошене віче на майдані Незалежності в Києві зібралися, за різними оцінками, декілька сотень тисяч людей. За офіційними даними Міністерства внутрішніх справ України, в акціях протесту взяли участь 100 тисяч осіб. За даними опозиції, на центральні вулиці столиці 8 грудня вийшли на мітинг від 500 тисяч до 1 мільйона людей... Після завершення офіційної частини заходу мітингувальники рушили на вулиці урядового кварталу, де створили і побудували кілька блокпостів і барикад... До вечора 8 грудня із протестувальників на майдані Незалежності було сформовано як мінімум 15 загонів цивільної самооборони, які назвали «сотнями» [94].

Власне з цього моменту, можна вважати, що Майдан перейшов у незворотну фазу – тут могло бути два виходи: або дуже жорсткий силовий розгін, або повалення режиму В. Януковича [40, с. 247]. І це дуже чітко відчували в адміністрації В. Януковича. 9 грудня глава дипломатії ЄС Кетрін Ештон прибула до м. Києва. Вона зустрілася з В. Януковичем, а потім вирушила на Майдан. Гідом для неї виступив Арсеній Яценюк: він ознайомлював гостю з життям Євромайдану і показував їй побут учасників акції. А вночі силовики вчинили наступ на Євромайдан. Це шокувало К. Ештон, яка ночувала в сусідньому готелі [54].

Після того вона знову мала зустріч з В. Януковичем. «Я чітко донесла нашу позицію, що так не можна рухатися далі, це неправильний спосіб і необхідно використовувати діалог, при якому люди зможуть використовувати своє право на мирні демонстрації, збори, а не провокувати ситуацію, яка буде спонукати людей до подальших протестів», – розповіла К. Ештон на пресконференції. «З того, що я почула від пана президента, протягом 24 годин має бути щось зроблено. Він дуже багато говорив про те, що він постійно хотів бачити сильні зв'язки з Європейським Союзом, тісні стосунки», – повідомила К. Ештон [55].

Але відразу після переговорів з К. Ештон було прийняте рішення про зачищення Майдану. Формальною причиною слугувало рішення суду про заборону будь-яких мітингів. Колони спецназівців почали оточувати Майдан. Тисячі бійців «Беркута» і внутрішніх військ у повному екіпіруванні рухалися до площі з усіх прилеглих вулиць: Інститутської, Михайлівської і з обох боків Хрещатика [47, с. 649]. Першою впала барикада біля Українського дому. Її розібрали спецназівці, а чоловіки спортивної статури в костюмах комунальників закидали її рештки у вантажівки. Демонтуючи загородження і намети таким чином, «Беркут» усе ближче підходив до площі. Але біля останніх барикад у них виникли проблеми з подальшим просуванням. Там спецназівців зустріли щільні ряди протестувальників, які не підпускали силовиків далі. До 7-ї ранку 11 грудня силовики змушені були відступити. Як результат, наступного дня до лікарень звернулися 42 особи, понад 20 були шпиталізовані. Але багато хто боявся йти до лікарень через можливі репресії силовиків [47, с. 650].

По суті, така демонстративна позиція влади – почати розгін Майдану відразу після переговорів з К. Ештон не могла не вплинути на подальшу позицію ЄС щодо В. Януковича і його режиму. Водночас в адміністрації В.Януковича щиро вірили, що вони діють у межах закону, і саме до них європейці застосовують подвійні стандарти.

19–20 грудня у м. Брюсселі відбувся саміт ЄС. На початку саміту президент Європарламенту Мартін Шульц у своїй промові заявив, що «двері ЄС залишаються відкритими для України». Того ж дня він пояснив на пресконференції: «Від ЄС опозиція в Україні чекає саме те, що я сказав на саміті ЄС – двері повинні бути відкриті». Він виключив можливість припинення діалогу з українським урядом, оскільки, якщо не спілкуватися з урядом, це може відрізати відносини з Україною і зрештою зашкодити ідеї зближення України з ЄС. «Це те, чого очікує опозиція на Майдані, – орієнтації на Європу. Ви не можете чекати цього від Януковича», – сказав Шульц. Він наголосив, що якщо ЄС не буде продовжувати посилати сигнал про «відкриті двері», це «розчарує людей, які піднялися проти Януковича» [47, с. 656].

Святкування Нового, 2014 р. на Майдані, за твердженням Національного інституту пам'яті стало «наймасовішим святкуванням за всю історію цього свята на головній площі країни. Тоді учасники протестних акцій жили очікуванням реакції влади на свої вимоги» [62, с. 47].

У січні 2014 р. ЄС продовжував надсилати сигнали солідарності українцям, які вийшли на Євромайдан. 4 січня 2014 р. президент Європарламенту М. Шульц знову заявив: «Воля до більш демократичної України повинна бути почута. Двері ЄС для підписання Угоди про асоціацію залишаються відкритими для України» [47, с. 658]. Водночас влада приймає рішення про розширення репресивної законодавчої бази, яка на думку силовиків, дозволила б їм ефективніше боротися з Майданом. 16 січня 2014 р. Рада прийняла 10 законодавчих актів, які умовно можна розділити на ті, які звужували права громадян на протести, і ті, які умовно можна віднести до черги впровадження «руського мира» в контексті боротьби з фашизмом (де-факто спрямовані проти глоризації учасників ОУН-УПА, як «посібників фашизму»). Останнє дуже важливо, бо саме Майдан 2013–2014 рр., став одним із визначальних моментів для популяризації саме бандерівського руху [62, с. 159].

19 січня 2014 р. відбувається кількасоттисячне народне віче, яке завершується довготривалою сутичкою на вулиці Грушевського із

застосуванням сльозогінного газу, світлошумових гранат та водометів у мінусову температуру (!) з однієї сторони та коктейлів Молотова. Як результат, було спалено автобус «Беркута». Серед пошкодженої техніки – 4 службових автобуси внутрішніх військ МВС України та 2 вантажних автомобіля, повідомляє сайт МВС. Попри те, що бої не вщухали, 21 січня диктаторські закони були опубліковані, і більшість із них набула чинності з наступного дня після опублікування. А 22 січня пролилася перша кров – було вбито майданівців Сергія Нігояна та Михайла Жизневського [47, с. 663–664].

Причиною цих сутичок стало наростання незадоволення «лояльними» і «неагресивними» виступами лідерів Майдану та радикально налаштованою частиною Майдану, яку з певного моменту почав уособлювати дещо міфологізований «Правий сектор». Власне, за більше ніж місяць від спроби розгону Майдану з 11 грудня 2013 р. до 19 січня 2014 р. відбулася помітна радикалізація народного руху, було створено доволі потужну силу з майданівців, які вже вимагали від своїх лідерів радикальних дій, вони не готові були просто стояти – їм потрібен був рух вперед. 26 січня цей кривавий тиждень завершився вагомою перемогою майданівців – їм вдалося витіснити з Українського дому силовиків і забезпечити свій тил: «У ніч з 25 на 26 січня мітингувальники в центрі Києва пішли на штурм Українського дому і змусили бійців внутрішніх військ, що знаходилися всередині, покинути будівлю» [47, с. 664]. Можна стверджувати, що саме з цього моменту, де-факто, розпочалася найскладніша фаза Майдану, яка завершилася втечею В. Януковича.

Диктаторські закони викликали обурення в ЄС. 20 січня 2014 р. Рада ЄС у закордонних справах ухвалила висновки щодо України. У документі висловлено глибоку стурбованість прийнятим 16 січня пакетом законів. Рада ЄС закликала до загальнонаціонального діалогу для демократичного вирішення політичної кризи [68, р. 157].

Прийняті закони обмежували свободу слова і давали можливість заарештовувати будь-яку людину в Україні. Наступного дня низка громадських організацій оголосила повну мобілізацію на Майдані Незалежності у м. Києві,

закликала до масового опору владі. У лютому 2014 р. на прилеглих до майдану вулицях м. Києва відбулося жорстоке та криваве протистояння. У протестувальників стріляли снайпери, були вбиті і поранені. 18 лютого 2014 р. насильство досягло піку. У книжці «Революція Гідності – Майдан» (Чернівці, 2017) І. Микулинський навів імена і прізвища 109 загиблих осіб. Зараз уточнено, що загалом загинуло 111 протестувальників та десятків міліціонерів. Протестувальників, які загинули під час Революції Гідності або ж померли дещо пізніше від ран чи недуг, отриманих на Майдані, люди назвали героями Небесної сотні [123, с. 146].

Події Євромайдану розгорталися у напрямі ескалації протистояння, основними чинниками чого були: жорстка позиція президента В. Януковича, який усіляко уникав будь-якого компромісу (переговори, консультації тощо або були зумовлені ситуативною неможливістю вживання жорстких силових дій, або відігравали роль маневру, від початку виконуючи імітаційну функцію – демонстрацію начебто миролюбних настроїв); систематичне порушення силовими структурами законодавства України. Натомість вагомим фактором стримування ескалації був дипломатичний тиск з боку західних країн на В. Януковича [72].

Ескалація насильства 18–20 лютого 2014 р. була зумовлена збільшенням латентної напруженості всередині пропрезидентської парламентської більшості, складнощами з утриманням контролю В. Януковича над парламентом і, відповідно, ризиком підтримки Верховною Радою вимог протестувальників. Ця ескалація, на наш погляд, мала на меті швидку силову ліквідацію масового протесту в м. Києві. [99, с. 597]. Пізніше стало відомо, що 20 лютого 2014 р. до м. Києва таємно прибули семеро представників російської таємної служби – ФСБ. Вони відвідали Майдан, зустрілись із представниками Служби Безпеки України, 21 лютого повернулись до м. Москви, а вже 27 лютого 2014 р. – висадилися у м. Сімферополі, що стало початком військової операції російських сил спеціального призначення з окупації Кримського півострова [62, с. 254].

Підкреслимо, що саме вбивства на Майдані Незалежності викликали кардинальні політичні зміни в Україні. Вже 20 лютого 2014 р., Верховна Рада 239 голосами здебільшого опозиційних депутатів, ухвалила постанову про виведення всіх підрозділів силових структур з м. Києва у містя постійної дислокації.

21 лютого 2014 р., президент В. Янукович підписав мирну Угоду з опозицією, в якій заклиалося до припинення боротьби та кровопролиття, відновлювалася дія Конституції України від 2004 р., створення нового уряду протягом 10 робочих днів та звільнення від відповідальності всіх захоплених учасників акцій протесту [83, с. 86]. Документ засвідчили представники іноземних держав – Республіки Польща, Франції, ФРН. Представник російської федерації угоду не підписав. Таким чином, В. Янукович віддав основні владні повноваження парламенту, а також погодився на дострокові президентські вибори не пізніше грудня 2014 р. Верховна Рада голосами 386 депутатів схвалила відповідну постанову. У ніч на 22 лютого 2014 р. міліцейська охорона адміністрації Президента України кинула свої щити на землю й почала вантажитися в автобуси. Побачивши це, В. Янукович залишив будівлю та вирушив до власної резиденції в Межигір'ї. У ніч на 23 лютого він покинув м. Київ, прихопивши з собою готівку, зібрану всіма категоріями «смотрящих». О 15-й год. того дня Верховна Рада констатувала, що В. Янукович «самоусунувся» від виконання президентських обов'язків, і голосами 328 депутатів ухвалила рішення провести позачергові президентські вибори [63, с. 164].

Зрештою, як обрання В. Януковича президентом у 2010 р. було результатом своєрідної «втоми» суспільства від «помаранчевого» періоду політичної історії України, так і стрімкий демонтаж режиму В. Януковича 21–22 лютого 2014 р. був викликаний «втомою» суспільства й еліти, зокрема від В. Януковича і його оточення, бажанням демонтувати систему політико-економічних відносин, вибудовану в 2010–2014 рр. Наявність такої «втоми» підтверджує й фактично безумовне і беззаперечне визнання органів державної

влади, новосформованих Верховною Радою, майже всією системою державної влади України [99, с. 598].

Виконуючим обов'язки Президента України став О. Турчинов. Посаду Прем'єр-міністра обійняв А. Яценюк. Відбулося повернення до Конституції в редакції 2004 р. шляхом ухвалення відповідної постанови. Окремою постановою Верховної Ради було звільнено Ю. Тимошенко, яка перебувала тоді в ув'язненні [123, с. 146–147].

Таким чином, динаміка суспільного розвитку в Україні наприкінці лютого – березні 2014 р. реально засвідчила, що криза української державності, не подолавши етап політичної кризи, трансформувалася у воєнно-політичну кризу, що характеризувалася ускладненням суспільно-політичних процесів всередині держави і появою потужного зовнішнього дестабілізуючого чинника, що виник у результаті прихованої агресії РФ проти територіальної цілісності України. Виявами наростаючої воєнно-політичної кризи стали різке посилення політичного, військового і економічного протистояння сторін; форсовані військові приготування; умисна демонстрація сили з боку збройних сил Росії; застосування російською пропагандою маніпулятивних прийомів, інформаційної агресії як проти власного населення, так і проти населення України та інші ворожі акції. Унаслідок цих процесів криза української державності навесні 2014 р. потужно дестабілізувала все міжнародне життя.

РОЗДІЛ 4

ПРАКТИЧНЕ ЗАСТОСУВАННЯ КЕЙС-МЕТОДУ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ПРИ ВИВЧЕННІ РЕЖИМУ В. ЯНУКОВИЧА

4.1. Розробка та обґрунтування змісту кейс-завдань для аналізу політичного режиму В. Януковича

Використання кейс-методу для вивчення політичного режиму Віктора Януковича (2010–2014 рр.) є доцільним та методично обґрунтованим з кількох ключових причин, що впливають як із специфіки самого історичного періоду, так і з дидактичного потенціалу цього методу.

Період правління В. Януковича є періодом, насиченим суперечностями, гострими політичними кризами (особливо Євромайдан) та значними ціннісними дилемами. Ця тема вимагає не просто запам'ятовування фактів, а глибокого критичного осмислення та формування громадянської позиції. Кейс-метод ідеально підходить для аналізу таких відкритих проблем, оскільки він: стимулює дискусію щодо альтернативних шляхів розвитку подій (наприклад, чи можна було уникнути Революції Гідності); дозволяє учням аналізувати складну ситуацію, в якій не існує єдиної "правильної" відповіді, що є характерним для політичних процесів.

Кейс-метод є одним із найефективніших інноваційних засобів навчання історії, оскільки поєднує дослідницьку, аналітичну та практико-орієнтовану діяльність учнів. Його сутність полягає у розв'язанні конкретної проблемної ситуації на основі аналізу фактів, документів, свідчень та різних історичних джерел. При цьому здобувач освіти не просто відтворює події, а занурюється в контекст, виявляє причинно-наслідкові зв'язки, оцінює дії історичних постатей і формує власне судження. Кейс-метод як інноваційна педагогічна технологія спрямований на розвиток аналітичного, критичного та рефлексивного мислення здобувачів освіти. Його сутність полягає у створенні навчальної ситуації, що потребує самостійного аналізу, оцінки та ухвалення рішення на основі історичних фактів, документів і свідчень. Застосування кейс-методу у навчанні

історії дозволяє не лише засвоювати знання, а й формувати вміння аналізувати суспільно-політичні процеси, зіставляти різні точки зору, аргументовано відстоювати позицію [131, с. 18].

Вивчення режиму Януковича неможливе без роботи з множинними та часто упередженими джерелами (офіційні документи, опозиційні заяви, медіа-хроніки, свідчення очевидців). Кейс-метод забезпечує: уміння відокремлювати факти від інтерпретацій та оцінок, що є основою медіаграмотності; розвиток навичок порівняльного аналізу рішень влади та реакції суспільства; навчання аргументації власної позиції на основі достовірних історичних джерел, що є ключовим для компетентнісного підходу [147, с. 210].

Кейси, присвячені цьому періоду (особливо Євромайдану, проблемі корупції та свободі слова), мають високий аксіологічний (ціннісний) потенціал: вони дозволяють учням усвідомити ціну демократичних свобод, прав людини та політичної відповідальності; сприяють формуванню громадянської свідомості через занурення в ситуації морального та політичного вибору, з якими зіткнулося суспільство 2013–2014 рр. Робота з кейсами перетворює історію на особистий досвід осмислення, що є потужним виховним чинником.

Зміст кейсів у цьому контексті має поєднувати фактичний матеріал (документи, статистику, промови, рішення, повідомлення ЗМІ) із аналітичними завданнями, які стимулюють критичне мислення, уміння співвідносити історичні події з політичними процесами сьогодення.

У контексті аналізу політичного режиму В. Януковича кейс-метод дозволяє реалізувати низку дидактичних цілей:

- розвиток критичного мислення через аналіз суперечливих джерел;
- формування уміння порівнювати різні оцінки історичних подій;
- вироблення громадянської позиції на основі історичного досвіду;
- засвоєння понять «авторитаризм», «олігархічна система», «корупція», «політична відповідальність» тощо.

Методологічною основою розробки кейсів виступають принципи науковості, достовірності, системності й аксіологічності, а також підхід до

історії як до простору дискусії, де істина формується через аналіз фактів і аргументів [141, с. 234].

Використання цього методу у вивченні політичних тем, зокрема політичного режиму В. Януковича, забезпечує формування у учнів здатності аналізувати недавні історичні події, виявляти причинно-наслідкові зв'язки та робити власні висновки на основі джерел різного характеру.

Кейс-метод має на меті спрямувати навчальний процес на розвиток в учнів умінь аналізувати політичні події доби Віктора Януковича (2010–2014 рр.), формувати навички аргументованого висловлення позиції та критичного осмислення історико-політичних процесів сучасної України.

З методичної точки зору кейс повинен:

- спиратися на достовірні історичні факти й документи;
- містити проблемну ситуацію, що спонукає учнів до критичного аналізу;
- забезпечувати можливість дискусії та аргументованого вибору позиції;
- мати ціннісний вимір, що сприяє формуванню громадянської свідомості.

У структурі навчального кейсу з історії доцільно виділяти такі елементи:

- ситуаційний опис (короткий виклад історичної події або проблеми);
- джерельну базу (цитати, документи, свідчення, медіаматеріали);
- аналітичні запитання (спрямовані на осмислення причин і наслідків);
- проблемне завдання (ситуація вибору або оцінки);
- рефлексивний блок (висновки, порівняння, сучасні паралелі).

Такий підхід сприяє поєднанню навчального, дослідницького та виховного аспектів історичної освіти. Робота з кейсами допомагає здобувачам освіти розвивати здатність бачити політичні події у широкому соціальному контексті, оцінювати дії політичних акторів і визначати їх наслідки для державного розвитку.

Для досягнення навчального ефекту кейс-завдання мають відповідати критеріям: історичної достовірності, когнітивної складності, емоційної залученості, відкритості до дискусії, ціннісної орієнтованості [136, с. 93].

Розробка кейс-завдань, присвячених аналізу політичного режиму В. Януковича (2010–2014 рр.), здійснювалася з дотриманням принципів поступовості, проблемності та цілісності навчального процесу. Кожен кейс відображає ключовий етап політичної діяльності В. Януковича, забезпечуючи студентам можливість критично осмислити події цього періоду.

Метод кейс-завдань є ефективним інструментом для глибокого та критичного аналізу політичного режиму Віктора Януковича (2010–2014 рр.). Він перетворює учня з пасивного слухача на активного дослідника та аналітика.

Для забезпечення комплексного аналізу, типові кейс-завдання має охоплювати п'ять обов'язкових структурних елементів:

- вступна ситуація (контекст): надається стислий опис політичної ситуації в Україні у 2010–2014 роках, включаючи ключові події, головних політичних діячів та соціально-економічні обставини. Це створює необхідне історичне тло.
- проблемне питання або дилема: чітко сформульоване запитання чи виклик, що вимагає від здобувача освіти зробити вибір, сформулювати аргументовану позицію або знайти оптимальне рішення.
- джерельна база: набір первинних та вторинних матеріалів для аналізу. Сюди можуть входити фрагменти з офіційних документів, уривки з виступів політиків, свідчення очевидців, аналітичні матеріали, а також візуальні джерела (карикатури, фотографії, статистичні дані).
- завдання для роботи: конкретні індивідуальні, парні або групові завдання. Вони спрямовані на аналіз джерел, пошук аргументів, порівняння позицій, складання таблиць, побудову схем, написання короткого есе або підготовку публічного виступу.
- рефлексія: етап підбиття підсумків, формулювання головних висновків та визначення сучасного значення історичного досвіду, отриманого під час аналізу кейсу.

Тематика режиму В. Януковича дозволяє створити різнопланові кейси — від аналітичних до етичних.

Кейс 1. «Початок президентства В. Януковича: сподівання і реальність» має змішаний характер, поєднуючи аналітичні та етичні елементи, з помітним нахилом до аналізу. Більшість завдань спрямована на збір, порівняння та логічний розбір інформації. Однак, він завершується потужним етичним/ціннісним питанням, що змушує учнів вийти за межі простого переказу фактів і надати аргументовану морально-політичну оцінку аналізованих рішень.

Основна мета кейсу – комплексно проаналізувати суспільно-політичну атмосферу, що панувала в Україні у 2010 році, та здійснити критичну оцінку перших кроків новообраного президента Віктора Януковича; виявити причини підтримки виборцями нового лідера та простежити динаміку швидкого розчарування частини суспільства його першими політичними рішеннями.

Для повноцінного опрацювання кейсу здобувачам освіти необхідно надати доступ до різнопланових джерел, які відображають як декларовані наміри, так і реальні дії влади: фрагменти передвиборчої програми кандидата В. Януковича (розділи про економіку, соціальну сферу, зовнішню політику, мовне питання); декларативні заяви (ключові уривки з інавгураційної промови президента (лютий 2010 року), де формулювалися основні цілі та пріоритети; текст або короткий огляд перших резонансних політичних рішень та кадрових призначень нового уряду та адміністрації президента (наприклад, Харківські угоди, зміни у складі Кабінету Міністрів); аналітичні матеріали ЗМІ (як провладних, так і опозиційних), а також результати опитувань громадської думки 2010 року, що фіксували рівень довіри та перші ознаки невдоволення.

Завдання, які пропонуємо здобувачам освіти, повинні бути спрямовані на розвиток навичок порівняльного аналізу та критичного мислення. Наприклад: – на основі передвиборчої програми та інавгураційної промови визначте та систематизуйте основні обіцянки, дані В.Януковичем своїм виборцям (наприклад, у сферах соціального захисту, боротьби з корупцією, зовнішнього курсу). Запропонуйте гіпотезу, чому саме ці обіцянки забезпечили йому підтримку в певних регіонах і серед певних соціальних груп.

- Проведіть порівняння між заявленими цілями та першими політичними рішеннями нового уряду та президента (наприклад, порівняйте обіцянки про євроінтеграцію з Харківськими угодами, або обіцянки боротьби з корупцією з першими гучними кадровими призначеннями).
- Складіть таблицю «Очікування і реалії», фіксуючи основні невідповідності.

Ціннісна оцінка (етична рефлексія): Чи відповідали перші кроки президента та його команди фундаментальним демократичним принципам (як-от верховенство права, прозорість, поділ влади, захист прав меншин)? Аргументуйте свою позицію, посилаючись на конкретні рішення і доводячи, чи сприймалися вони суспільством як такі, що зміцнюють або руйнують демократичні інститути.

Для забезпечення глибинного аналізу проблемних питань і формування навичок аргументації доцільно використати метод інтерактивного групового навчання, організований у форматі дискусії.

Сформуємо дві робочі групи учнів, які представлятимуть протилежні суспільно-політичні позиції у 2010 році: Сформуйте дві групи учнів, які представлятимуть: прихильників (користувачів) перших рішень В. Януковича (та частина суспільства, яка підтримала В. Януковича, очікуючи економічної стабільності, покращення зв'язків з РФ, захисту певних мовних/регіональних інтересів або вирішення конкретних соціальних проблем) і опонентів (критиків режиму, хто побачив загрозу демократії та національним інтересам). Першій групі пропонуємо проаналізувати рішення, які сприяли реалізації їхніх сподівань (наприклад, Харківські угоди, обіцянки економічної вигоди). Другій – рішення Конституційного суду України 2010 р., документи про кадрову політику, тиск на опозицію, тощо. Кожна група має підготувати короткий виступ-звіт (на 2 хвилини), пояснюючи, чому саме їхні сподівання були реалізовані/не реалізовані першими кроками нового президента.

З метою з'ясування авторитарних тенденцій у політичному режимі В. Януковича можна запропонувати здобувачам освіти кейс 2. «Концентрація влади та ерозія демократії». Ключове завдання цього кейсу: з'ясувати, які

конкретні інституційні та кадрові рішення призвели до послаблення демократичних інститутів (ерозії демократії).

Для повноцінного опрацювання кейсу здобувачам освіти необхідно надати доступ до таких джерел: рішення Конституційного Суду України від 30 вересня 2010 р. щодо скасування політреформи 2004 року і повернення до Конституції 1996 року; схеми розподілу влади в Україні до та після рішення КСУ 2010 р. (президентсько-парламентська і парламентсько-президентська форми); резонансні приклади кадрових призначень (наприклад, призначення «своїх» голів ОДА, керівників силових структур, міністрів), які свідчили про формування «владної вертикалі»; заяви лідерів опозиції, публічні протести та аналітичні коментарі українських і міжнародних експертів щодо наслідків цього рішення для демократії.

Завдання логічно сфокусувати на інституційному аналізі та виявленні ознак авторитаризму:

- Визначте, які конкретні зміни відбулися у розподілі повноважень між гілками влади (Президент, Парламент, Кабінет Міністрів) після Рішення КСУ 2010 р.
- Побудуйте схему, що наочно демонструє, як змінилися повноваження Президента, і які функції він повернув собі після відновлення Конституції 1996 р.
- Проаналізуйте, які саме демократичні інститути зазнали найбільшого обмеження або були підпорядковані центру влади (наприклад, Конституційний Суд, незалежність судової гілки влади, роль Парламенту, місцеве самоврядування).
- Складіть таблицю «Ознаки Ерозії Демократії», в якій зафіксуйте обмежений інститут і приклад його підпорядкування/нейтралізації.
- Зробіть аргументований висновок: чи можна, з огляду на зафіксовані інституційні зміни та концентрацію влади, вважати цей період переходом до авторитаризму або формуванням гібридного (конкурентного) авторитарного режиму?

За результатами роботи над кейсом можна запропонувати здобувачам освіти підготувати есей на тему: «Рішення КСУ 2010 року: правова необхідність чи інструмент політичної узурпації?».

Кейс 3. «Євромайдан як реакція суспільства на політичний режим». Основна мета цього кейсу – проаналізувати причини та наслідки масових протестів 2013–2014 рр., висвітлюючи взаємодію влади та громадянського суспільства в умовах наростання авторитарних тенденцій. Для роботи з кейсом доцільно використати уривки з виступів учасників Революції Гідності, хроніку подій, заяви влади, а також коментарі міжнародних організацій.

Роботу з кейсом можна побудувати навколо трьох ключових дослідницьких завдань, які охоплюють аналіз передумов, конфлікту позицій та історичної оцінки режиму:

- визначити головні причини початку протестів;
- порівняти позицію влади і громадянського суспільства;
- сформулювати висновок: як Євромайдан вплинув на оцінку політичного режиму В. Януковича?

На етапі актуалізації та постановки проблеми (5–7 хв) вчитель повинен акцентувати увагу на тому, що ключовим моментом історії є не сама відмова від Угоди про асоціацію (зафіксована Розпорядженням КМУ від 21.11.2013 р. № 905-2013-р., а реакція суспільства на це рішення. Для активізації мислення учням можна запропонувати проблемне запитання: «Чому протест, що почався за європейський вибір, швидко переріс у революцію проти внутрішньої влади?» На цьому етапі учні отримують набір джерел та формують робочі групи. опрацьовують матеріал, шукаючи відповіді на поставлені завдання.

Виконуючи завдання 1 («Причини»), учні мають визначити не лише безпосередню причину (зупинка євроінтеграції), а й глибинні — наростання корупції, згортання демократії та жорстоке силове придушення (побиття студентів 30 листопада).

Для Завдання 2 («Порівняння позицій») застосовується метод порівняльної таблиці. Учні мають протиставити риторику влади, яка називала

протести "заворушеннями, що фінансуються з-за кордону", та риторику суспільства, яке вимагало гідності і відставки (підтвердженням є Указ Президента про відставку Кабміну (№ 52/2014) та Постанова ВРУ про засудження насильства (№ 740-VII)).

Для Завдання 3 («Висновки») учні мають узагальнити, що саме неправомірні дії влади (ескалація насильства та «диктаторські закони») призвели до втрати легітимності режиму, остаточно перетворивши його в очах народу та міжнародної спільноти на авторитарний.

На етапі рефлексії групи учнів по черзі презентують свої напрацювання. Вчитель модерує дискусію, фокусуючи її на ролі громадянського суспільства та його здатності до самоорганізації (Самооборона Майдану). Ключове питання для рефлексії: Чому Революція Гідності, на відміну від Помаранчевої революції, призвела до повного демонтажу режиму, а не до його часткової зміни?

Застосування даного кейс-завдання дозволяє учням не просто вивчити події Євромайдану, а й сформувані чітке розуміння того, що політичний режим, який ігнорує цивілізаційний вибір та вдається до насильства проти власних громадян, неминуче отримує потужну реакцію суспільства, яка може мати революційні наслідки. У підсумку, політичний режим В. Януковича був оцінений як антидемократичний та кримінально-олігархічний.

Кейс 4. «Конституційний Суд – арбітр чи учасник гри?» – приклад аналітично- правового кейсу (фокус на інституційному аналізі). Мета: розвиток уміння аналізувати складні юридичні та політичні документи, розуміти наслідки інституційних змін.

У вступній частині з використанням методу «Мозковий штурм» пропонуємо здобувачам освіти питання для обговорення: «Які асоціації викликає у вас словосполучення "концентрація влади"?». Далі вчитель оголошує, що 30 вересня 2010 р. КСУ скасував політреформу 2004 р., повернувши редакцію Конституції 1996 р.

Для аналізу учням пропонуємо фрагменти Конституції 2004 р. та 1996 р. (ст. 106, 114 — повноваження Президента та Уряду). Завдання: визначити, які саме повноваження перейшли від Парламенту/Уряду до Президента. Також можна запропонувати створити дві схеми («Влада до 2010» і «Влада після 2010»). Стрілками позначити підпорядкованість і контроль.

На основі проведеної роботи учням пропонуємо питання: Які наслідки мала Конституційна реформа 2010 р.? Рішення Конституційного суду 2010 р. яким чином змінили розподіл влади (чи посилювався контроль Президента над силовиками, Урядом, суддями?).

Доцільно використати метод ролівої дискусії: група А – провладні політики (законність, необхідність стабільності); група Б – опозиційні політики (узурпація, порушення процедур). Завдання: Порівняти позиції провладних і опозиційних політиків, використовуючи фрагменти джерел (ЗМІ).

На етапі рефлексії пропонуємо дати письмову відповідь на ключове питання: «Чи можна вважати рішення КСУ кроком до авторитаризму?» (відповідь має бути обґрунтована одним ключовим аргументом).

Прикладом ціннісно-світоглядного кейсу (фокус на мотивації та цінностях) може слугувати Кейс 5: «Євромайдан: Вибір Покоління». Мета цього кейсу: аналіз причин, рушійних сил та ціннісної мотивації масового громадянського протесту 2013–2014 рр.

На етапі представлення ситуації пропонуємо здобувачам освіти кілька фотографій з перших днів Євромайдану (наприклад, студентський протест, розгін студентів), що має на меті емоційне включення та усвідомлення учнями контексту події.

Роботу над джерелами пропонуємо провести з використанням «Дерева рішень». Здобувачі освіти знайомляться з фрагментами заяв уряду щодо призупинення Угоди і свідченнями студентів, які вийшли на Майдан. Завдання: визначити глибинні причини протесту реалізовуємо шляхом побудови Дерева рішень: верхівка дерева: відмова від асоціації; коріння: корупція, несправедливість, авторитарні тенденції.

Ціннісний аналіз події проводимо з використанням методу «Шести Капелюхів». «Білий капелюх» (аналіз фактичних подій): як влада реагувала на ці події? «Жовтий капелюх» (позитив): які цінності стали рушійною силою протесту? (гідність, свобода, європейський вибір). «Чорний капелюх» (ризика): які ризики чи загрози несли ці протести?

Вирішення ключового проблемного питання Міні-дискусія «Чи можна Євромайдан розглядати як прояв громадянської зрілості суспільства?» доцільно проієсти у вигляді міні-дискусії. Завдання: кожна група має підготувати 3 аргументи «За» і 3 аргументи «Проти» цього твердження, використовуючи матеріали про самоорганізацію, волонтерство та самопожертву.

На етапі рефлексії пропонуємо учням вправу «Закінчи речення». Завдання: «Для мене "європейський вибір" сьогодні означає...».

Застосування цих методів дозволить учням не лише запам'ятати факти, а й критично їх осмислити, навчитися аргументувати свою позицію та приймати самостійні рішення. Запропоновані нами кейси охоплюють різні аспекти президентства В.Януковича – від формування влади до краху режиму у 2014 р. Кейс-завдання охоплюють основні аспекти функціонування режиму В. Януковича. Вони побудовані за принципом поступовості – від аналізу передумов до узагальнення наслідків. Кожен кейс передбачає поєднання когнітивних, аналітичних та ціннісних умінь здобувачів освіти (Див. Додаток Б).

4.2. Ефективність кейс-методу у розвитку критичного мислення здобувачів освіти

Сучасна історична освіта зорієнтована не лише на передавання фактологічних знань, а насамперед на формування аналітичного та критичного мислення, які є базовими складовими компетентностей Нової української школи та ключовими для успішної соціальної адаптації особистості у швидкозмінному світі.

У цьому контексті особливого значення набуває кейс-метод. Як інтерактивна технологія навчання, він виступає одним із найрезультативніших засобів розвитку цих умінь, оскільки поєднує навчальну, дослідницьку та проблемно-аналітичну діяльність здобувачів освіти. Його сутність полягає у використанні реальних або змодельованих ситуацій (кейсів), які спонукають учнів до аналітичного мислення, обґрунтування позиції та пошуку аргументованих рішень.

Ефективність використання методу навчальних ситуацій при вивченні теми «Політичний режим В. Януковича» підтверджує, що він є дієвим засобом для розвитку критичного мислення, скільки він забезпечує здатність учнів аналізувати інформацію, формулювати аргументовані судження, відокремлювати факти від оцінок і робити обґрунтовані висновки. Кейс-метод сприяє формуванню активної громадянської позиції та історичної свідомості учнівської молоді, що є ключовим завданням історичної освіти у XXI столітті; сприяє глибшому усвідомленню сутності сучасних політичних процесів через призму подій недавнього минулого [104, с. 7].

Критичне мислення є однією з ключових компетентностей сучасного здобувача освіти. Воно передбачає здатність аналізувати інформацію, співставляти різні точки зору, виявляти логічні зв'язки та робити обґрунтовані висновки. Розвиток критичного мислення не обмежується лише формуванням знань, а включає когнітивні, метакогнітивні та ціннісні аспекти.

Серед основних компонентів критичного мислення виділяють:

- аналітичне мислення – здатність розкласти складну інформацію на складові та визначати зв'язки між ними;
- оцінювальне мислення – уміння оцінювати достовірність джерел і правдивість фактів;
- рефлексивне мислення – здатність усвідомлювати власні переконання та упередження;
- творчий аспект – пошук альтернативних рішень і нестандартних підходів до проблеми [108, с. 83].

Кейси, побудовані на аналізі реальних політичних подій, допомагають здобувачам освіти зрозуміти складний взаємозв'язок між владою, суспільством і особистістю у політичних процесах; сприяють виробленню навичок історичного аналізу й оцінювання політичних рішень, а також критичної роботи з джерелами; дають змогу зрозуміти важливість громадянської активності та відповідальності в умовах демократії.

Кейс-метод є ефективним інструментом розвитку критичного мислення, оскільки передбачає роботу з реальними або змодельованими проблемними ситуаціями. Учні аналізують факти, порівнюють джерела, роблять власні висновки та аргументують свої позиції. Цей метод поєднує когнітивні та практичні аспекти навчання, формує навички дослідницької діяльності.

При роботі з кейсами використовуються різні методичні підходи, які забезпечують комплексний розвиток критичного мислення: індивідуальні та групові обговорення, рольові ігри, аналіз документів, створення презентацій, побудова схем та таблиць, написання есе чи аналітичних записок [121, с. 115].

Застосування комбінованих форм роботи дозволяє учням не лише засвоювати інформацію, а й активно взаємодіяти, оцінювати альтернативні точки зору та розвивати здатність до аргументованого вирішення проблемних ситуацій. Використання кейс-методу в різних дисциплінах сприяє формуванню трансверсальних навичок критичного мислення, здатності до самостійного аналізу та ухвалення рішень [136, с. 94].

Кейс-метод (метод аналізу конкретних ситуацій) передбачає опрацювання навчальних кейсів – описів реальних або змодельованих ситуацій, що містять суперечності, проблеми чи конфлікти, розв'язання яких потребує критичного осмислення. За визначенням І. Леонтьєвої, кейс-метод – це «педагогічна технологія, що спрямована на розвиток аналітичного й критичного мислення учнів шляхом обговорення та вирішення практично орієнтованих ситуацій» [131, с. 16].

Педагогічна доцільність використання кейс-методу:

- Активізація мисленнєвої діяльності (робота з кейсом змушує учня не лише відтворювати знання, а й оцінювати факти, виявляти причинно-наслідкові зв'язки, формулювати власну позицію. Таке залучення стимулює розвиток аналітичних умінь і навичок аргументації);
- формування рефлексивного мислення (у процесі обговорення кейсу здобувач освіти навчається оцінювати ефективність власних рішень, зважувати альтернативи, що є основою критичного мислення);
- соціальне навчання (робота в групах під час розв'язання кейсу сприяє розвитку комунікативної компетентності, толерантності до іншої думки та навичок колективного ухвалення рішень);
- мотиваційний ефект.

Ефективність кейс-методу підтверджується результатами педагогічних експериментів, проведених у низці навчальних закладів. У процесі досліджень встановлено підвищення рівня сформованості аналітичних і синтетичних умінь (учні точніше визначають головну проблему, виділяють ключові аргументи); зростання показників рефлексивності (уміння робити висновки, оцінювати джерела інформації); покращення комунікативної взаємодії в групі під час дискусій; посилення мотивації до навчання через практичну спрямованість завдань [140, с. 96].

Експерименти засвідчують, що використання кейс-методу у поєднанні з технологією розвитку критичного мислення дає особливо помітні результати. Здобувачі освіти демонструють глибше розуміння історичних процесів, здатність порівнювати альтернативні погляди й аргументовано оцінювати події [138].

У навчанні історії, зокрема при аналізі політичних процесів сучасної України (наприклад, кейс «Політичний режим Віктора Януковича: авторитаризм чи демократична еволюція?»), кейс-метод дає змогу:

- стимулювати дискусію щодо критеріїв демократичності режиму;
- навчити учнів порівнювати джерела інформації та виявляти маніпуляції;

– формувати ціннісне ставлення до принципів демократії та верховенства права.

Таким чином, можемо стверджувати, що кейс-метод забезпечує поєднання пізнавального, емоційного та практичного компонентів навчальної діяльності. Саме ця інтегративність робить його одним із найефективніших інструментів розвитку критичного мислення.

Використання реальних життєвих або історико-політичних ситуацій (наприклад, кейсів про політичні режими, кризові події, діяльність державних діячів) робить навчання особистісно значущим і цікавим для здобувачів освіти.

Розвиток критичного мислення за допомогою кейс-методу відбувається поступово і охоплює кілька етапів: підготовчий (ознайомлення з історичним контекстом), аналітичний (робота з документами), дискусійний (обговорення та аргументація), рефлексивний (узагальнення висновків). Кожен із цих етапів формує навички аналізу, оцінки та самоусвідомлення [150, с. 252].

У результаті педагогічних експериментів виявлено, що застосування кейс-методу підвищує мотивацію до навчання історії, розвиває аналітичне мислення, комунікативні навички та здатність аргументовано відстоювати власну позицію.

Ефективність кейс-методу залежить від якості підготовки матеріалів. Кейс повинен містити достовірну історичну основу, морально-етичний конфлікт, питання відкритого типу та можливість для дискусії [131, с. 19]. Одним із яскравих прикладів застосування кейс-методу у процесі навчання історії та громадянської освіти є кейс «Політичний режим Віктора Януковича: авторитаризм чи демократична еволюція?». Цей кейс спрямований на формування в здобувачів освіти здатності аналізувати політичні процеси в Україні початку XXI ст., порівнювати їх із ознаками авторитаризму та демократії, а також критично оцінювати дії політичних лідерів.

Використання кейс-методу має на меті не лише засвоєння фактологічного матеріалу, а й розвиток у здобувачів освіти таких умінь, як:

– аналіз політичних джерел та статистичних даних;

- розпізнавання маніпулятивних технологій у політичному дискурсі;
- формулювання власної позиції на основі історичних фактів і доказів;
- уміння вести аргументовану дискусію з опонентами;
- вироблення навичок самостійного оцінювання політичної дійсності.

Застосування кейс-методу при вивченні теми «Політичний режим Віктора Януковича» передбачає роботу з різними типами джерел – урядовими документами, виступами президента, матеріалами ЗМІ, рішеннями судів, статистикою виборів, аналітичними оглядами експертів. Така міждисциплінарність дозволяє здобувачам освіти побачити складність політичних процесів, зрозуміти взаємозв'язок між владними рішеннями та суспільними реакціями.

У процесі аналізу завдань кейсу учні мають змогу самостійно визначати критерії оцінки політичного режиму, застосовуючи понятійний апарат політології (демократія, авторитаризм, гібридний режим, персоналістське правління тощо). Це формує навички критичного осмислення інформації, сприяє розвитку рефлексії та політичної компетентності [149, с. 149].

Практичні результати впровадження кейс-методу свідчать, що здобувачі освіти починають не лише глибше розуміти історичний контекст періоду правління Віктора Януковича, а й демонструють здатність до самостійного судження, аргументації позиції на основі фактів, а не емоцій. Крім того, обговорення суперечливих питань (зокрема, меж між демократичними реформами та проявами авторитаризму) стимулює розвиток толерантності до альтернативних точок зору та підвищує рівень громадянської зрілості.

Отож, ефективність використання кейс методу полягає у сприянні розвитку критичного мислення у здобувачів освіти, формуванні умінь аналізувати політичні процеси сучасної України, формувати навички аргументованої оцінки діяльності політичних лідерів та їхнього впливу на розвиток державності.

- Застосування кейс-методу у вивченні складної теми «Політичний режим В. Януковича» забезпечує досягнення комплексних освітніх результатів. Вони

охоплюють не лише засвоєння фактичного матеріалу, а й формування ключових аналітичних та громадянських компетентностей. Здобувачі освіти:

- розуміють сутність понять, чітко розрізняють та оперують ключовими політологічними термінами, такими як: «політичний режим», «демократія», «авторитаризм», «гібридна держава» (або гібридний режим, що поєднує демократичні фасади з авторитарними практиками);
- уміють ідентифікувати та обґрунтовано визначати характерні ознаки політичного режиму певного періоду, виокремлюючи інституційні, кадрові та економічні прояви;
- розпізнають пропагандистські наративи, набувають навичок критичного аналізу інформації, що дозволяє розпізнавати маніпулятивні та пропагандистські наративи у політичних виступах і засобах масової інформації (ЗМІ);
- формулюють аргументовані висновки: уміють відокремлювати факти від оцінок і формулювати обґрунтовані висновки, які базуються виключно на аналізі джерел та фактів, наданих у кейсі;
- аналізують причинно-наслідкові зв'язки: здатні простежувати та пояснювати, як конкретні політичні рішення режиму (наприклад, рішення КСУ 2010 р. чи відмова від євроінтеграції) призводили до певних суспільних наслідків (наприклад, концентрація влади чи Євромайдан).

Участь здобувачів у аналізі кейсу оцінюється за такими критеріями: рівень розуміння проблеми, логічність і аргументованість міркувань, застосування міжпредметних знань, здатність до критичного мислення, активність у груповій роботі, практичне використання отриманих знань та комунікативні навички. Таке оцінювання дозволяє комплексно оцінити не лише знання, а й уміння аналізувати, приймати рішення та ефективно взаємодіяти в колективі (Див. Додаток В).

Шкала інтерпретації результатів:

- високий рівень: глибоке аналітичне мислення;

- достатній рівень: сформовані навички аналізу, потребує вдосконалення;
- середній рівень: частковий розвиток критичного мислення;
- низький рівень: слабкі аналітичні навички, шаблонність мислення.

На формувальному етапі кейс-метод застосовувався у навчальному процесі учнів 11-х класів. Було проведено серію уроків з історії України, де теми «Політичний режим Віктора Януковича» та «Євромайдан: причини і наслідки» розглядалися через аналіз конкретних історичних ситуацій. До роботи залучалися експериментальний і контрольний класи. В експериментальному класі уроки проводилися з використанням кейсів, розроблених на основі документів, публікацій і свідчень очевидців. У контрольному класі навчання здійснювалося традиційними методами (лекція, підручник, опитування).

Форми роботи: груповий аналіз ситуацій; обговорення в форматі «круглого столу»; дебати з елементами оцінювання джерел; письмові есе на основі історичних кейсів.

Очікуваний результат – активізація пізнавальної діяльності, розвиток умінь аналізувати інформацію, формування власної аргументованої думки.

Аналіз результатів педагогічного експерименту:

Після завершення формувального етапу було проведено повторну діагностику за вказаними критеріями. Результати узагальнено у таблиці (Див. Додаток Г).

Аналіз результатів показує, що в експериментальному класі суттєво підвищився рівень аналітичних і оціночних умінь. Учні частіше використовували аргументи, порівнювали джерела, виявляли причинно-наслідкові зв'язки. Під час рефлексії понад 70% учнів зазначили, що кейс-завдання допомогли їм «зрозуміти складність історичних процесів» та «навчили критично оцінювати дії політиків». У контрольному класі позитивна динаміка була значно нижчою, що свідчить про ефективність саме кейс-технології у розвитку критичного мислення.

Результати дослідження дозволили виокремити кілька ключових умов ефективності кейс-методу:

- створення проблемно-пошукового середовища – ситуацій, що викликають пізнавальну напругу та потребу в аналізі;
- підтримка атмосфери діалогу та довіри – можливість висловлювати власні думки без страху помилки;
- рефлексія після виконання кейсу – осмислення отриманих висновків, порівняння з сучасністю;
- диференційований підхід – добір кейсів відповідно до пізнавальних можливостей і рівня підготовки учнів;
- міжпредметна інтеграція – поєднання історії, громадянської освіти, правознавства, медіаграмотності.

Саме така організація роботи сприяє формуванню стійкої пізнавальної мотивації та вмінню мислити критично й самостійно.

Проведене дослідження підтвердило, що кейс-метод є ефективним засобом розвитку критичного мислення у здобувачів освіти. Його використання забезпечує:

- формування навичок аналізу, порівняння, оцінювання;
- усвідомлення складності історичних процесів;
- розвиток уміння аргументувати власну позицію;
- посилення мотивації до навчання історії.

Таким чином, ефективність кейс-методу у розвитку критичного мислення проявляється у здатності здобувачів освіти: здійснювати критичний аналіз політичних подій; відокремлювати факти від оцінок і пропагандистських кліше; робити самостійні висновки, спираючись на достовірні джерела; вести обґрунтовану полеміку з урахуванням історичного контексту.

Використання методу у старшій школі є ефективним засобом розвитку критичного мислення, громадянської компетентності та історичної свідомості. Кейси, побудовані на аналізі реальних політичних подій, допомагають учням:

усвідомити взаємозв'язок між владою, суспільством і особистістю; виробити навички історичного аналізу й оцінювання політичних рішень; зрозуміти важливість громадянської активності в умовах демократії. Реалізація кейс-завдань для теми «Політичний режим Віктора Януковича» сприяє глибшому усвідомленню здобувачами сутності сучасних політичних процесів, формує здатність критично аналізувати події недавнього минулого, відокремлювати факти від оцінок і робити обґрунтовані висновки. Застосування кейс-методу сприяє не лише глибшому розумінню історико-політичних процесів в Україні, а й формуванню активної, аналітично мислячої особистості, здатної до відповідальної громадянської позиції.

Отже, кейс-метод є дієвим педагогічним інструментом розвитку критичного мислення, оскільки забезпечує аналітичну, комунікативну та рефлексивну активність учнів. У процесі експерименту підтверджено позитивну динаміку зростання рівнів критичного мислення – особливо за аналітичним і оціночним критеріями. Найвищу ефективність кейс-метод демонструє при вивченні соціально-політичних тем сучасної історії України, де учні мають можливість аналізувати реальні події та робити власні висновки. Застосування кейсів сприяє вихованню активної громадянської позиції, формує навички об'єктивного оцінювання фактів і подій [149, с. 150].

Отже, кейс-метод виступає інтеграційною технологією, що поєднує навчальний, виховний і розвивальний аспекти сучасної історичної освіти. Кейс-метод є одним із найефективніших інструментів розвитку критичного мислення у процесі навчання історії. Він формує вміння аналізувати факти, бачити суперечності, робити аргументовані висновки, що сприяє вихованню свідомого громадянина, здатного критично оцінювати події минулого і сучасності.

ВИСНОВКИ

Комплексне використання широкого спектру нормативних, історичних, аналітичних та педагогічних джерел дозволило всебічно розкрити предмет дослідження. Аналіз наукової розробки проблеми показав, що, незважаючи на ґрунтовне дослідження кейс-методу та технологій розвитку критичного мислення у педагогічній науці, їх системне застосування для осмислення суперечливих сучасних політичних подій, зокрема періоду правління В. Януковича (2010–2014 рр.), ще не стало предметом системного вивчення. Це визначає наукову новизну та практичну значущість виконаної роботи.

Комплексне використання джерельної бази зі здобутками вітчизняної та зарубіжної історіографії, дало змогу всебічно розкрити обрану наукову проблему, поглибити розуміння тих процесів, що відбувалися на території України під час президенства В. Януковича у досліджуваний період. Аналіз змісту й методичних засад сучасних підручників з історії України для 11 класу свідчить про поступову інтеграцію кейс-методу у навчальний процес, що відображає загальну тенденцію гуманітарної освіти до формування критично мислячої особистості, здатної аналізувати минуле в контексті сучасних викликів. Ця тенденція є показовою для історіографічного розуміння еволюції методів викладання історії в Україні у ХХІ ст.

Реалізація заявлених у дипломній роботі мети і завдань дозволяє зробити наступні висновки:

1. У 11 класі критичне мислення особливо важливе для вивчення новітньої історії України, зокрема періоду 2010–2014 рр., коли політичні процеси були суперечливими, а інформаційний простір – насичений пропагандою та маніпуляціями. Акцент на критичному мисленні дозволяє учням оцінювати події більш об'єктивно та формувати власну громадянську позицію. Кейс-метод дозволяє поєднати знання історичних фактів із розвитком компетентностей учнів. Наприклад, при вивченні політичного режиму В. Януковича учні можуть аналізувати укази Президента, економічні реформи,

політичні рішення, оцінювати їхні наслідки, співставляти з позицією опозиції та міжнародної спільноти.

2. Дослідження політичного режиму Віктора Януковича (2010–2014 рр.) дозволило простежити основні тенденції його становлення, розвитку та краху. Режим мав характер авторитарно-олігархічної системи, в якій поєднувалися концентрація влади в руках президента, контроль над економічними ресурсами та використання демократичних інститутів як формальної оболонки.

У період 2010–2012 рр. було закладено основи авторитарної моделі: скасування конституційної реформи 2004 р., посилення президентських повноважень, політичні переслідування опонентів. У 2012–2013 рр. спостерігалось згортання демократичних свобод, обмеження свободи слова та посилення контролю над парламентом. Після перемоги на президентських виборах 2010 р. В. Янукович розпочав активну діяльність зі збільшення власних повноважень та можливостей впливати на систему державного управління. Першим кроком до захоплення всієї повноти влади стало формування «коаліції тушок» за допомогою депутатів-перебіжчиків та фракцій Партії регіонів, Блоку Литвина та комуністів. Новостворена коаліція за лічені дні відправила у відставку уряд Ю. Тимошенко, призначила новий Кабмін на чолі з М. Азаровим та здійснила ключові призначення на керівні посади в державних структурах. Аналіз призначень показує, що нова вертикаль формувалася за квотним принципом і була, по суті, розподілом сфер впливу між головними групами всередині «регіоналів». Закріпити перемогу мала судова реформа під опікою А. Портнова та С. Ківалова, що знищила залишки автономії суддівської вертикалі. Другим кроком до посилення В. Януковича стало відновлення дії Конституції 1996 р. за допомогою Конституційного суду. Створений правовий хаос був сповна використаний «регіоналами» для перетворення Президента на найбільш впливову особу в державі.

3. Кейс-метод виступає важливим елементом сучасної історичної освіти, який поєднує проблемність, діалогічність і практичну спрямованість навчання. Його методологічний потенціал полягає у створенні умов для осмислення

історичних фактів у контексті морального вибору, соціальної відповідальності та критичного аналізу. Використання кейсів у навчанні історії дозволяє формувати комплекс ключових компетентностей – пізнавальних, комунікативних, громадянських, аксіологічних.

Методологічний потенціал кейс-методу в навчанні історії визначається його здатністю поєднувати пізнавальний, діяльнісний і ціннісний аспекти навчального процесу. Цей метод сприяє переходу від репродуктивних форм навчання до дослідницько-аналітичних, розвиває критичне мислення, історичну емпатію, уміння аргументувати позицію та ухвалювати обґрунтовані рішення. Упровадження кейс-методу у викладання історії забезпечує реалізацію принципів компетентнісного, особистісно орієнтованого та діяльнісного підходів, підвищує мотивацію учнів і сприяє формуванню їхньої історичної культури.

4. Утвердившись при владі, В. Янукович у квітні 2010 р. заявив, що «стратегічним напрямом української зовнішньої політики є інтеграція в Європейський Союз». Однак історик, який звик мати справу з документами, не може повірити дипломатичним деклараціям. Не підлягало сумніву, що ЄС та НАТО перебували на одній площині, а новообраний президент рухався в протилежному напрямі: декларуючи відданість ЄС, він обрізав уже налагоджені зв'язки з НАТО. Зокрема, ліквідував міжвідомчу комісію з питань до вступу в НАТО і Національний центр із питань євроатлантичної інтеграції, які було створено у 2006 р. У липні 2010 р. президент підписав ухвалений Верховною Радою закон про основні напрями внутрішньої і зовнішньої політики, який закріплював відмову від курсу на вступ України до НАТО і проголошував її позаблоковий статус. Зовнішньополітичний вибір між ЄС і Росією став каталізатором кризи. Російський вектор будувався навколо чотирьох основних тем. По-перше, гостро стояло питання про базування Чорноморського флоту РФ у Криму. В. Янукович пішов на поступки росіянам, підписавши Харківські угоди 2010 р., отримавши натомість віртуальну знижку на газ і втративши єдиний реальний важіль впливу на російську позицію. По-друге, протягом

2010–2013 рр. відбувалася інтенсивна експансія переважно державного капіталу РФ в українській економіці. Активи російських банків за ці кілька років зросли понад 45%, а загальна сума боргів українських підприємств склала близько 25 млрд дол. Оточення В. Януковича недооцінювало цієї загрози. По-третє, у сфері енергетики представники донецького клану розраховували на швидке перепідписання договорів щодо постачання та транзиту газу з РФ. Однак після Харківських угод росіяни вимагали ексклюзивних умов для діяльності в Україні та вступу до Митного союзу, що загрожувало монопольним позиціям «регіоналів». Непоступливість у газовому питанні у 2013 р. була доповнена торговою блокадою з боку РФ. І, по-четверте, у гуманітарній сфері В. Янукович повністю підтримував російську позицію про посилення позицій російської мови, Української православної церкви Московського патріархату та культу «Перемоги у Великій Вітчизняній війні».

5. Відносини України і Європейського Союзу пройшли за час президентства В. Януковича чотири фази: прискорене зближення, гальмування, тупцювання на місці і рух назад. Саме примітивістичний підхід і став одним із наріжних каменів краху режиму: В. Янукович занадто багато говорив про Європу, і потім, коли він розвернув зовнішню політику на 180 градусів, українське суспільство просто було не готове до цього. 28–29 листопада 2013 р. на Саміті глав держав у Вільнюсі В. Янукович відмовився підписувати угоду з Євросоюзом, що викликало бурхливу негативну реакцію як на Заході, так і в Україні. Суспільство відчувало, що В. Янукович хоче назавжди залишити Україну в орбіті російських інтересів та національної ідеї. Для більшості молоді, інтелектуалів та національно мислячих людей це означало згортання проєкту державної незалежності. Відповіддю народу став Євромайдан – так назвали патріотичні протестні акції в Україні проти корупції, свавілля правоохоронних органів, а також на підтримку європейського вектора зовнішньої політики України.

6. Кульмінацією кризи стали події Євромайдану 2013–2014 рр., що завершилися масовими протестами, жертвами серед мирних громадян і втечею

президента. Режим В. Януковича продемонстрував свою неспроможність до діалогу з суспільством і виявився нестійким у кризових умовах.

Таким чином, падіння режиму В. Януковича стало результатом як внутрішніх протиріч, так і активної позиції громадянського суспільства. Цей досвід засвідчив значення демократичних цінностей та роль громадян у захисті власних прав і свобод. Режим В. Януковича мав риси гібридного авторитаризму з олігархічним характером. Його становлення супроводжувалося концентрацією влади та згортанням демократичних інститутів. Крах режиму зумовлений внутрішніми суперечностями, корупцією, ігноруванням європейського вектору розвитку та силовим придушенням протестів.

21 лютого 2014 р. В. Янукович був змушений підписати угоду щодо врегулювання кризи в Україні з опозицією за посередництва голів МЗС Польщі та Німеччини. Однак падіння його режиму цей крок вже не зупинив. Протестувальники висунули ультиматум: подати у відставку до ранку 22 лютого, інакше відбудеться штурм Банкової. В. Янукович із Києва тікає спочатку до Харкова, потім – до Криму, а згодом взагалі залишає територію України. Понад 300 народних депутатів України підтримали постанову про усунення В. Януковича з посади Президента України. Режим його особистої влади став минулим.

7. Розробка та впровадження кейс-завдань з теми «Політичний режим Віктора Януковича» має важливе значення для формування критичного мислення та громадянської свідомості здобувачів освіти. Використання кейс-методу дозволяє поєднати навчальний і виховний аспекти, активізувати інтерес до сучасної історії, сформувати вміння аналізувати події та оцінювати політичні процеси. Запропоновані кейси є прикладом інтеграції історичних знань і практичних навичок дослідницької діяльності. Кейс-метод виступає ефективним інструментом не лише навчання, а й розвитку громадянської компетентності та ціннісних орієнтацій студентів. Розробка кейс-завдань для аналізу політичного режиму В. Януковича є ефективним інструментом розвитку критичного мислення, історичної свідомості та громадянської

відповідальності учнів. Такі кейси забезпечують глибоке розуміння природи політичного режиму, сприяють формуванню здатності оцінювати діяльність влади з позицій демократичних цінностей і прав людини. Вони створюють умови для реалізації компетентнісного, діяльнісного та ціннісного підходів, які є базовими у сучасній історичній освіті.

Кейс-метод є ефективним інструментом розвитку критичного мислення, оскільки поєднує теоретичну підготовку зі здатністю аналізувати реальні проблемні ситуації. Його застосування дозволяє формувати у студентів аналітичні, оцінювальні та рефлексивні навички, розвивати комунікативні здібності та здатність до самостійного прийняття рішень. Впровадження кейс-методу у навчальний процес сприяє підвищенню якості освіти та формуванню компетентного, критично мислячого фахівця.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. Опубліковані документи і матеріали

1. Безвізовий діалог між Україною та ЄС. План дій з лібералізації візового режиму : схвалено на саміті Україна – Європейський Союз (22 листопада 2010 року, м. Брюссель, Королівство Бельгія). Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_001 (дата звернення: 12.03.2025).
2. Вибори Президента України 17 січня 2010 р. Повторне голосування виборів Президента України 07.02.2010. Центральна виборча комісія. URL: <https://cvk.gov.ua/pls/vp2010/wp300f0d8.html?PT001F01=700> (дата звернення: 18.02.2025).
3. Висновки Ради ЄС у закордонних справах щодо України від 10 лютого 2014 року. Представництво України при Європейському Союзі. URL: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/news/17884-visnovki-radi-jes-u-zakordonnihspravah-shhodo-ukrajini-vid-10-lyutogo-2014-roku> (дата звернення: 02.06.2025).
4. Микола Азаров подав у відставку з поста Прем'єр-міністра України. Урядовий портал. 2014. 28 січня. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/247006336> (дата звернення: 22.04.2025).
5. Питання укладання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їх державами – членами, з іншої сторони : розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.11.2013 р. № 905-2013-р. Офіційний вісник України. 2013. № 92. С. 56.
6. Питання Української частини Українсько-Російської міждержавної комісії : Указ Президента України від 02.11.2010 р. № 1005/2010. Офіційний вісник Президента України. 2010. № 30. С. 18.
7. Питання Української частини Українсько-Російської міждержавної комісії : Указ Президента України від 30.05.2012 р. № 364/2012. Офіційний вісник Президента України. 2012. № 19. С. 55.

8. Пленарне засідання 22 лютого 2014 року. Верховна Рада України. URL: https://www.rada.gov.ua/news/Plenarni_zasidannya/87986.html (дата звернення: 17.03.2025).
9. Послання Президента України Віктора Януковича до Українського народу: Послання Президента України. – [виголошено 3 червня 2010 р.]. – <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0003100-10> (дата звернення: 21.02.2025).
10. Про відставку Прем'єр-міністра України та Кабінету Міністрів України : Указ Президента України від 03.12.2012 р. № 673/2012. Офіційний вісник України. 2012. № 91. С. 18.
11. Про відставку Прем'єр-міністра України та Кабінету Міністрів України : Указ Президента України від 28.01.2014 р. № 52/2014. Офіційний вісник України. 2014. № 10. С. 21.
12. Про деякі питання переговорів з Європейським Союзом щодо укладення Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом : Указ Президента України від 10.08.2010 р. № 804/2010. Офіційний вісник Президента України. 2010. № 24. С. 15.
13. Про затвердження плану першочергових заходів щодо інтеграції України до Європейського Союзу на 2012 рік : розпорядження Кабінету Міністрів України від 05.04.2012 р. № 184-р. Урядовий кур'єр. 2012. 10 квітня. (№ 65).
14. Про засудження застосування насильства, що призвело до загибелі людей : Постанова Верховної Ради України від 20.02.2014 р. № 740-VII. Офіційний вісник України. 2014. № 17. С. 7.
15. Про затвердження плану першочергових заходів щодо інтеграції України до Європейського Союзу на 2012 рік : розпорядження Кабінету Міністрів України від 05.04.2012 р. № 184-р. Урядовий кур'єр. 2012. 10 квітня. (№ 65).
16. Про невідкладні заходи щодо європейської інтеграції України : рішення Ради національної безпеки і оборони України від 12.03.2013 р. Офіційний вісник Президента України. 2013. № 8. С. 16.
17. Резолюція Європейського Парламенту щодо результатів Вільнюського саміту і майбутнього «Східного партнерства», особливо стосовно України.

Представництво України при Європейському Союзі. 2013. 12 грудня. URL: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/news/16902-rezolyucijajevropejsykogo-parlamentu> (дата звернення: 25.03.2025).

18. Угода між Україною та Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України : ратифіковано Законом України від 21.04.2010 р. № 2153-VI. Урядовий кур'єр. 2010. 30 квітня (№ 80).

19. 30. 16-й Саміт Україна – Європейський Союз. Спільна заява за результатами 16-го Саміту Україна – Європейський Союз. Міністерство закордонних справ України. URL: <https://mfa.gov.ua/yevropejska-integraciya/samiti-ukrayina-yes/2013-rik> (дата звернення: 26.04.2025).

II. Нормативно-правові документи

20. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти: постанова Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392 (у редакції зі змінами).

21. Державний стандарт базової середньої освіти: постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898. Офіційний вісник України. 2020. № 81.

22. Закон України «Про освіту» від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 38–39. Ст. 380.

23. Закон України «Про повну загальну середню освіту» від 16 січня 2020 р. № 463-IX. Відомості Верховної Ради України. 2020. № 31. Ст. 226.

24. Концепція «Нова українська школа»: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 р. № 988-р. Урядовий кур'єр. 2016. № 242.

25. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні: схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2018 р. № 710-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80> (дата звернення: 02.03.2025).

26. Лист МОН України «Про методичні рекомендації щодо впровадження компетентнісного підходу та формування критичного мислення здобувачів освіти» від 09.08.2021 р. № 1/9-406.
27. Лист ІМЗО МОН України «Щодо використання активних методів навчання у процесі формування ключових компетентностей учнів» від 18.05.2020 р. № 22.1/10-970.
28. Навчальні програми з історії України та всесвітньої історії для 10–11 класів / затверджено наказом МОН України від 23.10.2017 р. № 1407.
29. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. 2017. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainskashkola-compressed.pdf> (дата звернення: 12.03.2025).
30. Про вибори народних депутатів України : Закон України від 17.11.2011 р. № 4061-VI. Відомості Верховної Ради України. 2012. № 10–11. Ст. 73.
31. Типова освітня програма закладів загальної середньої освіти III ступеня (10–11 класи): затверджено наказом МОН України від 20.04.2018 р. № 408.
32. Як організувати викладання навчальних предметів в умовах воєнного стану: рекомендації Державної служби якості освіти. URL: <https://sqe.gov.ua/yak-organizuvati-vikladannya-navchaln/> (дата звернення: 19.02.2025).

III. Монографії, наукові статті, тези наукових конференцій

33. Азаров відмовився від Угоди про асоціацію з ЄС. Українська правда. 2013. 21 листопада. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2013/11/21/7002657/> (дата звернення: 02.06.2025).
34. Азаров: харківські угоди не дали знижки на газ. LB.ua. 2012. 16 травня. URL: https://lb.ua/news/2012/05/16/151185_azarov_nazval_skidki_gaz_arendnoy.html (дата звернення: 04.03.2025).
35. Альтернативи євроінтеграції не існує, – Янукович. 24 канал. 2013. 21 листопада. URL: https://24tv.ua/alternativi_yevrointegratsiyi_ne_isnuye_yanukov_n385236 (дата звернення: 15.04.2025).

36. Ambrosio T. The fall of Yanukovych: structural and political constraints to implementing authoritarian learning. *East European Politics*. 2017. Vol. 33, Issue 2. P. 184–209.
37. Баррозу повідомив Януковичу про підготовку проти нього санкцій ЄС. Дзеркало тижня. 2014. 19 лютого. URL: https://dt.ua/POLITICS/barrozupovidomiv-yanukovichu-pro-pidgotovku-proti-nogo-sankciy-yes-137803_.html (дата звернення: 24.04.2025).
38. Battersby M. Enhancing Rationality: Heuristics, Biases, and the Critical Thinking Project. *Informal Logic*. 2016. Vol. 36. P. 99–120.
39. Валевський О. Політична криза 2010–2013 рр. і завдання побудови нової моделі державної політики. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса*. 2014. № 6. С. 135–144.
40. Гай-Нижник П. Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення. К.: «МП Леся», 2017. 332 с.
41. Голова Єврокомісії вважає ідеальним підписання асоціації з Україною в листопаді. Дзеркало тижня. 2013. 11 липня. URL: https://dt.ua/POLITICS/golova-yevrokomisiyi-vvazhaye-idealnim-pidpisannya-asociaciyi-zukrayinoyu-v-listopadi-124956_.html (дата звернення: 12.03.2025).
42. Головка В. Українські фінансово-промислові групи в модернізаційних процесах 1991–2009 рр. : монографія. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2012. С. 277–285.
43. Hall S. G. F. Learning from past experience: Yanukovych's implementation of authoritarianism after 2004. *Journal of Eurasian Studies*. 2017. Vol. 8, Issue 2. P. 161–171.
44. Havrylyshyn O. Reforms and Performance under Yanukovich: 2010–2014. *Political economy of independent Ukraine: slow starts, false starts, and a last chance?* London, 2017. P. 141–165.

45. Herron E. How Viktor Yanukovich Won. Reassessing the Dominant Narratives of Ukraine's 2010 Presidential Election. *East European Politics and Societies*. 2011. Vol. 25, Issue 1. P. 47–67.
46. Двері ЄС у 2014 році відкриті для України, заявив голова Європарламенту Мартін Шульц. Дзеркало тижня. 2014. 4 січня. URL: https://dt.ua/POLITICS/dveri-yes-u-2014-roci-vidkriti-dlya-ukrayini-zayaviv-golovayevroparlamentu-martin-shulc-135018_.html (дата звернення: 22.03.2025).
47. Денисенко В. Формування та функціонування в Україні політичного режиму Віктора Януковича (2010–2014 рр.) : монографія. Запоріжжя : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 878 с.
48. Денисенко В. Зрив підписання угоди про асоціацію України та ЄС (жовтень–листопад 2013 р.). *Сумська старовина*. 2019. №LV. С. 30–45.
49. Денисенко В. Загострення протиріч у підготовці угоди про асоціацію України з ЄС (липень–жовтень 2013 р.). *Старожитності Лукомор'я*. Миколаїв, 2020. № 3(3). С. 91–101.
50. Денисенко В. Взаємовідносини влади та опозиції в Україні у 2010–2013 рр. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць ДДПУ імені Івана Франка*. Серія Історія. 2021. №6(48). С. 408–434.
51. Dragneva R., Wolczuk K. The EU and the Yanukovich Regime. *Ukraine Between the EU and Russia: The Integration Challenge*. London, 2015. P. 51–62.
52. Doerrenbaecher H. «The Winner Takes It All». The Presidential Elections and the Consequences. *Osteuropa*. 2010. Vol. 60, No. 2–4. P. 145–152.
53. Експерти про харківські угоди щодо Чорноморського флоту і газу. Голос Америки. 2010. 22 квітня. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/experts-gas-2010-04-22-91826884/230150.html> (дата звернення: 18.07.2025).
54. Ештон вітає київську угоду. Дзеркало тижня. 2014. 21 лютого. URL: https://dt.ua/POLITICS/eshton-vitaye-kiyivsku-ugodu-138048_.html.
55. Ештон: Янукович запевнив мене, що готовий до діалогу. Дзеркало тижня. 2013. 12 грудня. URL: https://dt.ua/POLITICS/eshton-yanukovichzapevniv-menescho-gotoviy-do-dialogu-133691_.html (дата звернення: 18.07.2025).

56. Єврокомісар Фюле назвав конкретні кроки для вирішення політичної кризи в Україні. Дзеркало тижня. 2014. 25 січня. URL: https://dt.ua/POLITICS/yevrokomisar-fyule-nazvav-konkretni-kroki-dlyavirishennyapolitichnoyi-krizi-v-ukrayini-136179_.html (дата звернення: 28.06.2025).
57. Єврокомісія призупинила переговори з Україною через слова Януковича. Дзеркало тижня. 2013. 16 грудня. URL: https://dt.ua/POLITICS/yevrokomisiya-prizupinila-peregovori-z-ukrayinoyu-cherez-slivyanukovicha-134051_.html (дата звернення: 18.07.2025).
58. ЄС закликав Януковича до мирного діалогу і надсилає до Києва свого емісара. Дзеркало тижня. 2013. 8 грудня. URL: https://dt.ua/POLITICS/yes-zaklikav-yanukovicha-do-mirnogo-dialogu-i-nadsilaye-do-kiyeva-svogoemisara-133476_.html (дата звернення: 09.07.2025).
59. Забеля М. Конвертаційна стратегія кандидата на посаду президента України В. Ф. Януковича у президентській виборчій кампанії 2010 року. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер. : Політологія*. 2012. Т. 182, вип. 170. С. 32–37.
60. Зовнішня політика України в умовах глобалізації. Анотована історична хроніка міжнародних відносин (2008–2013). Авторський колектив: С. В. Віднянський, О. М. Горенко, А. Ю. Мартинов, В. В. Піскіжова. К.: Інститут історії України НАН України, 2015. 378 с.
61. Кармазіна М. Політичні ідентичності в сучасній Україні: міська громада Донецька. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2016. 232 с.
62. Кошкіна С. Майдан. Нерозказана історія. Київ : Брайт Стар Паблішинг, 2015. 400 с.
63. Кульчицький С. В. Суспільно-політичне й соціально-економічне становище України в 2010 – першій половині 2015 рр. *Український історичний журнал*. 2015. № 3. С. 154–175.

64. Кульчицький С., Якубова Л. Донеччина і Луганщина у XVII–XXI ст.: історичні фактори й політичні технології формування особливого та загального у регіональному просторі. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2015. 813 с.
65. Кульчицький С. Закономірності державотворчого процесу у незалежній Україні. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2001. 160 с.
66. Кульчицький С. Основні засади та шляхи формування спільної ідентичності громадян України. *Національна безпека і оборона*. Київ, 2017. № 1–2. С. 110–115.
67. Kropacheva E. Ukraine's EU Integration During the Presidency of Viktor Yanukovich. Tartu : University of Tartu Press, 2014. 22 p.
68. Kubicek P. Dancing with the devil: explaining the European Union's engagement with Ukraine under Viktor Yanukovich. *Journal Of Contemporary European Studies*. 2017. Vol. 25, Issue 2. P. 143–162.
69. Kudelia S. The house that Yanukovich built. *Journal Of Democracy*. 2014. Vol. 25, Issue 3. P. 19–34.
70. Kuzio T. Twenty years as an independent state: Ukraine's ten logical inconsistencies. *Communist and Post-Communist Studies*. 2012. Vol. 45, Issue 3–4. P. 429–438.
71. Лещенко С. Межигірський синдром. Діагноз владі Віктора Януковича. Київ : Брайст Стар Паблішинг, 2014. 247 с.
72. Майдан від першої особи. 45 історій Революції Гідності / упоряд.: Т. Ковтунович, Т. Привалко. Київ : К.І.С., 2015. 320 с. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2013/09/130923_medvedev_ukraine_problems_vc (дата звернення: 18.07.2025).
73. Мацієвський Ю. У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991–2014). Чернівці : Книги-XXI, 2016. 551 с.
74. Мацієвський Ю., Собчук І. Клієнтелізм в українській політиці у період президентства Віктора Януковича. Острог : Національний університет «Острозька академія», 2014. 30 с.

75. Михальченко М. Кланово-олігархічний режим: негативи і позитиви функціонування. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2010. № 5 (49). С. 83–94.
76. Matthews M., Lamb B., McCormick S. Using the case method in history education. *The History Teacher*. 1998. 31(2). P. 120–135.
77. Matuszak S., Sarna A. Od stabilizacji do stagnacji: próby reform Wiktora Janukowycza. Warszawa : Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia, 2013. 46 s.
78. Moser M. Language policy and the discourse on languages in Ukraine under President Viktor Yanukovich (25 February 2010 – 28 October 2012). Stuttgart : Ibidem-Verl., 2013. 495 p.
79. Офіційне відсторонення Януковича від влади: хроніка подій. 5 канал. 2014. 22 лютого. URL: <https://www.5.ua/suspilstvo/ofitsiinevidstoronennia-yanukovycha-vid-vlady-165461.html>.
80. Пашков В. Прагматизм Versus демократія: українсько-американські відносини за президентства В. Януковича. *Політичне життя*. 2025 С. 133–147.
81. Пояркова Т. Руйнація режиму Януковича крізь призму «кризового синдрому модернізації». *Прикарпатський вісник НТШ*. Думка. 2014. № 3. С. 22–33.
82. Президент Євроради Ромпей не вірить, що влада України веде реальний діалог з опозицією. *Дзеркало тижня*. 2014. 19 лютого. URL: https://dt.ua/POLITICS/prezident-yevroradi-rompey-ne-virit-scho-vlada-ukrayinivede-realniy-dialog-z-opoziciyeyu-137781_.html (дата звернення: 18.07.2025).
83. Пушнова Т. 94 дні. Євромайдан очима ТСН. К.: Основи, 2014. 176 с.
84. Piper E. Special Report: Why Ukraine spurned the EU and embraced Russia. Reuters. 2013. December 19. URL: <https://www.reuters.com/article/usukraine-russia-deal-special-report/special-report-why-ukraine-spurned-theeu-and-embraced-russia/idUSBRE9BI0DZ20131219> (дата звернення: 28.05.2025)
85. Pleines H. Demokratisierung ohne Demokraten. Die Oligarchen in der ukrainischen Politik. *Osteuropa*. 2010. Vol. 60, No. 2–4. S. 123–134.

86. Революція Гідності 2013–2014 рр. та агресія росії проти України: навчально-методичний посібник / За заг. Ред. П. Полянського. Київ: Київський національний університет імені Б. Грінченка, 2015. 36 с.
87. Смолій В., Кульчицький С., Якубова Л. Донбас і Крим в економічному, суспільно-політичному та етнокультурному просторі України: історичний досвід, модерні виклики, перспективи : (аналіт. доп.). Київ : Ін-т історії України, 2016. 616 с.
88. Стражний О. Майдан. Події – свідчення – менталітет. Київ: Видавництво «Дух і Літера», 2016. 360 с.
89. Ткачук А. Революція Гідності: політологічний аналіз. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2014. Випуск 5. С. 322–328.
90. Томахів В. Трансформація політичного режиму в незалежній Україні: загальні тенденції, особливості дефініцій. *Українська наука : минуле, сучасне, майбутнє*. Тернопіль, 2014. Вип. 19, ч. 1. С. 336–342.
91. Рябінін Є. Зовнішня політика України під час першого року президентства В. Ф. Януковича: політологічний аналіз. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія «Історія. Політологія»*. 2011. Вип. 1. С. 99–105.
92. Янукович В. Україна для людей. Новий Друк, 2010. 28 с.
93. Zimmer K. Machteliten im ukrainischen Donbass. Bedingungen und Konsequenzen der Transformation einer alten Industrieregion. Münster : LIT, 2006. 237 s.
94. Янукович відмовився від підписання асоціації з ЄС, тому що європейці відмовились фінансувати його передвиборчу кампанію, – експерт. URL: <https://ua.112.ua/polityka/yanukovich-vidmovivsyia-vid-pidpisannyaasociaciyi-z-yes-tomu-scho-yevropeyci-vidmovilis-finansuvati-yogoperedviborchu-kompaniyu-ekspert-5818.html> (дата звернення: 18.07.2025)
95. Янукович запропонував Яценюку посаду прем'єр-міністра.ТСН. 2014. 25 січня. URL: <https://tsn.ua/politika/yanukovich-zaproponuvavyacenyuku-posadu-prem-er-ministra-331275.html> (дата звернення: 05.09.2025)

96. Янукович згоден на формування коаліційного аполітичного уряду – Рибак. Радіо Свобода. 2014. 12 лютого. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/25261760.html> (дата звернення: 03.06.2025).
97. 10 днів, які змінили Україну: 22 листопада. BBC News Україна. 2014. 22 листопада. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/11/141121_10_days_in_november_2013_22_az (дата звернення: 18.07.2025)
98. 20 лютого 2014 року на Майдані було вбито 48 Героїв Небесної Сотні. Список імен та час смертельних поранень. Еспресо. 2018. 20 лютого. URL: https://espreso.tv/news/2018/02/20/20_lyutogo_2014_roku_na_maydani_bulo_vbyto_48_geroyiv_nebesnoyi_sotni_spysok_imen_ta_chas_smertelnykh_poranen (дата звернення: 27.07.2025).
99. 25 років незалежності: нариси історії творення нації та держави / Г. В. Боряк (кер. авт. кол.). Київ : Ніка-Центр, 2016. 796 с.

IV. Автореферати дисертацій

100. Дзюбенко Ю. М. Феномен гібридних режимів в сучасному політичному просторі : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Одеса, 2016. 19 с.
101. Кадук Н. І. Трансформація політичного режиму в Україні у контексті демократичного транзиту : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Одеса, 2011. 18 с.
102. Терно С. Методика розвитку критичного мислення старшокласників у процесі навчання історії: автореф. ... д. пед. н.: 13.00.02 – теорія та методика навчання (історія та суспільствознавчі дисципліни). Київ, 2015. 44 с.

V. Підручники, посібники, навчально-методичні матеріали

103. Баханов К. Професійний довідник вчителя історії. Харків : Основа, 2012. 239 с.
104. Богданова О. Використання методик розвитку критичного мислення на уроках історії. *Історія України*. 2006. № 9 (457). С. 6–12.
105. Bailin S., Battersby M. Reason in the Balance: An Inquiry Approach to Critical Thinking. Whitby: McGraw-Hill Ryerson. 2010. 348 p.

106. Власов В. Історичне джерело в арсеналі дидактичних засобів: чи здатна методика подолати втому від історії? *Історія в школах України*. 2009. № 4. С. 3–8.
107. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.
108. Гуцало Л. Розвиток критичного мислення здобувачів вищої освіти під час вивчення історичних дисциплін. *Proceedings of the scientific and pedagogical internship*. March 4 April 14, 2024. С. 80–84.
109. Гуцало Л. Формування критичного мислення у процесі професійної підготовки майбутніх вчителів історії. *Zeszyty Naukowe MANS w Łomży*. 2023. № 90. С. 249–260.
110. Деркаченко Ю. В., Яковенко Ю. Л., Ємельянова А. О. Метод проектів як один із ефективних засобів розвитку критичного мислення студентів під час вивчення історичних та правничих дисциплін. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2019. Випуск 72. Том 1. С. 155–160.
111. Дубінський В. Методика викладання історії в школі: навчально-методичний посібник для організації самостійної роботи студентів історичного факультету. 2-е вид., виправлене і доповнене. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2019. 86 с.
112. Д'юї Д. Досвід і освіта / пер. з англ. Марії Васильченко. Львів : Кальварія, 2003. 84 с.
113. Erskine J. A., Leenders, M. R., Mauffette-Leenders, L. A. Teaching with cases (2nd ed.). Ivey Publishing, 2003. 135 p.
114. Зязюн І. Філософія педагогічної дії : монографія. Черкаси : ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. 608 с.
115. Історія України (рівень стандарту) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти / В. С. Власов, С. В. Кульчицький, О. Є. Панарін. Київ : Літера ЛТД, 2024. 320 с.

116. Історія України (профільний рівень) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти / В. С. Власов, С. В. Кульчицький, О. Є. Панарін. Київ : Літера ЛТД, 2024. 368 с.
117. Історія України. Рівень стандарту : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти / Г. М. Хлібовська, М. Є. Крижановська, О. В. Наумчук, Тернопіль : Астон, 2024. 320 с. : іл.
118. Історія України (рівень стандарту) : підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти / А. А. Галімов, О. В. Гісем, О. О. Мартинюк. Х. : Вид-во «Ранок», 2024. 272 с. : іл.
119. Історія України (профільний рівень) : підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти / О. В. Гісем, О. О. Мартинюк, О. М. Сирцова, А. А. Галімов. Х. : Вид-во «Ранок», 2024. 320 с. : іл.
120. Канаєва А. Розвиток критичного мислення на уроках історії. *Теорія та методика навчання суспільних дисциплін : науково-педагогічний журнал. Сумський державний педагогічний ун-т ім. А. С. Макаренка*. Суми : СумДПУ, 2017. № 2 (5). С. 54–57.
121. Квасевич О. Розвиток критичного мислення учнів на уроках історії в умовах війни. *Модернізація освітнього процесу в сучасних закладах освіти : збірник наукових праць*. Одеса : Університет Ушинського, 2023. С. 110–117.
122. Ковбасюк Т. Методичні прийоми використання писемних джерел у навчанні історії. *Історія в школах України*. 2009. № 9. С. 14–17.
123. Кондратюк К., Качмар В. Новітня історія України (1945–2020 роки) : навч. посібник. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2020. 212 с.
124. Кремень В. Проблеми якості української освіти в контексті сучасних цивілізаційних змін. *Український педагогічний журнал*. 2015. № 1. С. 8–15.
125. Кроуфорд А., Саул Е., Метьюз С., Макінстер Д. Методи викладання і навчання для розвитку критичного мислення учнів: науково-методичний посібник для вчителів загальноосвітніх навчених закладів. Київ: Плеяда, 2004, 152 с.

126. Кроуфорд А., Саул В., Метьюз С., Макінстер Д. Технології розвитку критичного мислення учнів. Київ: Плеяда, 2006. 220 с.
127. Кульчицький С. Новітня історія України (1953–2023). Київ: Арій, 2024. 576 с.
128. Christensen C. R., Barnes, L. B., Hansen, A. J. (Eds.). Teaching and the case method: Text, cases, and readings (3rd ed.). Harvard Business School Press, 1994. 290 p.
129. Лазарович М. Історія державотворення та культури України : підручник : у 2 т. Т. 2 : Від втрати державності початку ХХ ст. до московитсько-української війни початку ХХІ ст. Тернопіль : ЗУНУ, 2025. 692 с.
130. Ларіонова Н., Ларіонова О. Феноменологія критичного мислення. *Information, its impact on social and technical processes: Abstracts of VIII International Scientific and Practical Conference*. Haifa, Israel, 16–17 March 2020. P. 38–41.
131. Леонтьєва І. В. Кейс-метод як технологія формування критичного мислення учнів у процесі навчання історії. *Історія та правознавство*. 2021. № 5. С. 15–20.
132. Ліпман М. Чим може бути критичне мислення. *Вісник програм шкільних обмінів*. 2006. № 27. С.17–18.
133. Лякішева А., Вітюк В., Кашуб'як І. Кейсбук методів і прийомів технології розвитку критичного мислення в Новій українській школі : навч.-метод. посіб. для вчит. поч. класів ЗЗСО та студ. спец. 013 Початкова освіта. 2-ге вид., переробл. і доповн. Луцьк : ФОП Іванюк В. П., 2022. 116 с.
134. Маринченко Г., Моцак С. Формування критичного мислення студентів під час дистанційного навчання. *Грааль науки*. 2021. № 4. С. 463–467.
135. Маркова О. Критичне мислення в освітньому процесі: теоретичні основи та методика розвитку. Харків: Основа, 2020. 144 с.
136. Мельничук І. Кейс-метод у системі компетентнісного навчання історії. *«Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія»*. Тернопіль, 2020. С. 92–96.

137. Мороз П. Проблемне навчання та дослідницькі методи на уроках історії. *Історія в школах України*. 2006. № 10. С. 16–23.
138. Осіна Н. Кейс-метод як спосіб формування життєвих компетентностей учнів. Методичні рекомендації. URL: <https://naurok.com.ua/keys-metod-yak-sposib-formuvannya-zhittevih-kompeten-tnostey-uchniv-13118.html> (дата звернення: 28.10.2025)
139. Палій О. Історія України. 3-тє вид. Київ : К.І.С., 2017. 596 с.
140. Пометун О. Критичне мислення як педагогічний феномен. *Український педагогічний журнал*. № 3. 2018. С. 89–98.
141. Пометун О. І. Сучасний урок історії: інтерактивні технології навчання. К.: А.С.К., 2018. 256 с.
142. Пометун О., Сущенко І. Як навчати учнів мислити критично у навчанні різних предметів. Д. : Ліра, 2016. 144 с.
143. Пометун О., Гупан Н. Методика розвитку критичного мислення учнів ліцею на уроках історії: метод. посіб. Київ: КОНВІ ПРІНТ, 2021. 250 с.
144. Пометун, О., Фрейман, Г. Методика навчання історії в школі. Київ : Генеза, 2006. 328 с.
145. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Наук. метод. посібник / О. Пометун (заг. ред.). Київ, А. С. К., 2006. 192 с.
146. Смержевська О. Основи шкільної історичної освіти. Навчальний посібник (для бакалаврів денної форми навчання, галузь знань: № 01 «Освіта/Педагогіка», спеціальність: № 014 «Середня освіта»). Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2023. 100 с.
147. Терно С. Розвиток критичного мислення старшокласників у процесі навчання історії. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2011. 275 с.
148. Терно С. Методика розвитку критичного мислення школярів у процесі навчання історії. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2012. 70 с.

149. Товканець Г. Особливості застосування кейс-методу у процесі професійної підготовки майбутнього фахівця. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2011. Вип. 20 С. 148–150.
150. Тягло О. Досвід засвоєння критичного мислення в українській вищій школі. *Філософія освіти*. 2017. № 2 (21). С. 240–257.
151. Тягло О. Критичне мислення: навч. Посібник. Харків : Основа, 2008. 187 с.
152. Фрейман Г. Концептуальні основи формування життєвих компетентностей на уроках історії. *Історія в школах України*. 2008. № 3. С. 9–13.

ДОДАТКИ

Додаток А

Інтегрованість кейс-методу

Інтегрований метод	Характеристика у складі кейс-методу
Опис	Створення опису історичної події, характеристики історичного діяча
Системний аналіз	Системне уявлення та аналіз історичного факту-події, факту-явища (здійснюється під контролем учителя та за його допомогою)
Проблемний метод	Подолання проблеми, яка лежить в основі ситуації (історичного факту-події, факту-явища)
Метод класифікації	Визначення переліку факторів, які спричинили певний історичний факт-подію, факт-явище)
Ігрові методи	Розроблення варіантів поведінки героїв ситуації
Бесіда	Обмін думками щодо шляхів розв'язання запропонованої проблеми

Джерело: власна розробка авторки

Додаток Б

Приклади кейс-завдань, розроблених для аналізу політичного режиму

В. Януковича

№	Назва кейсу	Мета	Джерельна база	Основні завдання	Форми роботи	Очікувані результати
1	Початок президентства В. Януковича : сподівання і реальність	Виявити причини суспільної підтримки В. Януковича у 2010 р. та проаналізувати відповідність його політики демократичним принципам	Інавгураційна промова (2010 р.), передвиборча програма, статті ЗМІ, опитування громадської думки	1) Проаналізувати обіцянки президента. 2) Визначити перші рішення уряду. 3) Дати власну оцінку політичного курсу початкового періоду	Робота в групах, дискусія, аналіз джерел	Уміння порівнювати декларації з реальністю, критично оцінювати політичну риторичку
2	Концентрація влади: шлях до авторитаризму?	З'ясувати зміни в системі влади України після рішення Конституційного Суду 2010 р.	Тексти рішень КСУ, урядові документи, аналітичні коментарі експертів, матеріали опозиції	1) Визначити зміни в балансі гілок влади. 2) Проаналізувати наслідки для демократії. 3) Висловити власну позицію щодо характеру режиму	Аналіз документів, рольова гра «Політичні дебати», створення схеми «Розподіл влади»	Розуміння понять «конституційна реформа», «узурпація влади», «демократичний контроль»
3	Євромайдан: виклик політичному режиму	Проаналізувати причини, перебіг і наслідки протестів 2013–2014 рр.	Свідчення учасників, виступи політиків, хроніка подій, матеріали ЗМІ	1) Визначити причини протестів. 2) Охарактеризувати дії влади. 3) Зробити висновки про ставлення суспільства до режиму	Групова дискусія, аналіз джерел, створення постеру чи хронологічної стрічки	Формування навичок аргументації, усвідомлення ролі громадянського спротиву
4	Корупція як системна ознака режиму	Дослідити масштаби та механізми корупції в період	1) Навести приклади корупційних практик. 2) Визначити вплив	1) Навести приклади корупційних практик. 2) Визначити вплив	Робота з інфографікою, створення презентацій, дискусія	Розвиток аналітичного мислення, формування ціннісних орієнтацій

		правління В. Януковича	корупції на державні інститути. 3) Підготувати пропозиції щодо антикорупційних реформ	корупції на державні інститути. 3) Підготувати пропозиції щодо антикорупційних реформ		щодо прозорості влади
5	Втеча Януковича і крах режиму	Пояснити причини падіння політичного режиму у 2014 р. та його наслідки	1) З'ясувати ключові причини краху режиму. 2) Оцінити роль силових структур. 3) Проаналізувати реакцію міжнародної спільноти	1) З'ясувати ключові причини краху режиму. 2) Оцінити роль силових структур. 3) Проаналізувати реакцію міжнародної спільноти	Аналіз джерел, написання короткого есе, дискусія «Чи можна було уникнути кризи?»	Формування історичного бачення подій, навичок прогнозування наслідків політичних рішень

Джерело: власна розробка авторки

Додаток В

Критерії оцінювання участі здобувачів освіти в аналізі кейсу

№	Критерій оцінювання	Опис показника	Рівні сформованості
1	Аналітичність мислення	Уміння виділяти ключові ознаки політичного режиму, проводити порівняльний аналіз, робити узагальнення	Високий – глибокий аналіз; Середній – логічні висновки; Низький – поверховий аналіз; Дуже низький – відсутність висновків
2	Аргументованість позиції	Здатність обґрунтовувати думку фактами, джерелами, статистикою.	Високий – переконлива аргументація; Середній – частково переконлива Низький - слабка; Дуже низький – відсутня
3	Критичне мислення	Уміння відрізнати факти від суджень, виявляти маніпуляції	Високий – глибокий аналіз; Середній – частковий; Низький - обмежений; Дуже низький – відсутній
4	Робота в групі	Активність, взаємодія, слухання та аргументовані відповіді	Високий – активна участь; Середній – часткова; Низький - пасивна ; Дуже низький – відсутня
5	Творчий підхід	Використання нестандартних рішень, власних інтерпретацій	Високий – оригінальні ідеї; Середній – частково творчо; Низький - обмежена ініціатива; Дуже низький – без творчості
6	Уміння презентувати результати	Здатність чітко і структуровано представити результати роботи	Високий - переконливо; Середній – зрозуміло;; Низький - непослідовно;; Дуже низький – не здатен презентувати

Аналіз результатів педагогічного експерименту

<i>Рівень сформованості критичного мислення</i>	<i>Експериментальний клас (до експерименту)</i>	<i>Експериментальний клас (після)</i>	<i>Контрольний клас (після)</i>
Високий	10 %	42 %	18 %
Достатній	28 %	38 %	32 %
Середній	45 %	18 %	41 %
Низький	17 %	2 %	9 %

Структура проведення уроку за кейсом

1. Вступна частина (5 хв)

Дії учителя:

- коротко пояснює поняття політичного режиму;
- ставить проблемне питання:

«Яким був політичний режим Віктора Януковича – демократичним, авторитарним чи гібридним?»

- оголошує тему, мету й очікувані результати заняття;
- ділить групу на 3–4 підгрупи (аналітики, історики, політологи, журналісти).

Дії здобувачів:

- знайомляться із завданням;
- отримують пакет джерел (тексти промов, аналітичні статті, статистику, витяги з Конституції, дані Freedom House тощо).

2. Основна частина (10–15 хв)

Етап 1. Аналітична робота з матеріалами кейсу

Кожна група працює з окремим блоком матеріалів:

- **аналітики** – показники свободи слова, незалежності судів, виборчої системи;
- **історики** – порівняння з попередніми політичними режимами України;
- **політологи** – класифікація режиму за критеріями типології (Лінца, Степана, Даля);
- **журналісти** – публічні заяви влади, реакція суспільства, медіа-дискурс.

Етап 2. Проміжне обговорення

- групи презентують результати коротко (до 5 хв);
- інші ставлять уточнюючі запитання;
- учитель модерує дискусію, спрямовуючи увагу на критичний аналіз фактів, а не на емоції чи стереотипи.

Етап 3. Колективне обговорення

- дискусія навколо питання:

«Чи можна вважати період правління Януковича демократичним етапом розвитку України?»

- аргументи «за» і «проти» фіксуються на дошці або в спільному документі.

3. Підсумкова частина (5–10 хв)

Дії здобувачів:

- формулюють колективний висновок:

Які ознаки політичного режиму переважали? Чому?

- заповнюють короткий рефлексивний лист:

Що нового я дізнався?

Що змінило моє уявлення про політичні процеси?

Чи зміг я аргументовано відстояти власну позицію?

Дії викладача:

- узагальнює результати дискусії;

- підкреслює значення критичного мислення для розуміння сучасної політики;

- дає оцінку активності груп і логіці аргументації.

Зразки завдань для роботи з кейсом

1. Визначте три основні риси політичного режиму періоду президентства В. Януковича.

2. Порівняйте його політичний курс із демократичними стандартами ЄС.

3. Проаналізуйте виступ В. Януковича (2011 р.) — які тези можна розцінити як популістські або маніпулятивні?

4. Зробіть висновок: які чинники зумовили деградацію демократичних інститутів у цей період?

5. Обговоріть у групах: чи могла демократична еволюція України відбутися без Євромайдану?

Висновки до методичного блоку

Використання кейсу «Політичний режим Віктора Януковича» доводить, що кейс-метод забезпечує:

- активну залученість студентів у процес пізнання;
- поглиблене розуміння політичної реальності через аналіз причинно-наслідкових зв'язків;
- розвиток критичного, аналітичного та рефлексивного мислення;
- формування громадянських цінностей і відповідального ставлення до політичних процесів.

Таким чином, кейс-метод виступає ефективним інструментом формування критичного мислення, що сприяє підготовці молоді до активної участі у суспільному житті та осмисленого сприйняття історико-політичних подій.

Джерело: власна розробка авторки

Додаток Е

Пакет джерел для аналізу кейсу

1. Офіційні документи та виступи

Фрагмент 1. Із виступу В. Януковича на інавгурації (2010 р.)

«Моя мета – зробити Україну сильною, стабільною і демократичною державою. Ми забезпечимо верховенство права, свободу слова і чесну владу, яка служить народу».

Завдання:

- Визначте, які демократичні цінності проголошуються у промові.
- Зіставте заявлені принципи з реальними подіями його президентства.

Фрагмент 2. Звернення В. Януковича після подій Євромайдану (2014 р.)

«У країні стався державний переворот. Я залишаюся законно обраним Президентом України».

Завдання:

- Проаналізуйте, як ця заява співвідноситься з поняттям легітимності влади.
- Чи можна говорити про демократичну процедуру зміни влади в даному контексті?

2. Дані міжнародних організацій

Показник	2011	2012	2013	2014
Freedom House: рівень політичних прав (1–7, де 7 — найгірше)	3	4	5	6
Свобода преси (за «Репортерами без кордонів»)	89 місце	116 місце	126 місце	131 місце
Індекс демократії (The Economist)	6.94	5.94	5.81	5.42

Завдання:

- Проаналізуйте динаміку демократичних показників.
- Які тенденції можна простежити?
- Які події могли вплинути на погіршення позицій України?

3. Витяги з аналітичних публікацій**Аналітичний центр «Democracy Watch», 2013 р.:**

«Поступова концентрація влади у руках президента, тиск на опозиційні ЗМІ та судові органи свідчать про авторитарну тенденцію розвитку українського політичного режиму».

Український центр реформ, 2012 р.:

«Попри централізацію влади, спостерігаються елементи прагматичного управління економікою, що можуть бути ознаками перехідного, гібридного типу режиму».

Завдання:

- Порівняйте позиції двох аналітичних центрів.
- Які критерії вони використовують для визначення типу політичного режиму?
- Яка позиція вам ближча? Аргументуйте.

4. Фрагменти із ЗМІ**Газета «Дзеркало тижня», 2012 р.:**

«Влада намагається створити ілюзію політичної стабільності, але під цією оболонкою ховається страх перед втратою контролю».

Інтерв'ю з депутатом від Партії регіонів (2013 р.):

«Президент Янукович наводить порядок. Якщо для цього треба обмежити опозицію – значить, це потрібно державі».

Завдання:

- Які риси політичного дискурсу ви бачите у висловлюваннях політиків?
- Як медіа впливають на сприйняття політичного режиму?

5. Питання для дискусії

Які ознаки авторитаризму можна виявити у періоді правління В. Януковича?

Чи можна вважати його політичний режим «гібридним»? Обґрунтуйте.

Які кроки могли б сприяти демократичній еволюції України у 2010–2013 рр.?

Як події Євромайдану вплинули на політичну свідомість громадян?

Яку роль відіграє критичне мислення громадян у запобіганні авторитаризму?

6. Завдання для підсумкової рефлексії

Індивідуальне есе (1 сторінка):

«Чи могла Україна уникнути авторитарних тенденцій за правління Януковича?»

Самооцінка:

- Що нового я дізнався під час аналізу кейсу?
- Як змінилися мої уявлення про поняття «демократія» та «авторитаризм»?
- Чи вважаю я себе здатним критично оцінювати сучасну політику?

Джерело: власна розробка авторки

Додаток Ж

Підсумки першого туру президентських виборів 2010 р.

Джерело: URL: <https://naurok.com.ua/prezentaciya-na-temu-prezidenstvo-v-yanukovicha-ukra-na-v-2010-2014-rr-175216.html>

Дата звертання: 09.06.2025

Підсумки другого туру президентських виборів 2010 р.

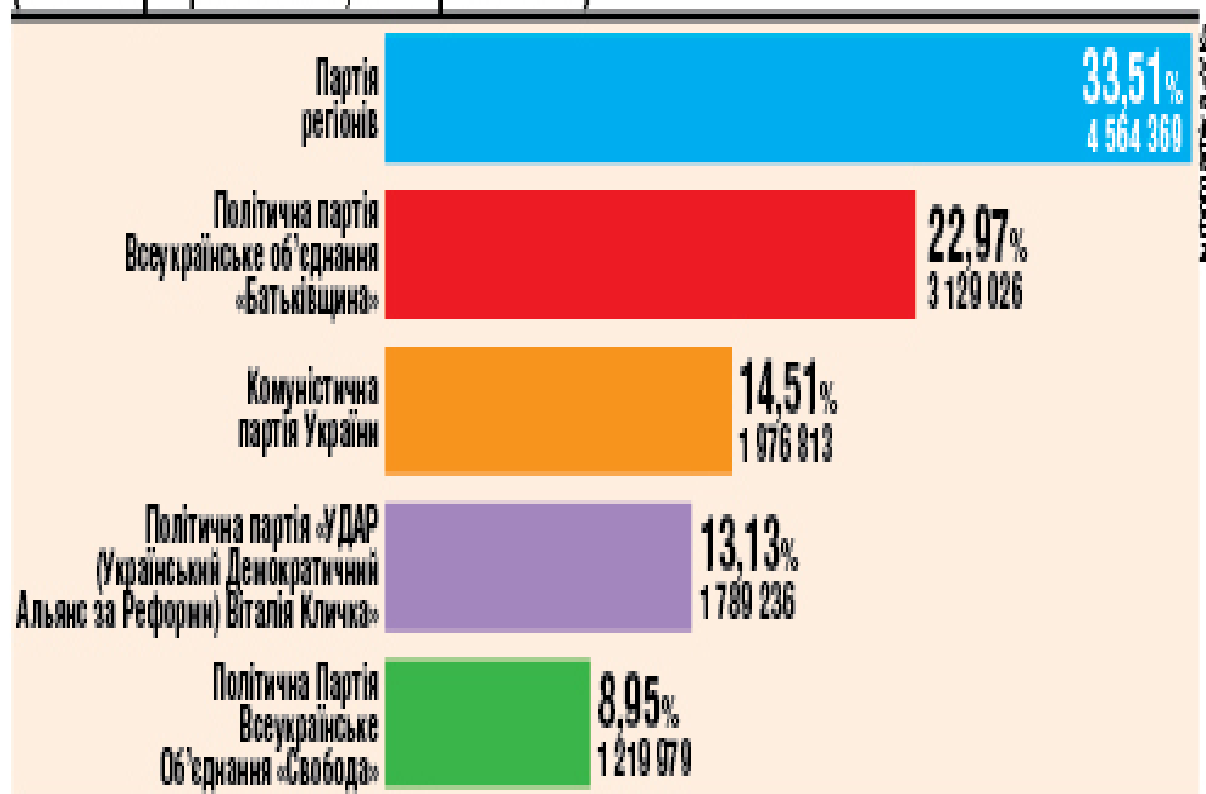
Джерело: URL: <https://naurok.com.ua/prezentaciya-ukra-na-v-2010---2014-rr-prezidentstvo-viktora-yanukovicha-348979.html>

Дата звертання: 12.06.2025

Додаток К

Підсумки парламентських виборів 2012 р.

Партії, які за підсумками голосування набрали п'ять та більше відсотків голосів (після опрацювання 69,21% протоколів)

За даними Центральної виборчої комісії

Джерело: URL: <https://vseosvita.ua/library/prezentatsiia-na-temu-ukraina-v-2010-2013-rr-prezydenstvo-viktora-yanukovycha-683254.html>

Дата звертання: 23.08.2025

БІЗНЕС СТРУКТУРИ ОЛЕКСАНДРА ЯНУКОВИЧА

Дата звернення: 04.07.2025

Статки накопичені В. Януковичем за час свого президенства 2010 – 2014 рр.

Джерело: URL: <https://www.volynpost.com/news/24951-statky-ianukovycha-i-simi-foto>

Дата звертання: 04.08.2025

План-конспект з предмета «Історія України»

Урок 1

Дата 19.12.2025р.

11 клас

Тема: «Революція Гідності»

Мета:

Навчальна:

- сформувати цілісне уявлення про особливості політичного режиму Віктора Януковича / *інформаційна, логічна*;
- охарактеризувати механізми концентрації влади в руках президента / *інформаційна* ;
- з'ясувати причини посилення авторитарних тенденцій / *інформаційна, аксіологічна*;
- проаналізувати внутрішню та зовнішню політику України у 2010–2014 рр./ *інформаційна*,
- показати передумови, перебіг і наслідки Євромайдану / *інформаційна, логічна, аксіологічна*.

Розвивальна:

- розвивати вміння аналізувати політичні процеси та явища / *логічна*
- формувати навички критичного мислення (на основі роботи з джерелами); / *інформаційна, логічна, громадянська*);
- формувати навички аргументації власної позиції (дерево рішень, шість капелюхів, мозковий штурм/ *логічна, громадянська*);
- розвивати хронологічну компетентність (вправа «встанови хронологічну послідовність») / *хронологічна*
- розвиток навичок роботи в групах (робота над кейсом) / *соціальна, громадянська*

Виховна:

- виховувати патріотичні почуття та почуття гордості за співвітчизників, які відстоювали європейський вибір України на Євромайдані / *громадянська, аксіологічна*

- формувати комунікабельність (на основі роботи над кейсами, участь у дискусії / логічна, аксіологічна;
- сформулювати власну думку про авторитарний режим правління В.Януковича / аксіологічна
- формувати національну свідомість (вшанування пам'яті героїв Небесної Сотні) / аксіологічна, громадянська;
- формувати комунікативну компетентність шляхом усних відповідей, міркувань («Мозковий штурм», «Доповни речення»); / мовленнєва, комунікативна

Тип уроку: Комбінований (вивчення нового матеріалу, аналіз і систематизація знань).

Обладнання: підручник з історії України, мультимедійна презентація, відеофрагменти подій Євромайдану, хронологічна таблиця, витяги з нормативних документів, портрети політичних діячів.

Основні дати:

2010 р. – обрання Віктора Януковича Президентом України.

2010 р. – рішення Конституційного Суду про скасування політичної реформи 2004 р.

2012 р. – парламентські вибори.

21 листопада 2013 р. – початок Євромайдану.

Лютий 2014 р. – усунення В. Януковича з посади Президента України.

Основні терміни:

Авторитаризм, узурпація влади, президентська вертикаль, корупція, «сім'я», вибіркове правосуддя, Євромайдан, Революція Гідності.

План уроку.

1. Згортання демократичних реформ та авторитаризм влади Януковича.

Передумови та початок Євромайдану.

Розгортання протесту та етапи Революції Гідності.

Криваві дні лютого 2014 року: Небесна Сотня. Наслідки Революції Гідності.

Хід уроку

Доз а часу	Етап уроку	Навчально-виховна діяльність вчителя	Навчально-виховна діяльність учня	Примітки
3 хв	I. Організаційний	На початку уроку вчитель привітно зустрічає учнів, перевіряє присутність, налаштовує на роботу. Учні отримують коротку вступну інформацію про тему, що стимулює інтерес до історії сучасної України та її політичного розвитку. Мета цього етапу полягає в налаштуванні учнів на активну участь у дискусії, спонуканні до самостійного мислення та формуванні позитивного настрою для пізнавальної діяльності.		<i>логічна</i>

3 хв	II. Мотиваційний етап	Вчитель нагадує учням про важливість розуміння політичних процесів для оцінки сучасного стану держави. Через демонстрацію коротких фактів, відео або медіа-хронік про вибори 2010 року та ключові події правління Віктора Януковича учні усвідомлюють актуальність теми. Обговорення запитань «Як політичні рішення впливають на життя людей?» або «Які наслідки має концентрація влади?» пробуджує інтерес і бажання глибше розібратися у матеріалі.	□ Чому важливо вивчати політичні процеси недавнього минулого, зокрема період президентства Віктора Януковича? □ Які уроки для сучасного громадянського суспільства ми можемо винести з подій 2010–2014 років?	логічна
2 хв	III. Актуалізаційний етап	Учні згадують, що вони знають про українську політичну систему, особливості влади президента та роль парламенту. Вчитель допомагає учням	Що вплинуло на підтримку Януковича	хронологічна логічна

		зіставити попередні знання з темою уроку, підкреслюючи, що період Януковича був особливим через авторитарні тенденції та вплив олігархічних кланів. Це дозволяє учням підготуватися до сприйняття нового матеріалу та сформулювати власну позицію	<i>серед різних регіонів та соціальних груп?</i> <i>Які очікування суспільства були пов'язані з його президентством?</i>	
20 хв	IV. Етап вивчення нового матеріалу	Кейс 1. Початок президентства В. Януковича: сподівання і реальність. Робота з джерелами: фрагментами передвиборчої програми кандидата В. Януковича (розділи про економіку, соціальну сферу, зовнішню політику, мовне питання); уривками з інавгураційної промови президента (лютий 2010 року), де формулювалися основні цілі та пріоритети; короткий огляд перших резонансних політичних рішень та кадрових призначень нового уряду та адміністрації президента (Харківські угоди, зміни у складі Кабінету Міністрів); аналітичні матеріали ЗМІ (як	<i>Гра «Мікрофон» – запитання</i> <i>Які події передували обранню Януковича президентом у 2010 році?</i> <i>На основі передвиборчої програми та інавгураційної промови визначте та систематизуйте основні обіцянки, дані В.Януковичем своїм виборцям (наприклад, у сферах соціального захисту, боротьби з</i>	<i>логічна</i> <i>логічна</i>

	провладних, так і опозиційних), результати опитувань громадської думки 2010 року, що фіксували рівень довіри та перші ознаки невдоволення. Робота в групах: Для глибшого аналізу учні об'єднуються у групи, представляючи протилежні суспільні позиції: прихильників нової влади та критиків, що дозволяє провести рольову дискусію і навчитися аргументовано захищати свою позицію. Кейс 2. «Концентрація влади та ерозія демократії» зосереджується на проблемі концентрації влади та поступової ерозії демократичних інститутів у період президентства Януковича. Робота з джерелами: рішення Конституційного Суду України 2010 року щодо скасування політичної реформи 2004 року та повернення до Конституції 1996 року. Аналізуючи зміни у розподілі влади, учні виявляють конкретні прояви	<i>корупцією, зовнішнього курсу). Запропонуйте гіпотезу, чому саме ці обіцянки забезпечили йому підтримку в певних регіонах і серед певних соціальних груп?</i> <i>Чим очікування суспільства відрізнялися від його дій на початку правління?</i> <i>Назвіть ознаки авторитаризму за часів Януковича.</i> <i>Як рішення Конституційного Суду 2010 року вплинули на владу в Україні?</i> <i>Побудуйте схему, що наочно демонструє, як</i>	<i>логічна, мовленнєва</i> <i>інформаційна, логічна</i> <i>логічна, аксіологічна</i>
--	---	--	---

	авторитаризму: обмеження ролі парламенту, підпорядкування Конституційного Суду, кадрову політику у регіонах та силових структурах. Робота з цим кейсом дозволяє учням не просто ознайомитися з юридичними документами, а й критично оцінити їх політичне значення та наслідки для демократії, формуючи аргументовані висновки щодо характеру політичного режиму. Робота над таблицею «Ознаки ерозії демократії» (зафіксувати обмежений інститут і приклад його підпорядкування/нейтралізації). Кейс 3. «Євромайдан як реакція суспільства на політичний режим». покликаний проаналізувати взаємодію влади та громадянського суспільства в умовах наростання авторитарних тенденцій.	<i>змінилися повноваження Президента, і які функції він повернув собі після відновлення Конституції 1996 р.</i> <i>З використанням методу «Мозковий штурм» пропонуємо питання для обговорення: «Які асоціації викликає у вас словосполучення "концентрація влади"?».</i> <i>Що стало причиною та наслідком Євромайдану 2013–2014 рр.?</i>	<i>Логічна, мовленнєва</i> <i>Логічна, аксіологічна, громадянська</i>
--	---	---	---

		Здобувачі освіти знайомляться з фрагментами заяв уряду щодо призупинення Угоди і свідченнями студентів, які вийшли на Майдан. Ключовим завданням є визначення передумов протестів, порівняння позицій влади і громадян, а також формулювання висновків щодо впливу Євромайдану на легітимність політичного режиму. Робота з візуальними джерелами (фото- та відео-документами) та спогадами очевидців подій Завдання: визначити причини протесту, цінності, що його рушили (свобода, гідність, європейський вибір), а також оцінити ризики та загрози. Розгортання протесту та етапи Революції Гідності	Робота з джерелами «Дерево рішень» верхівка дерева: відмова від асоціації; коріння: корупція, несправедливість, авторитарні тенденції. Асоціативний куц. Що асоціюється у вас зі словом «авторитаризм»? Для аналізу ціннісних аспектів застосовується метод «Шести капелюхів», що дозволяє оцінити події з різних точок зору — фактичної, етичної та ризиків.	<i>Логічна, соціальна, громадянська</i> <i>Логічна, соціальна, Громадянська</i>
--	--	---	--	---

		<i>Група 1: Хронологія подій грудня 2013 р. (Масові віче, формування Самооборони).</i> <i>Група 2: "Диктаторські закони" 16 січня 2014 р. та ескалація конфлікту (початок силового протистояння на вул. Грушевського).</i> <i>Група 3: Аналіз ролі громадянського суспільства: волонтери, медики, інтелігенція.</i> <i>Які цінності відстоювали учасники Революції Гідності?</i> <i>Як Революція Гідності вплинула на подальший розвиток української державності та суспільства?</i> <i>Чи можна стверджувати, що Революція Гідності завершилася в лютому 2014 року? Обґрунтуйте свою думку.</i>	<i>Робота в групах: аналіз історичних документів та фотоматеріалів.</i> <i>Метод «Коло ідей»</i>	<i>Логічна, громадянська, хронологічна</i>
5 хв	V.Систематизація знань		<i>Вправа «Закінчи речення»:</i> <i>Режим Віктора Януковича був авторитарним, тому що...»</i>	<i>логічна, соціальна, громадянська</i>

			<i>«Для мене "європейський вибір" сьогодні означає...»</i>	
3 хв	VI. Висновки	Як обрання В. Януковича президентом у 2010 р. було результатом своєрідної «втоми» суспільства від «помаранчевого» періоду політичної історії України, так і стрімкий демонтаж режиму В. Януковича 21–22 лютого 2014 р. був викликаний «втомою» суспільства й еліти, зокрема від В. Януковича і його оточення, бажанням демонтувати систему політико-економічних відносин, вибудовану в 2010–2014 рр. Динаміка суспільного розвитку в Україні наприкінці лютого – березні 2014 р. <i>/хронологічна/</i> реально засвідчила, що криза української державності, не подолавши етап політичної кризи, трансформувалася у воєнно-політичну кризу, що характеризувалася ускладненням суспільно-політичних процесів всередині держави і появою потужного зовнішнього дестабілізуючого чинника, що виник у результаті		

		прихованої агресії РФ проти територіальної цілісності України.		
1 хв	VII. Домашнє завдання		Письмове завдання: скласти короткий есе (1–2 сторінки) на тему: «Основні причини авторитарних тенденцій у політичному режимі Віктора Януковича та їх вплив на суспільство». Аналіз джерел: опрацювати один із запропонованих кейсів (наприклад, «Євромайдан 2013–2014 рр.») і підготувати таблицю «Очікування vs Реальність» з конкретними прикладами.	